

Z DZIEJÓW PRAWA

Tom 15 (23)

UNIwersytet Śląski
WYDAWNICTWO

Z Dziejów Prawa

Tom 15 (23)

Aus der Geschichte des Rechts

Band 15 (23)

From the History of the Law

Volume 15 (23)

Rada Naukowa/Scientific Board

Józef Ciągwa (profesor honorowy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach)

Viktor Holubko (Львівський національний університет імені Івана Франка,
Lwów, Ukraina)

Piotr Kolakowski (Akademia Pomorska w Słupsku, Polska)

Adam Lityński (Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu)

Peter Mosný (Trnavská Univerzita, Słowacja)

Sanita Osipova (Latvijas Univercitatē, Ryga, Łotwa)

Igor Paluš (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Słowacja)

Lista wszystkich recenzentów jest publikowana na stronie internetowej:

<https://www.journals.us.edu.pl/index.php/zdp/recenzenci>

Komitet Redakcyjny/Editorial Committee

Marian Mikołajczyk (*Redaktor naczelny*)

Grzegorz Nancka (*Zastępca redaktora naczelnego*)

Tomasz Adamczyk (*Sekretarz redakcji*)

Andrzej Drogoń

Anna Stawarska-Rippel

Tomasz Szczygiel

Adres Redakcji

„Z Dziejów Prawa”

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 11B

40-007 Katowice

<https://www.journals.us.edu.pl/index.php/zdp>

e-mail: zdziejowprawa@us.edu.pl

Spis rzeczy

Artykuły

ANTONIO VILLANUEVA MARTÍNEZ: <i>The Meaning of Monstra in the Roman Law Tradition</i>	11
MACIEJ JOŃCA: <i>Telum manu fugiens</i> and Involuntary Homicide in Medieval Canon Law	27
MICHAŁ GLÜCK: <i>Anonimowe międzywojenne repetytorium do nauki prawa rzymskiego</i>	49
KAROL SIEMASZKO: <i>Badania nad przestępczością w Polsce w XX w. z perspektywy kryminologii historycznej</i>	61

Artykuły recenzyjne i recenzje

<i>Maciej Jońca, „Personae – res – actiones. Rozmowy o prawie rzymskim i historii prawa”, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 347 s. (Aleksandra Nowak)</i>	75
<i>Joanna Lubecka, „Niemiecki zbrodniarz przed polskim sądem. Krakowskie procesy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym”, Kraków, Instytut Pamięci Narodowej, Ośrodek Myśli Politycznej, 2021, 392 s. (Konrad Graczyk)</i>	81

- „*Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*”, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 334 s. (Maciej Jońca) 91

Sprawozdania

- Seminarium naukowe połączonych Katedr (Kazimierz Dolny, 4 września 2021 r.) (Irmina Weronika Stodulska) 99

Inhaltsverzeichnis

Artikel

ANTONIO VILLANUEVA MARTÍNEZ: Die Bedeutung von <i>monstra</i> in der römischen Rechtstradition	11
MACIEJ JOŃCA: <i>Telum manu fugiens</i> und unvorsätzlicher Mord im mittelalterlichen kanonischen Recht	27
MICHAŁ GLÜCK: Ein anonymes Repetitorium für das römische Recht aus der Zwischenkriegszeit	49
KAROL SIEMASZKO: Kriminalität in Polen des 20. Jahrhunderts aus der Sicht der historischen Kriminologie	61

Rezensionartikel und Rezensionen

Maciej Jońca, „<i>Personae – res – actiones. Gespräche über römisches Recht und Rechtsgeschichte</i>”, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 347 S. (Aleksandra Nowak)	75
Joanna Lubecka, „<i>Deutsche Verbrecher vor dem polnischen Gericht. Krakauer Prozesse vor dem Obersten Nationalen Tribunal</i>”, Kraków, Instytut Pamięci Narodowej, Ośrodek Myśli Politycznej, 2021, 392 S. (Konrad Graczyk)	81

- „Dekane der Fakultät für Recht, kanonisches Recht und Verwaltung der Katholischen Universität Lublin Johannes Paul II.“, Hrsg. von A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 334 S. (Maciej Jońca) 91**

Berichte

- Wissenschaftliches Seminar der vereinten Lehrstühle (Kazimierz Dolny, 4. September 2021) (Irmina Weronika Stodulska) 99**

Table of Contents

Articles

ANTONIO VILLANUEVA MARTÍNEZ: The Meaning of <i>Monstra</i> in the Roman Law Tradition	11
MACIEJ JOŃCA: <i>Telum manu fugiens</i> and Involuntary Homicide in Medieval Canon Law	27
MICHAŁ GLÜCK: An Anonymous Interwar Revision Textbook of Roman Law	49
KAROL SIEMASZKO: Criminality in Poland in the 20th Century from the Perspective of Historical Criminology The State of Research .	61

Review Articles and Reviews

<i>Maciej Jońca, „Personae – res – actiones. Conversations on Roman Law and the History of Law,” Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 347 pp. (Aleksandra Nowak)</i>	75
<i>Joanna Lubecka, „German Criminal before a Polish Court. Cracow Trials before the Supreme National Tribunal,” Kraków, Instytut Pamięci Narodowej, Ośrodek Myśli Politycznej, 2021, 392 pp. (Konrad Graczyk)</i>	81

„Deans of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin,” ed. by A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 334 pp. (Maciej Jońca) 91

Reports

Scientific Seminar of the Joint Departments (Kazimierz Dolny, 4 September 2021) (*Irmina Weronika Stodulska*) 99

ARTYKUŁY

ANTONIO VILLANUEVA MARTÍNEZ

 <https://orcid.org/0000-0001-5081-6292>

Universidade de Vigo, Spain

The Meaning of Monstra in the Roman Law Tradition

Introduction. An Etymological Approach

Roman law knew the phenomenon of the *monstra*. But what were *monstra* according to Roman law? To answer this question, I studied the legal texts in which the word *monstra* or its derivatives were mentioned. However, I did not start with legal analysis, since the need for an etymological approach was already clear to me beforehand. So, as an introduction, I will expose the conclusions of my etymological study of *monstra*.

The etymological meaning of *monstra* is part of the analysis of its legal meaning, since it is the point of reference to clarify the meaning of the word in the legal field. Therefore, I will confine myself not only to presenting the conclusions, but also the texts on which they are based and, as far as possible, the reasoning that led me to these conclusions.

The meaning of *monstra* is defined in relation to words that are part of the same semantic field, up to assimilation as in the case of *prodigia*.

Festo, s.v., *Promonstra prodigia*.¹

¹ Festus, *De verborum significatu quae supersunt com Pauli epitome* (Leipzig: Teubner, 1913), 250.

Unlike *prodigia*,² however, *monstra* lost the prefix *prod-*, meaning anticipation.³ In fact, prodigy means prophetic word (*prod-*, *aio*).⁴ These words imply a warning from the gods based on an act *contra naturam*. According to the following source, *monstra* are the materialization of a prodigy.

Festo, s.v., **Monstra** dicuntur naturae modum egredientia, ut serpens cum pedibus, avis cum quattuor alis, homo cum duobus capitibus, iecur cum distabit in coquendo.⁵

Monsters deviated from natural forms. The melting liver from the last expression was considered an anomaly since there was no bulge present, contrary to what the priests observed when analyzing other livers.⁶

In this second text, *monstra*, having lost the sense of anticipation of *promonstra*, is the realization of the prodigy, which is the event foretold by the gods. This meaning of *monstra* confirms its etymology: *monestrum*, derived from *moneo* (to warn), and the verb *monstrare* (to show, to exhibit).⁷ At this point, however, I cannot infer the meaning of *monstra* without considering the definitions of *monstrum*, which should theoretically confirm the meaning of *monstra*.

Festo, s.v., **Monstrum**, ut Aelius Stilo interpretatur, a monendo dictum est, velut monestrum. Item Sianius Capito, quod monstret futurum, et moneat volunio tatem deorum; quod etiam prodigium, velut praedictum et quasi praedictum, quod praedicat eadem, et portentum, quod portendat et significet. Inde dici apparet id quartum, quod mihi visum est adiciendum, praesertim cum ex eadem significatione pendeat, et in promptu sit omnibus, id est ostentum; quod item ab ostendendo dictum est apud auctores.⁸

² Emilie Benveniste, *Vocabulario de las instituciones indoeuropeas* (Madrid: Taurus, 1983), 391–396.

³ Alfred Ernout and Antoine Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine* (Paris: Klincksieck, 1959), s.v., *pro*, *prod*, 536–537; Benveniste, *Vocabulario*, 391–396. However, Santiago Segura Munguía, *Nuevo diccionario etimológico latin-español y de las voces derivadas* (Bilbao: Universidad de Deusto, 2013) s.v., *prodigo*, 602, thinks that *prodigia* is made up of *prod-*, and *ago*, which means pushing, throwing or throwing before it.

⁴ Festus, *De verborum significatu*, 147.

⁵ Jose Manue Aldea Celada, “Religión, política y sociedad: los prodigia en la Roma republicana,” *El Futuro del Pasado*, no.1 (2010): 283.

⁶ Festus, *De verborum significatu*, 122.

⁷ Dominika Lewandowska, “Prodigium, portentum, ostentum, monstrum: In Search of Meaning Between Practice and Definition,” *U schyłku starożytności – Studia źródłoznawcze*, no. 19 (2020): 26.

⁸ Although the meaning of the prodigies is not addressed from an etymological point of view, it is interesting to cite the work of Susanne William Rasmussen, *Public Portents in Republican Rome* (Rome: L’Erma di Bretschneider, 2003), 35: “I define as a *prodigium* any unusual event reported to the Senate and approved by that body as a *prodigium publicum*, an unfavorable portent that is usually relevant to society as a whole and requires ritual expiation. Thus,

[According to *Aelius Stilo*, *monstrum* comes from *monendo* ('warning'), we also say **monestrum*. Sennius Capito further specifies, that (we say *monstrum*), because (it) shows the future and gives the premonition of the will of the gods. Therefore, we also say *prodigium* as well as *praedictum* ('something said in advance', 'a forewarning') and quasi *praedictum*, because it predicts these same things, and portentum, because it foreshadows and gives signs. As for the fourth word, which it seemed to me good to add here, because it is linked above all to this meaning, and that everyone knows it, this word is *ostentum*; it was formed by the authors from *ostendendo* ('manifesting').]⁹

In these source, both *monstrum* and *ostenta*, *portenta* and *prodigia* are not defined autonomously, but as participles of a verb: *ostendo* (to appear), *monstro* (to warn), *portendo* (to portend), *prodigo* (to predict). The definitions are thus circular, since the concept of the object of definition occurs in the same definition.

Ernout et Meillet understand that there are no differences between *portendum*, *ostentum* and *monstrum*,¹⁰ an opinion shared by Lewandowska, who clarifies that this synonymy lies in their connotation.¹¹ Bloch also finds that the terms *ostentum*, *portentum*, *monstrum* and *miraculum* are used almost interchangeably.¹²

Considering the differences between the definitions of *monstra* and *monstrum*, I have to conclude that *monstra* refers to manifestations outside the normality of things, while the word *monstrum* has no meaning autonomous from the verb from which it is derived. *Monstrum* thus functions as a verbal participle of *moneo* (Festus's text) and of *monstrare* (Cicero's text).

When the meaning of *monstra* became independent of the verb *moneo* and the word *monstrum* actually replaced *monstra* as the verbal adjective of *moneo*, *monstra* referred to things which deviated from natural forms while *monstrum*

a prodigy is a peculiar event described in the sources as a sign that the *pax deorum* has been disturbed, and this type of portent calls for expiation to be performed in public."

⁹ Orsolya Marta Péter, "Olim in prodigiis nunc in deliciis. Lo status giuridico dei 'monstra' nel diritto romano," in *Iura antiqua, iura moderna. Festschrift für Ferenc Benedek*. (Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2001), 210–212. The translation was made by Lewandowska, "Prodigium, portentum," 26.

¹⁰ Bruce MacBain, *Prodigy and Expiation: a Study in Religion and Politics in Republican Rome* (Bruxelles: Latomus 1982), 34–42.

¹¹ Lucia Monaco, "Percezione sociale e riflessi giuridici della deformità," in *I diritti degli altri in Grecia e a Roma*, ed. Alberto Maffi and Lorenzo Gagliardi (Sankt Augustin: Akademia Verlag, 2011), 412–413 expressly agrees with the opinion of Riccardo Astolfi, *Lex Iulia et Papia*, Padova (Padova: Cedam, 1970), 175, according to which the Ulpianus's criterion is more favorable for the mother than the Paulus's criterion, since Ulpianus takes into account the sole calculation effect of the number of children at the moment of birth.

¹² Luis Díez-Picazo and Antonio Gullón, *Sistema de Derecho Civil* (Madrid: Tecnos, 2005), vol. I, 216.

began to be adopted as the *moneo* participle. Thus *monstrum* is a warning from the gods, “the one warned by the gods,” and appears in the texts synonymously with *portentum* and *ostentum*, whose semantic value is also based on the verb.

The legal meaning of *monstra*, which we shall see below, confirms that the synonym of the participle *monstrum* extends to *monstra* with other terms such as *ostentum*, *portendum* and *prodigium* and is used interchangeably to refer to phenomena that escape normality.

Legal Meaning of Monstra

As I stated before, the terms *ostentum*, *prodigium* and *monstra* are used interchangeably in legal texts, but they all refer to phenomena *contra naturam*. Among these phenomena, there were the abnormal births that the Romans considered to alter the *pax deorum* and were, therefore, ritually sacrificed to restore peace between men and gods.¹³ To this end, the *supplicatio* rite was performed.¹⁴

However, it seems that Ulpian does distinguish two kinds of ostentatious at the source D. 50.16.38.

(Ulpianus libro 25 ad edictum): “Ostentum” Labeo definit omne contra naturam cuiusque rei genitum factumque. Duo genera autem sunt ostentorum: unum, quotiens quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus aut qua alia parte corporis, quae naturae contraria est: alterum, cum quid prodigiosum videtur, quae Graeci fantasmata vocant.

Quoting Labeone, Ulpian understands that there are two types of *ostentum*: the first, in the case where a birth takes place with three hands or three feet or some part of the body that is contrary to nature; the second, when something prodigious is seen, which are the things the Greeks call “ghost.”

This distinction finds no confirmation in other sources, even attributed to Ulpiano, as in D. 50.16

(Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam): Quaeret aliquis si portentosum vel monstrosum vel debilem mulier ediderit vel qualem visu vel vagitu novum, non humanae figurae, sed alterius, magis animalis quam hominis,

¹³ Enrique Gómez Arboleya, “Sobre la noción de persona.” *Revista de estudios políticos*, no. 49 (1950): 114.

¹⁴ Final provision 3 de la Ley 20/2011, de 21 de julio. The new wording is thus expressed: *La personalidad se adquiere en el momento del nacimiento con vida, una vez producido el entero desprendimiento del seno materno.*

partum, an, quia enixa est, prodesse ei debeat? Et magis est, ut haec quoque parentibus prosint: nec enim est quod eis imputetur, quae qualiter potuerunt, statutis obtemperaverunt, neque id quod fataliter accessit, matri damnum iniungere debet.

[Someone ask if a woman gave birth to someone unnatural, monstrous, or weak, or something unparalleled in appearance or voice, not of human appearance, but of an offspring of an animal other than a man, whether they benefit, since she gave birth. And it is better that a case like this should also benefit the parents; for there is no reason to punish them for keeping such regulations as they could, nor should any loss be forced on the mother because it turned out badly.]

This text is a commentary by Ulpianus on the book *Lex Iulia et Papia*. According to Impallomeni, the monster lacked legal personality and the only recognized legal effects concern the rights of the parents, which follow precisely from the *Lex Iulia et Papia Poppaea*¹⁵ and the *senatus consultum Tertulianum*.¹⁶ Against Ulpianus's criterion that the birth of a child with a non-human groan or face (which he calls portent or monster) must not harm its mother's rights, Paul puts forward the opposite criterion, because *monstra* or *prodigia* can hardly be considered children.

Paul. *Sent.* 4.9.3: *Mulier si monstruosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur.*

In this source, the general principle is enshrined that born monsters or prodigies cannot be recognized as children. This general rule is excepted in the following paragraph, which allows the recognition of the rights of the *Lex Iulia et Papia Poppae*.

Paul. *Sent.* 4.9.4: *Partum, qui membrorum humanorum officia duplicavit, quia hoc ratione aliquatenus videtur effectum, matri prodesse placuit.*

If the child grows up with functional limbs, its birth takes advantage of the mother. This assumption is actually confirmed if, for example, the number of

¹⁵ Artículo 745. *Son incapaces de suceder: 1.º Las criaturas abortivas, entendiéndose tales las que no reúnan las circunstancias expresadas en el artículo 30. 2.º Las asociaciones o corporaciones no permitidas por la ley.*

¹⁶ Plato's definition of hermaphrodite is famous in *Symposium*, trans. A. Nehamas and P. Woodruff (Indianapolis, IND: Hackett Publishing Company, Inc., 1989), 25: "There were three kinds of human beings, that's my first point – not two as there are now, male and female. In addition to these, there was a third, a combination of those two; its name survives, though the kind itself has vanished. At that time, you see, the word androgynous really meant something: a form made up of male and female elements."

fingers exceeds the usual.¹⁷ Paul holds a restrictive assumption as several fingers are above normal, thus implying the existence of a human form in any case.

From these fragments I can deduce not only that Ulpian's initial distinction has no legal content, but that Paul used the words *monstrum* and *prodigium* as synonyms, but not the term *ostentum*.

Paul himself repeats this synonym in addition to the same general rule and exception in D. 1.5.14.

(Paulus libro quarto sententiarum): Non sunt liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur: veluti si mulier monstrosus aliquid aut prodigiosus enixa sit. Partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliavit, aliquatenus videtur effectus et ideo inter liberos connumerabitur.

Not included in the class of children are those who are abnormally conceived in a form entirely different from the human form, for example when a woman gives birth to some sort of a monster or a prodigy. But all offspring that have more than the natural number of limbs can in some sense be said to be fully formed and are, therefore, counted among the children.¹⁸

This criterion of the human form appears in the law of XII Tables IV.1¹⁹: (Cic., *De leg.*, 3.9.19): [...] *cito necatus tanquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem*,²⁰ even if the word “monster” does not appear. These offspring were destined for an immediate death because they alarmed the entire society.²¹

The same terminology of monsters, as well as the principle that they have no legal personality, is enshrined in the legal tradition, even if it can be taken into account for the privileges or exemptions granted to parents, taking into account the number of children, as Paul said. As Domat wrote in the late seventeenth century:

Monsters that do not have human form are not considered to be persons, nor are they counted as the children of those who give birth to them. But those that have the essentials of human form and just have something extra or something missing count like other children. Although monsters that do not have human form are not considered to be persons nor to be children, they count as such

¹⁷ Lorenzo Franchini, “Lo status dell’ermafrodita ed il problema della determinazione del sesso prevalente.” *Teoria e storia del diritto privato. Rivista Internazionale on line*, no. 9 (2016): 6–22, provides a brief history of hermaphroditism in the sources.

¹⁸ Danilo Dalla, ‘Status e rilevanza dell’ostentum,’ in *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, ed. Vincenzo Giuffrè (Napoli: Editore Jovene, 1984), vol. 2, 522.

¹⁹ Monaco, “Percezione sociale,” 414.

²⁰ Benveniste, *Vocabulario*, 392; Munguía, *Nuevo diccionario*, 472; Michiel De Vann, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages* (Leiden-Boston: Brill, 2008), s.v. *moneo*, 387; John J. Cohen, *Of Giants. Sex, Monsters, and the Middle Ages* (Minneapolis-London: University of Minnesota Press, 1999), 187.

²¹ Ernout and Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue*, 470, 524.

with respect to their parents, and they are counted among their children for the purposes of any privileges or exemptions granted to fathers or mothers according to the number of children.²²

The *ratio essendi* of the recognition of legal personality in Paul and Domat is based on the same principle of not prejudicing the rights of parents arising from the number of children and, therefore, counting among them the so-called monster.

Another area in which Roman law, and later ones, dealt with monsters was the right of succession.

CI 6.29.3 (*Imperator Justinianus*): *Quod certatum est apud veteres, nos decidimus. Cum igitur is qui in ventre portabatur praeteritus fuerat, qui, si ad lucem fuisset redactus, suus heres patri existeret, si non alius eum antecederet et nascendo ruptum testamentum faciebat, si postumus in hunc quidem orbem devolutus est, voce autem non emissa ab hac luce subtractus est, dubitabatur, si is postumus ruptum facere testamentum potest. Veteres animi turbati sunt, quid de paterno elogio statuendum sit. Cumque sabiniani existimabant, si vivus natus est, etsi vocem non emisit, ruptum testamentum, apparet, quod, etsi mutus fuerat, hoc ipsum faciebat, eorum etiam nos laudamus sententiam et sancimus, si vivus perfecte natus est, licet ilico postquam in terram cecidit vel in manibus obstetricis decessit, nihilo minus testamentum corrumpi, hoc tantummodo requirendo, si vivus ad orbem totus processit ad nullum declinans monstrum vel prodigium.*

In this text a very controversial issue is raised by the doctrine, such as the preterition of *nasciturus* in the father's will. In this case, it is disputed whether the child who was born mute would also annul the will. The Sabinian view was that the silent *nasciturus* had to be the father's heir and thus annulled the will. Through this constitution, Emperor Justinian declares to follow the Sabinian position and provides that a child born alive but voiceless invalidates the will even if it dies immediately afterwards. What interests me most is that this fragment concludes by stating that a child born alive cannot be considered either a monster or a prodigy.

Applying the same principle of not prejudicing the rights of third parties, the English legislation of the eighteenth century²³ and Blackstone's commentary are pronounced in this regard:

A MONSTER, which has not the shape of mankind, but in any part evidently bears the resemblance of the brute creation, has no inheritable blood, and

²² Lewandowska, "Prodigium, portentum," 43–47.

²³ Raymond Bloch, *Prodigi e divinazione nel mondo antico* (Roma: Newton Compton, 1977), 77, takes the same position with some nuances that are not very interesting for this paper.

cannot be heir to any land, albeit it be brought forth in marriage: but, although it has deformity in any part of its body, yet if it has human shape, it may be heir. This is a very ancient rule in the law of England; and its reason is too obvious, and too shocking, to bear a minute discussion. The Roman law agrees with our own in excluding such births from successions: yet accounts them, however, children in some respects, where the parents, or at least the father, could reap any advantage thereby; (as the *jus trium liberorum* [the right of three children], and the like) esteeming them the misfortune, rather than the fault, of that parent. But our law will not admit a birth of this kind to be such an issue, as shall entitle the husband to be tenant by the curtesy; because it is not capable of inheriting. And therefore, if there appears no other heir than such a prodigious, birth, the land shall escheat to the lord.²⁴

In fact, the Spanish Civil Code refers to this legal tradition, according to which birth must have a “*figura humana*” (human form) to be considered a person, adding that it must live independently for at least twenty-four hours. Both requirements are intended to prevent the succession from being changed if the child is unable to survive. Article 30 of the Spanish Civil Code (approved by the Real Decreto of July 24, 1889) was very clear in its wording:

Para los efectos civiles, sólo se reputará nacido el feto que tuviere figura humana y viviere veinticuatro horas enteramente desprendido del seno materno.
[At legal effects, only a fetus with a human shape shall be deemed to have been born and to live for twenty-four hours completely detached from the mother’s womb. (Translation mine.)]

Although, according to Díez-Picazo and Gullón, the requirement to have a human shape refers to being viable and able to survive,²⁵ Gómez Arboleya reflects on the notion of person and refers to the thought of San Juan Damasceno about hypostasis, which has two meanings: 1. what exists purely and simply; 2. the individual and the person distinct or separated from others.²⁶ Therefore, having a “human shape” refers to the appearance, whereas the requirement of living independently is a requirement of one’s own person, of one’s own existence as such and, therefore, the possibility of surviving autonomously.

The article 30 of the Spanish Civil Code was amended in 2011,²⁷ recognizing the personality at the time of birth when the complete detachment of the

²⁴ Giambattista Impallomeni, “In tema di vitalità e forma umana come requisiti essenziali alla personalità,” *Iura*, no. 22 (1971): 115–118.

²⁵ *Basilicorum*. 46.1.11. *Paulus. Non sunt liberi, qui contra naturam nascuntur monstrosi. Quibus autem membra abundant, liberi sunt.*

²⁶ Dalla, “Status e rilevanza dell’ostentum,” 523.

²⁷ On this source, see Bernardo Albanese, “Appunti su XII-TAB-4.1 (Uccisioni dei neonati malformati),” in *Scritti Giuridici*, IV, ed. Giuseppe Falcone (Torino: G. Giappichelli Editore, 2006), 3 et seq.

maternal womb occurs, that is, once it is no longer inside the uterus and after the umbilical cord has been cut. Despite the reform, article 745 of the Civil Code still considers incapable of succeeding the abortive children who do not meet the requirements of article 30.²⁸

It is true that the Spanish Civil Code does not use the word “monster,” but the expression “abortive children” condenses the same idea of a born *contra naturam* in the old wording of article 30 of the Civil Code, which was valid until very recently.

However, monstrosity was not an excluding personality requirement in Roman law and thus not a technical term, although it has this meaning in its legal tradition. The following text contains a vulgar use of the term monster, blurring its technical meaning with its original religious sense.

I. 1.11.4: *Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur et pro monstro est ut maior sit filius quam pater. debet itaque is qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, id est decem et octo annis praecedere.*

This passage indicates that it is appropriate that a minor cannot adopt an elder since adoption imitates nature and it is a monstrosity for the son to be older than the father. Therefore, the one who has a child by adoption or assignment must take advantage of it in the middle of puberty, that is, at the age of eighteen.

Thus, it is obvious that the word *monstra* was used vulgarly, not technically or religiously in Roman Law.

Intersexuality

In addition to not prejudicing the rights of the *Lex Iulia et Papia* acquired by the parents, in Roman law there is a specific treatment of intersexuality, which the Romans called “hermaphroditism”²⁹ which also belonged to the category of

²⁸ *Textos de Derecho Romano*, ed. Rafael Domingo (Navarra: Aranzadi, 2002), 24, in addition to the text, includes its translation into Spanish: “[...] matado nada más nacer el niño espantosamente monstruoso, según disponen las XII Tablas.”

²⁹ Fulvio Maroi, “L’interpretazione dei monstra nella legislazione decemvirale secondo G. B. Vico.” *Rivista internazionale di filosofia del diritto*, no. 5 (1925): 457–458.

monsters until the imperial age. The legal and social treatment of hermaphrodites depended on the historical epoch.³⁰

Although hermaphrodites could be sacrificed in monarchy to maintain social peace,³¹ it was not until the Roman Republic that hermaphrodites were not only prodigies whose drowning was needed to cleanse society itself, but they were also the most terrible of prodigies.³² The water in which they drowned had a cathartic value and a purifying character. The haruspices were responsible for the rite of *procuratio prodigiorum* to expiate the city from danger.³³

The situation of the hermaphrodites improved with the Principate because they were no longer sacrificed, although as adults they were less appreciated and ridiculed.³⁴ Their legal status changed significantly during the imperial period³⁵. Ulpianus and Paul once again dealt with the legal status of the hermaphrodites, which was based on the prevailing sexual characteristics: they were no longer considered monstrosities if they had a human figure, so their sexual constitution lost its social relevance.³⁶ As can be seen from the source D. 1.5.10.:

(Ulpianus libro primo ad Sabinum): Quaeritur: hermaphroditum cui comparamus? Et magis puto eius sexus aestimandum, qui in eo praevallet.

[The question is: with whom do we compare the hermaphrodite? It must be estimated as of the sex that prevails in it.]³⁷

Despite this rule which might seem so clear, both jurists (Ulpianus and Paul) refer again to the manifest sex in the hermaphrodites either to recognize them the ability to be witnesses in a will, or to institute themselves as heirs.

³⁰ Jean Domat, *Les lois civiles dans leur ordre naturelle*, 11–13, quoted by Eric H. Reiter, “Rethinking Civil-Law Taxonomy: Persons, Things, and the Problem of Domat’s Monster,” *Journal of Civil Law Studies*, vol.1, no. 1 (2008): 192–193.

³¹ William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England* (1765–1769), book 2, chapter 15, <https://lonang.com/library/reference/blackstone-commentaries-law-england/bla-215/>.

³² O. M. Péter, “Olim in prodigiis nunc in deliciis,” 208.

³³ Eva Cantarella, “L’hermaphrodite et la bisexualité à l’épreuve du droit dans l’antiquité,” *Diogène*, vol. 4, no. 208 (2004): 6.

³⁴ Aldea Celada, “Religión, política y sociedad,” 280–286. There he emphasizes that public prodigies can be traced back to Augustus, that is, up to the Principate, and that the College of the Haruspices is responsible for uncovering cases of hermaphroditism.

³⁵ Annie Allély, “Les enfants malformés et handicapés à Rome sous le Principat,” *Revue des études anciennes*, vol. 106, no.1 (2004): 86–87.

³⁶ Franchini, “Lo status dell’ermafrodita,” 19–23; Péter, “Olim in prodigiis nunc in deliciis,” 207; Giuliano Crifò, “‘Prodigium’ e diritto: il caso dell’ermafrodita,” *INDEX-International Survey of Roman Law*, vol. 271 (1999): 115; Sandrine Vallar, “Les hermaphrodites: l’approche de la Rome antique,” *Revue Internationale des droits de l’Antiquité* no. 60 (2013): 201–217.

³⁷ Santiago Castán Pérez-Gómez, *Discapacidad y Derecho Romano* (Madrid: Editorial Reus, 2019), 104.

D. 22.5.15.1 (*Paulus libro tertio sententiarum*): *Hermaphroditus an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.*

The quality, “the way of being,” of sex shows (*ostendit*) if the hermaphrodite can act as a witness in a will, an answer that, according to Monaco, agrees with common sense and is very practical.³⁸

If the male organs predominate in the hermaphrodite, he can appoint a posthumous heir. Although it can be taken as an identical criterion, Franchini shows that Ulpiano, unlike Paulo, does not require masculine sexuality but masculine appearance in order to institute his posthumous heir.³⁹

The lack of concreteness made it impossible to reset intersex people to be male or female from birth and, of course, prevented procreation. I am not surprised by this rigid binarism, nor that the case of hermaphroditism was more frightening than congenital malformations, whose occurrence, while regrettable, does not conflict with the legal or social order. On the contrary, the human form of intersex people did not allow their sacrifice to be considered legitimate, forcing Roman law itself to respond to the legal position of intersex beyond the victim.

Conclusions

I must maintain that the term *monstra* in Roman law lacked a technical meaning and was interchangeable with the term prodigy. As for its etymology, both terms had in their beginnings the prefix *pro-*, which denotes anticipation, although the term *promonstra* lost predicament in favor of *monstra*, precisely because of the loss of religious reference.

Thus, *monstra* became a phenomenon that materialized a warning from the gods (*prodigia*) and showed or prescribed the path that people should take. This path involved the ritual sacrifice of the monster as a means of restoring the *pax deorum*.

On the contrary, the legal meaning of *monstra* has been concretized in that of a being or behavior *contra naturam*, contrary to the laws of nature and consequently also to the law: it can be understood, however, that this is contrary to any natural phenomenon that does not please the gods. In any case, it is a vulgarization of a term that had a more precise religious and legal sense.

³⁸ In this way Franchini, “Lo status dell’ermafrodita,” 30–32. This position finds no doctrinal support Vallar, “Les hermaphrodites,” 216; Monaco, “Percezione sociale,” 414; Crifò, “*Prodigium*’ e diritto,” 116.

³⁹ Bloch, *Prodigi e divinazione*, 102.

Consequently, “monster” refers to a disruptive event both of its own nature and of the existing legal order that has been viewed as connected with the divine⁴⁰ and natural order of human relationships. Only from this perspective can I explain the different meanings of the term “monster” and its use in contexts far removed from the religious sphere where it was born.

This broad and generic meaning, as it is a phenomenon against *naturam*, made the word *monstra* have an unequivocal success over time and in different languages: even if the reality of has changed radically since antiquity, the prescriptions of normality continue and, with them, also the phenomena that question it.

Bibliography

- Albanese, Bernardo. “Appunti su XII-TAB-4.1 (Uccisioni dei neonati malformati).” In *Scritti Giuridici*, IV, edited by Giuseppe Falcone, 663–671. Torino: G. Giappichelli Editore, 2006.
- Aldea Celada, Manuel, Jose. “Religión, política y sociedad: los prodigia en la Roma republicana.” *El Futuro del Pasado*, no.1 (2010): 279–293.
- Allély, Annie. “Les enfants malformés et handicapés à Rome sous le Principat.” *Revue des études anciennes*, vol. 106, no.1 (2004): 73–102.
- Astolfi, Riccardo. *Lex Iulia et Papia*. Padova: Cedam, 1970.
- Benveniste, Emile. *Vocabulario de las instituciones indoeuropeas*. Madrid: Taurus, 1983.
- Blackstone, William. *Commentaries on the Laws of England* (1765–1769). <https://lonang.com/library/reference/blackstone-commentaries-law-england/bla-215/>.

⁴⁰ I must make a small mention of monstrosity in medieval times. In the Middle Ages, monsters marked and limited humanity. Since not all disabled births were destined for an early death and not sentenced to death, their coming was interpreted by a religious court. At the same time that they were performing this religious and symbolic function, the monsters needed to eat and sleep, so they simultaneously performed these two functions, the daily and the symbolic. In general, from a moral point of view, monsters were seen as a warning and punishment for sin. In any case, beyond its theological importance, it stands out among those who have lived little time. Lisa Verner, “Medieval Monsters, in Theory and Practice,” *Journal of History of Medicine*, vol. 26, no. 1 (2014): 58, said that “for the Middle Ages, I believe, we can substitute ‘monstrosity’ for ‘disability.’” Cf: John Block Friedman, *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981), 28–37; Derek Newman-Stille, “Morality and Monstrous Disability in Topographia Hibernica,” in *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe*, ed. Wendy Jo Turner and Tory Vandeventer Pearman (New York: Edwin Mellen Press, 2010), 231–57; John J. Coughlin, *Law, Person, and Personality. Philosophical, Theological, and Comparative Perspectives on Canon Law* (New York: Oxford University Press, 2011), 13–45.

- Bloch, Raymond. *Prodigi e divinazione nel mondo antico*. Roma: Newton Compton, 1977.
- Cantarella, Eva. “L’hermaphrodite et la bisexualité à l’épreuve du droit dans l’antiquité.” *Diogenes*, vol. 4, no. 208 (2004): 3–15.
- Castán Pérez-Gómez, Santiago. *Discapacidad y Derecho Romano*. Madrid: Editorial Reus, 2019.
- Cohen, Jeffrey Jerome. *Of Giants. Sex, Monsters, and the Middle Ages*. Minneapolis–London: University Of Minnesota Press, 1999.
- Coughlin, J. John. *Law, Person, and Personality. Philosophical, Theological, and Comparative Perspectives on Canon Law*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Dalla, Danilo. “Status e rilevanza dell’ostentum.” In *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, edited by Vincenzo Giuffrè, vol. 2, 519–532. Napoli: Editore Jovene, 1984.
- Vann, Michiel de. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- Díez-Picazo, Luis, and Antonio Gullón. *Sistema de Derecho Civil*. Vol. I. Madrid: Tecnos, 2005.
- Domingo, Rafael, ed. *Textos de Derecho Romano*. Navarra: Aranzadi, 2002.
- Ernout, Alfred, and Antoine Meillet. *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Paris: Klincksieck, 1959.
- Festus. *De verborum significatu quae supersunt com Pauli epitome*, edited by Wallece M. Lindsay. Leipzig: Teubner, 1913.
- Franchini, Lorenzo. “Lo status dell’ermafrodita ed il problema della determinazione del sesso prevalente.” *Teoria e storia del diritto privato. Rivista Internazionale on line*, no. 9 (2016): 1–35.
- Friedman, John Block. *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.
- Gómez Arboleya, Enrique. “Sobre la noción de persona.” *Revista de estudios políticos*, no. 49 (1950): 104–116.
- Impallomeni, Giambattista. “In tema di vitalità e forma umana come requisiti essenziali alla personalità.” *Iura*, no. 22 (1971): 99–120.
- Crifò, Giuliano. “‘Prodigium’ e diritto: il caso dell’ermafrodita.” *INDEX-International Survey of Roman Law*, vol. 271 (1999): 115–116.
- Lewandowska, Dominika. “Prodigium, portentum, ostentum, monstrum: In Search of Meaning Between Practice and Definition.” *U schyłku starożytności – Studia źródłoznawcze*, no. 19 (2020): 3–60.
- Maroi, Fulvio. “L’interpretazione dei monstra nella legislazione decemvirale secondo G. B. Vico.” *Rivista internazionale di filosofia del diritto*, no. 5 (1925): 1–15.
- MacBain, Bruce. *Prodigy and Expiation: A Study in Religion and Politics in Republican Rome*, Bruxelles: Latomus 1982.
- Monaco, Lucia. “Percezione sociale e riflessi giuridici della deformità.” In *I diritti degli altri in Grecia e a Roma*, edited by Alberto Maffi and Lorenzo Gagliardi, 413–414. Sankt Augustin: Akademia Verlag, 2011.
- Newman-Stille, Derek. “Morality and Monstrous Disability in Topographia Hibernica.” In *The Treatment of Disabled Persons in Medieval Europe*, edited by Wendy Jo

- Turner and Tory Vandeventer Pearman, 231–257. New York: Edwin Mellen Press, 2010.
- Péter, Orsolya Marta. “Olim in prodigiis nunc in deliciis.’ Lo status giuridico dei ‘monstra’ nel diritto romano.” In *Iura antiqua, iura moderna. Festschrift für Ferenc Benedek*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2001.
- Rasmussen, Susanne William. *Public Portents in Republican Rome*. Rome: L’Erma di Bretschneider, 2003.
- Reiter, Eric H. “Rethinking Civil-Law Taxonomy: Persons, Things, and the Problem of Domat’s Monster.” *Journal of Civil Law Studies*, vol. 1, no. 1 (2008): 189–213.
- Segura Munguía, Santiago. *Nuevo diccionario etimológico latín-español y de las voces derivadas*. Bilbao: Universidad de Deusto, 2013.
- Vallar, Sandrine. “Les hermaphrodites: l’approche de la Rome antique.” *Revue Internationale des droits de l’Antiquité*, no. 60 (2013): 201–217.
- Verner, Lisa. “Medieval Monsters, in Theory and Practice.” *Journal of History of Medicine*, vol. 26, no. 1 (2014): 43–68.

Antonio Villanueva Martínez

Die Bedeutung von *monstra* in der römischen Rechtstradition

Schlüsselwörter: *monstra*, *pax deorum*, preson, Rechtspersönlichkeit, Römisches Recht, Spanisches Zivilgesetzbuch

Zusammenfassung: Der Ausgangspunkt für das Verständnis des Begriffs *monstra* im römischen Recht ist eine etymologische Analyse von Begriffen wie *prodigia*, *promonstra*. Die Entwicklung des letztgenannten Begriffs führte zum Verschwinden der Vorsilbe *prod-*, die die Erwartung bezeichnete. *Monstra* wurden so zur Verwirklichung eines Wunders, d. h. eines von den Göttern vorhergesagten Ereignisses, das auch eine Warnung und die Notwendigkeit darstellte, eine Monstrosität rituell zu opfern, um die *pax deorum* wiederherzustellen. Im römischen Recht hingegen bezeichnete der Begriff *monstra* jedes Wesen oder Verhalten, das gegen das Naturrecht und damit gegen das Zivilrecht verstieß. Dies erweiterte die Wahrnehmung des Begriffs, der ursprünglich sowohl eine präzisere religiöse als auch eine juristische Bedeutung hatte.

Antonio Villanueva Martínez

The Meaning of *Monstra* in the Roman Law Tradition

Keywords: *monstra*, *pax deorum*, person, legal personality, Roman law, Spanish Civil Code

Summary: The starting point for understanding the concept of *monstra* in Roman law is an etymological analysis of concepts such as *prodigia*, *promonstra*. The evolution of the latter term led to the disappearance of the prefix *prod-*, meaning anticipation. *Monstra* thus became the realisation of a miracle, that is, an event foretold by the gods, which also represented a warning and the necessity to ritually sacrifice a monstrosity in order to restore the *pax deorum*. In Roman law, on the other hand, the term *monstra* meant any being or behaviour that was contrary to the

law of nature and, consequently, to civil law. This broadened the perception of the term, which originally had a more precise religious as well as legal meaning.

Antonio Villanueva Martínez

Znaczenie pojęcia *monstra* w rzymskiej tradycji prawnej

Słowa kluczowe: *monstra*, *pax deorum*, osoba, osobowość prawna, prawo rzymskie, hiszpański kodeks cywilny

Streszczenie: Punktem wyjścia dla zrozumienia pojęcia *monstra* w prawie rzymskim jest analiza etymologiczna takich pojęć jak *prodigia*, *promonstra*. Ewolucja drugiego z tych pojęć doprowadziła do zaniku przedrostka *prod-*, oznaczającego oczekiwanie. *Monstra* stały się zatem urzeczywistnieniem cudu, czyli wydarzenia przepowiedzianego przez bogów, który stanowił również ostrzeżenie i konieczność rytualnego poświęcenie potworka w celu przywrócenia *pax deorum*. Z kolei w prawie rzymskim pojęcie *monstra* oznaczało każdą istotę lub zachowanie, które były sprzeczne z prawem natury, a w konsekwencji także z prawem cywilnym. Rozszerzono tym samym postrzeganie terminu, który pierwotnie miał bardziej precyzyjne znaczenie religijne oraz prawne.

MACIEJ JOŃCA

 <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

University of Szczecin

Telum manu fugiens and Involuntary Homicide in Medieval Canon Law¹

Introduction

One of the key moments in the process of the evolution of criminal law was the introduction of diversification of liability for a crime.² As Juliusz Makarewicz points out: “initially the notion of guilt was not treated as separate from the notion of cause and such a distinction was not in use. As a result, special attention was directed to the result and to the intention of the will. Negligence was punished in the same way as malicious intent. The bigger the harm to the common good, the less willingly such a distinction would have been made. The strength of the common wrath was too big to mitigate the natural instinct for revenge with a calm reflection of subjective guilt.”³

¹ The Polish (shorter) version of the presented text was published as: Maciej Jońca, “Telum manu fugit jako ustawowa przenośnia nieumyślnego zabójstwa w średniowiecznym prawie kanonicznym. Uwagi na marginesie ewolucji teorii winy w prawie karnym,” in *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, ed. Krzysztof Amiełańczyk, Antoni Dębiński, and Dariusz Słapek (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015), 71–85.

² Notes on the subject of contemporary law: Paweł Nowak, “O istocie przestępstw nieumyślnych,” *Studia Prawnicze KUL* 58, no. 2 (2014): 89–113.

³ Juliusz Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009), 136. Originally, the work was published in German as: Juliusz Makarewicz, *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage* (Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1906). Only the Polish edition will be cited in the following discussion. Unless stated otherwise, all translations are mine.

Ancient Romans, who at least partially managed to curb the primitive instincts, were not able to create clear dogmatic constructions with regard to the culpable liability for the act, that is, constructs which would be abstract and general in their character.⁴ Their laws readily operated with metaphors and literary descriptions. An example of such an instance is the situation in which the weapon “by itself” slipped from the hand of the perpetrator of homicide. Due to the fact that it was incorporated into Christian writings, this odd regulation remained in force until the 20th century.

Weapon “Slipping” From the Hand

In accordance with prehistoric custom, the taking of somebody’s life did not qualify as a morally reprehensible act. The finding and the punishing of the perpetrator was left to the relatives of the victim and if the victim had no relatives or they were not sufficiently determined to pursue their cause, the killer remained safe.⁵ The situation was different, however, when both the perpetrator and the victim belonged to the same *gens* or tribe. If such was the case, the dispute was settled within the *gens*.⁶ It happened so due to the surprising fact that “in family law (which is self-contained), the difference between *dolus*, *culpa* and *casus* was known.”⁷ After establishing that killing was committed with premeditation, the perpetrator – *paricidas* – was anathemized and then put to death.⁸ However, when it could not be proven that he had malicious intentions, the specific purification rituals had to be performed which restored the state of peace between the world of people and the world of the spirits.

⁴ Cf.: Makarewicz, *Wstęp*, 147. See, however: Maciej Jońca, *Rzymskie prawo karne. Instytucje* (Lublin: Wydawnictwo Werset, 2021), 32–33.

⁵ Makarewicz, *Wstęp*, 160: “Murder is usually left to private revenge, as human life is not considered as valuable to society, does not have any value in fact, as the holistic idea has not developed yet. A feeling of loss is felt by the family, the closest relatives, but not the majority of the social group. Only when an individual proves with his behaviour that he may be dangerous to a greater number of people, the majority will decide that it might be advisable to remove him from society.”

⁶ Makarewicz, *Wstęp*, 110.

⁷ Makarewicz, *Wstęp*, 388.

⁸ Emil Brunnenmeister, *Das tötungsverbrechen im altrömischen Recht* (Berlin: Verlag von Duncker & Humblot, 1887), 171. For an extensive discussion on the subject of the conceptual range and evolution of the crime of *parricidium*, see: Maciej Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008).

Consequently the killer, undisturbed by anybody, was able to function within society.⁹

As Makarewicz observes, “if we were to analyse any social norm of natural peoples, it is already obvious at a glance that at its basis there is a brutal social utilitarianism.”¹⁰ The archaic Rome was no exception to that rule. Therefore, when it was also noticed there that vendetta produces disastrous social effects, human life came to be treated as a value in itself and thus deserving protection. In order to restrict the scale of retribution practices and bring them under the control of the state, the tribal customs were extended to have a broader scope. According to the Law of King Numa, everyone who committed murder of a free man was to be treated in the same way as a murderer of relatives – *paricidas*.¹¹ In the case of unintentional killing, the family of the victim was to be offered a ram.¹² Additionally, a special tribunal was established (*quaestores parricidii*), which was one of the first “dilettante courts”¹³ in Rome, appointed to investigate merely the existence of premeditation on the side of the perpetrator or a lack of thereof.

The provision concerning unintentional homicide was included in the Law of the Twelve Tables. The evidence on the subject was preserved in two works by Cicero. In his *Topica*, one can read the following: “For to shoot an arrow is an act of intention; to hit a man whom you did not mean to hit is the result of fortune. And this is the reason why a ram is given on the basis of your complaints: ‘if a weapon has flown from the man’s hand rather than been thrown by him.’”¹⁴ At the same time, in the treatise *De oratore*, while reflecting on the various rhetorical ways of effectively reaching the addressee, Cicero explains: “Sometimes, also, brevity is the objective attained by a metaphor; as in ‘the weapon slipped from his hand.’ The lack of intent regarding the thrown weapon could hardly be expressed in more succinct terms than in this

⁹ Maciej Jońca, *Rzymskie prawo karne*, 162, footnote 5. Notes on the Romans’ move away from applying objective liability for ritual filth caused by crime to liability for the culpability of the perpetrator: 77–79.

¹⁰ Makarewicz, *Wstęp*, 63.

¹¹ Festus, *De verborum significatu*, 247 (ed. Lindsay): *Si qui hominem liberum dolo sciens mortui duit, paricidas esto*. It should be noted, however, that even though in the sources there exists the name “royal laws” (*leges regiae*), at that time Roman law still functioned as a “closed system of customary criminal law.” (Makarewicz, *Wstęp*, 95, 97). This author rightly refers to the *leges regiae* as “priestly provisions” – 181. For further notes on the royal laws, see: Zika Bujuklić, “Leges regiae: pro et contra,” *Revue internationale des droits de l’antiquité* 45 (1989): 89–142.

¹² Makarewicz, *Wstęp*, 391.

¹³ Cf.: Makarewicz, *Wstęp*, 97.

¹⁴ Cicero, *Topica* 64: *Nam iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae. Ex quo aries subicitur ille in vestris actionibus: si telum manu fugit magis quam iecit.*

single-image metaphor.”¹⁵ The late-antique grammarian Servius in his commentary to Virgil’s *Bucolica* reminds his readers of the royal regulation in the following words: “In the Law of King Numa, it was laid down that if somebody kills a man without intent, he will compensate his agnates with a ram at a public gathering.”¹⁶

On the basis of the two above-mentioned fragments, a reconstruction of the said provision of the law might sound as follows:

“IF A WEAPON RATHER SLIPPED FROM THE HAND THAN WAS THROWN INTENTIONALLY, a ram is to be offered as sacrifice [instead of the perpetrator].”¹⁷

For the family-based structure of the early Roman society, the weapon “slipping” from the hand could indicate a phenomenon easily understood in itself. In Athenian law, the objects which caused somebody’s death were put to trial, judged, sentenced and then thrown away beyond the borders of the state.¹⁸ Therefore, it was probable that the need to put the blame on somebody or something in the face of human death was so compelling that it made Romans believe that it was not the strength of one’s muscles but “the malicious inanimate nature” that was the cause of the tragedy.¹⁹

A short note should be devoted to the word *telum* used in the law.²⁰ As it were, for the ancient Romans it was clear that it was a term that had many denotations. In his commentary to the Law of the Twelve Tables, Gaius explains: “The term *telum* usually refers to the object shot from a bow, but it also denotes a weapon thrown with the hand. From the above it transpires that the

¹⁵ Cicero, *De oratore* 3.39.158: *Non numquam etiam brevitatis translatione conficitur, ut illud “i telum manu fugit”: imprudentia teli missi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato.*

¹⁶ Servius, *In Vergilii Eclogae commentarius* 4.43: *In Numae legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offerret arietem.*

¹⁷ *Lex duodecim tabularum* 24a: *SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT, aries subicitur.* Quoted after: Carl Georg Bruns, *Fontes Iuris Romani Antiqui* (Freiburg im Breisgau – Leipzig: In libraria I.C.B. Mohrrii P. Siebeck, 1893), 33.

¹⁸ The situation in Athens was actually slightly different, as inanimate objects were taken to trial and were convicted in a situation when it was impossible to determine the perpetrator of the killing who was a man. Demosthenes: *Oratio* 23.76; Aristothelēs: *Athenaion politeia* 57.4. See also: Douglas M. MacDowell, *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators* (Manchester: Manchester University Press, 1999), 86–87; Maciej Jońca, “Ateńskie procesy o zabójstwa w V i IV wieku p.n.e.” in *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, ed. Antoni Dębiński and Monika Wójcik (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004), 131–132; Dieter Nörr, *Causa Mortis: auf den Spuren einer Redewendung* (München: C.H. Beck, 1986), 68.

¹⁹ Cf.: Makarewicz, *Wstęp*, 383.

²⁰ Cf.: Maciej Jońca, “s.v. *telum*,” in *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, ed. Maciej Jońca (Warszawa: C.H. Beck, 2021), 269.

term may refer to stone, wood and iron because of the fact that those objects are thrown at a distance, which in Greek is described as *apo tou tylou*. That is why this meaning can also be identified in the Greek equivalent [of the discussed term], as what we describe as *telum*, they refer to as *belos appellans: apo tou ballesthai*. Xenophon instructs us on this subject in the following words: ‘they brought with themselves arrows, spears, bows, slingshots and many stones.’²¹ Thus, what is shot from a bow, among the Greeks is called by the term *toceuma*, whereas we commonly refer to it as *telum*.²²

A situation when a weapon slips from the hand “of its own accord” is by no means an only scenario in which a man may lose his life as a result of someone else’s carelessness. Yet, for many centuries it was precisely this formula that was to serve as a synonym of human actions committed without malicious intent and resulting in the death of another human being. What is interesting, the Roman jurists used it relatively rarely.²³ Roman law repeatedly refers to the subject of liability for an act committed without prior premeditation.²⁴ However, in the writings of the lawyers or imperial constitutions there are no fragments that would repeat the archaic formula: *telum manu fugit*. Neither the Theodosian Code nor the Code of Justinian make any reference to it.

²¹ Cf.: Xenophon: *Anabasis* 4.2.14.

²² *Digesta Iustiniani* 50.16.233.2: “*Telum*” *volgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed non minus omne significatur, quod mittitur manu: ita sequitur, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur: dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, Graeca voce figuratum apo tou thylou. Et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi belos appellant: apo tou ballesthai Admonet nos Xenophon, nam ita scribit: kai ta bely homose efereto, logxai toceumata sfendonai, pleisto de kai livoi. Et id, quod ab arcu mittitur, apud Graecos quidem proprio nomine toceuma vocatur, apud nos autem communi nomine telum appellatur.*

²³ Cf.: Seneca: *De beneficiis* 4.34. In older studies one can also find references to a rather obscure tragedy by Euripides (*in quadam tragoedia Euripidis*), which allegedly contained the expression: *Si telum manus meas liquit*. See: *Novus Thesaurus Iuris Civilis et Canonici: continens varia et rarissima optimorum interpretum, inprimis Hispanorum et Gallorum, opera taedita antehac, quam inedita, in quibus Ius Romanum emendatur, explicatur, illustratur atque ex humanioribus litteris, antiquitatibus, et veteris aevi monumentis illustratur in Ex collectione et museo Gerardi Meerman*, vol. 2 (Hagae: Apud Petrum de Hondt 1751), 34.

²⁴ The collection of sources: Evelyn Höbenreich, “Überlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigter Tötungen von Sulla bis Hadrian,” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 107, no. 1 (1990): 249–314. See also: Robert Feenstra, “The Historical Development of Delictual Liability for Killing and for the Infliction of Bodily Harm,” *Acta Juridica* (1972): 227–237.

The Concept of Saint Augustine

The phrase *telum manu fugit* as a metaphor relating to unintentional homicide re-emerged in the common consciousness due to the writings of Christian authors. Saint Augustine in the treatise *On Free Will* carries out the following argumentation: “If *homicidium* denotes the killing of one person by another, it may be sometimes committed without a sin. Indeed, a soldier killing his enemy and a judge or his subordinate killing a criminal and *he who, against his will and due to carelessness lets his weapon slip from his hand* – does not seem, in my opinion, to be committing a sin in killing a human being. And they are usually not referred to as killers. This same was written in the Book of Leviticus: ‘When a man is killed in accordance with the law, it is the law that deprives him of life, not you.’”²⁵

It is hard to determine which sources inspired Saint Augustine to include the motif of the “slipping” weapon into his reflections. It is known that the first reconstruction of the Law of the Twelve Tables was made by a Roman jurist Sextus Aelius in his work entitled *Tripertita*. However, the text of this treaty has not survived to the modern times. The Father of the Church could have known it as he had received a thorough legal education and, being a bishop, he settled disputes over numerous occasions (*episcopalis audientia*).²⁶ At the same time, Cicero’s influence on the concepts created by Augustine is evident and unquestionable.²⁷ If we add to this the fact that for some time the future bishop of Hippo was a teacher of rhetoric, the source from which he might have drawn information on the ancient regulation under discussion seems to be obvious.

The weapon “slipping” from the hand also appears in the commentary which Boethius wrote to Cicero’s *Topica*: “*Si telum manu fugit magis quam*

²⁵ Augustinus Hipponensis: *De libero arbitrio* 1.4.25: *Si homicidium est hominem occidere, potest accidere aliquando sine peccato. Nam et miles hostem, et iudex vel minister eius nocentem, et cui forte invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cum hominum occidunt. Sed nec etiam homicidae isti appellari solent. Item in questionibus Levitici: Cum homo iuste occiditur, lex eum occidit, non tu.* For interesting considerations on the problem of the legal and moral responsibility of a judge for passing a death sentence on a criminal, see: Rosalba Sorice, “Impune occidetur, licite occidetur? La non punibilità dell’omicidio nella dottrina medievale e moderna,” in *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur*, ed. Mathias Schmoeckel, Orazio Condorelli, and Franck Roumy (Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2009), 99–106.

²⁶ Stanisław Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach świętego Augustyna* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004), 165–170.

²⁷ He mentions this himself: Augustinus Hipponensis: *Confessiones* 3.4; 3.5; 5.6; 8.7. See also: Miles Hollingworth, *Saint Augustine of Hippo: An Intellectual Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 105–127.

iecit – if, for that matter, somebody is in the state of being charged with homicide, the best defence – if others have failed – is to claim that the weapon rather slipped from the perpetrator’s hand than that he wanted to throw it himself in order to separate the effect from the intention, which will result in finding the perpetrator guilty and sentencing him, but not on account of a premeditated act.”²⁸

Nevertheless, it was neither Boethius’s succinct explanation nor a sophisticated construction of Servius but the learned argumentation of Augustine which had a significant impact on the shape of the practice and teaching of law in both the medieval period and the modern era. It happened somewhat by accident. The aim of Augustine’s book was not to initialize a revolution in law, but to oppose the Manichaeen sect.²⁹ The treatise is philosophical and religious in its essence, not legal. Yet, it was no obstacle to medieval dogmatic thinkers to approach Augustine’s literally and transfer his spiritual conception of one’s responsibility for sin onto the grounds of criminal liability in matters relating to tort or delict.

Christian Morality

The Catholic Church became a depository of the numerous concepts delineated by Roman law. However, it should be remembered that the wisdom of the ancient Romans did not constitute the ultimate truth for the Church legislators and served merely a subsidiary role.³⁰ According to Makarewicz, “the Christian Church was created in its beginnings as an association independent of the state. From the very foundation it had its own punishments, out of which the most

²⁸ Si telum manu fugit magis quam iecit: *nam si quis caedis accusatur, optima solet esse defensio, si alia non suppetit, fugisse manu telum, magis quam voluerit iecisse, ut non voluntati, quae condemnatur in culpis, sed ignorantiae factum tribuatur.* Quoted after: Eduard Osenbrüggen, *Das altrömische Parricidium* (Kiel, 1841), 27.

²⁹ This is neither the first nor the last coincidence of this kind. The considerations of the bishop of Hippo contained in the study *On Two Souls* (*De duabus animis* 14.2) became the basis for the forging of this widely known maxim: *audiatur et altera pars*. See: Maciej Jońca, *Prawo rzymskie. Marginalia* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015), 57–71; Andreas Wacke, “Audiatur et altera pars. Zum rechtlichen Gehör im römischen Zivil- und Strafprozeß,” in *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*, ed. Wolfgang Waldstein, Martin Schermeier, and Véghe Zoltán (Stuttgart, Steiner 1993), 369–399.

³⁰ See: Ignác Antonín Hrdina: “Římské právo a kanonické právo,” *Studia theologica* 22, no. 1 (2020): 61–88. The “rigid” Roman solutions were approached with extreme caution by the telogogues. See: Maciej Jońca, “The Last Judgement as Ordaliu. Hans Memling’s Vision,” *Studia Prawnicze KUL* 80, no. 4 (2019): 75–89.

important role was played by the excommunication (*excommunication*). In order to avoid it, one should often subject himself to the penance imposed by the Church.”³¹ Therefore, the Church needed a clear doctrine related to the theory of guilt, as this issue was crucial not only for maintaining order and executing justice, but also for the administration of the sacrament of penance. The problem was serious and the stakes were high. The spilling of blood, especially Christian blood, was perceived as an unacceptable act. Homicide excluded the perpetrator from receiving sacraments – temporarily or permanently – which as a result could entail eternal damnation for his soul.

While building its own doctrine of guilt, canon law relied heavily on Roman law as well as the New Testament and the writings of early Christian authors. The Old Testament was used as a reference to a lesser degree.³² This is because in the Old Testament reality was connected more with the idea of a ritual impurity and not with intentional or unintentional responsibility for an action.³³ From the very beginning of Christianity there existed a principle according to which moral responsibility was dependent on the moral guilt of the perpetrator and not on the effect, whereas the former was dependent on man’s free will.³⁴ The fact that the emphasis was placed on the free will and that it was combined with morality constitutes a significant import of Christianity into the study of guilt and responsibility for the crime.³⁵ As Zdzisław Papierkowski explains, “the factors that contributed to such a situation include the attitude of the Church law to Roman law, which is expressed in the words: *Ecclesia vivit lege Romana* (the Church lives by Roman law) and, additionally, a specific character of the crime demanding the strongest emphasis on the spiritual and ethical elements. Just as in Roman law we could observe the influence of Greek ethics on the subject of guilt, in the same way in the medieval canon law there exists a process of ‘ethization’ of criminal law, but in this case the difference lies in the source of this process. In this instance, it was not

³¹ Makarewicz: *Wstęp*, 119.

³² More on the topic: Richard H. Helmholz, “The Bible in the Service of the Canon Law,” *Chicago Kent Law Review* 70, no. 1557 (1995): 1557–1581.

³³ James Q. Whitman, *The Origins of Reasonable Doubt. Theological Roots of the Criminal Trial* (New Haven: Yale University Press, 2008), 32–33. The *Old Testament* in turn provided numerous solutions for the cases of killings committed with premeditation: Greta Austin: *Shaping Church Law Around the Year 1000: The Decretum of Burchard of Worms* (Aldershot: Ashgate, 2009), 170.

³⁴ Marian A. Myrcha, “Problem winy w karnym ustawodawstwie kanonicznym,” *Prawo Kanoniczne* 14, no. 3–4 (1971): 80.

³⁵ However, cf.: Makarewicz, *Wstęp*, 62: “Nevertheless, in human society we are dealing not with souls, but human actions, which should be adjudicated. On the other hand, the study of morality cannot impose ready-made axioms, but should draw its own conclusions from observations. On the grounds of systematic observations and everyday experiments there is one thing that can be stated without a doubt: good will is not the essence of morality.”

the natural ethics of Aristotle but the religious morality of the Catholic Church comprised in the Gospel.”³⁶

Nevertheless, there were exceptions to this principle. In the case of the heaviest crimes, and homicide was always considered as such, the perpetrator was almost invariably responsible for the effect.³⁷ According to Makarewicz: “the idea of impurity, being a result of the effect of an act (regardless of the attitude of the perpetrator) is so strong that it permeated even progressive religions based on strongly developed subjectivity. Despite the ideal value of the widow’s last coins, despite the elevated teaching of the Fathers of the Church about guilt, the question of responsibility for the effect is still very much alive.”³⁸ Bernard of Pavia explains this phenomenon in the following way: “A person committing a criminal offence often has to bear the brunt of being assigned responsibility for all the consequences of the crime.”³⁹ Therefore, one could not leave homicide without sacral consequences, even if there was no ill intent on the side of the perpetrator.

In the penitential books created since the 6th century, one can notice that there is a clear and consistent differentiation of responsibility for intentional and unintentional homicide. The consequences of the latter would be milder, but they still were there.⁴⁰ Revolutionary in this field turned out to be the activities of Pope Nicholas I, as well as the resolutions of the Synod of Worms (868) and Synod of Trier (895).⁴¹ Indeed, it was decided there that only a homicide committed in premeditation (*ex voluntate*) or as a result of negligence (*ex negligentia*) deserves punishment. An act of killing committed accidentally (*casu*) was to remain without consequences. However, the subsequent centuries brought about a departure from this concept. An expression of deep conviction that unintentional killing – even though committed without malicious intent – still deserves a punishment, albeit a milder one, can be found for instance in the sixth book of the *Decretum* by Burchard of Worms.⁴²

This is why the judges adjudicating in such cases often had justifiable doubts whether perhaps by ruling a death sentence they commit a mortal sin themselves. It might have been exacerbated by the doubts regarding the accuracy of the judgement and the risk of sending an innocent person to death. “Those who believe that only those are murderers who kill with their own

³⁶ Zdzisław Papierkowski, “Wina jako problem prawa karnego,” *Zeszyty Naukowe KUL* 5, no. 2 (1962): 5.

³⁷ Myrcha, “Problem winy,” 85.

³⁸ Makarewicz, *Wstęp*, 392.

³⁹ *Versanti in re illicita imputatur omnia, quae sequuntur ex delicto*. Quoted after: Myrcha, “Problem winy,” 83.

⁴⁰ Collected sources by: Myrcha, “Problem winy,” 87–90.

⁴¹ Myrcha, “Problem winy,” 94.

⁴² For further notes on this subject, see: Austin, *Shaping Church Law*, 166 sq.

hands and not those who might advise, deceive or encourage the end of somebody's life deceive themselves in a very risky manner." We can read those words in the above-mentioned *Decretum* by Burchard of Worms.⁴³ The doubts of the judges could be mitigated to some degree by resorting to the practice of trial by ordeal. However, *ordalia* would not bring answers to all the questions. In fact, the problem was not new. Even though Saint Ambrose would exclude from the communion of the faithful anyone who passed death sentences or ordered tortures, still, as it were, Saint Jerome took an entirely different stance: "The punishment of murderers, blasphemers and poisoners is not a spilling of blood, but a service to the law."⁴⁴ Saint Augustine would second him in the above-mentioned fragment: "When a man is killed in accordance with the law, it is the law that deprives him of life, not you."⁴⁵ The opinion of the Father of Church was widely used in the process of calming down the consciences of medieval judges. It was due to an accident that it was placed near the fragment devoted to the weapon "slipping" from the hand.

A New Life of the Metaphor

The concepts of Saint Augustine, including the one referring to the intentional responsibility for the committed act, had a significant influence on the development of European law. However, the metaphor with the weapon "slipping" from the hand did not enter the early medieval penitentials or the documents published by the popes until the 12th century. As was already suggested above, penitential books do indeed raise the subject of differentiating responsibility for the intended and unintended sin. Nevertheless, a much more popular metaphor than the one with the "slipping" weapon is the story of two brothers cutting down a tree: "If two brothers are cutting down a tree in a forest and noticing a falling tree one brother shouts to the other 'watch out!' and if the latter attempting to escape, nevertheless dies under the trunk of the fallen tree, the one who survived is not guilty of his brother's death."⁴⁶

⁴³ Burchardus Wormatiensis, *Decretum* 6.31: *Periculose se decipiunt, qui existimant eos tantum homicidas esse qui manibus hominem occidunt, et nonpotius eos per quorum consilium et fraudem et exhortationem homines extinguuntur.*

⁴⁴ Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Hieremiam prophetam* 4.35: *Homicidas enim et sacrilegos et venenarios punire non est effusio sanguinis, sed legum ministerium.*

⁴⁵ Augustinus Hipponensis, *De libero arbitrio* 1.4: *Cum homo iuste occiditur, lex eum occidit, non tu.*

⁴⁶ See: *Concilii Triburiensi can. 18: Si duo fratres in silva arbores succiderint et appropinquante caesura unius arboris frater fratri, cave, dixerit, et ille fugiens in pressuram arboris*

It also happens that in the penitentials there is mention of objects which, when dropped or thrown away may contribute to somebody's death. In the 9th-century collection *Valicellanum II* one can find a distinction between seven types of killings committed without premeditation. One of them is the following: "Sixth, if somebody threw a stone or shot an arrow at a wild animal, bird or something similar, and as a result brought harm onto a human being, he is to atone for it for one year by living merely on bread and water, as the accident was the result of a chance."⁴⁷ A similar theme appears in another penitential book – *Poenitentiale Arundel* – (written shortly after 895). Its canon ten stipulates a yearly atonement for a person who "while performing work, kills a man by slipping a tool from his hand."⁴⁸ The problem returns in *Valicellanum III*: "If somebody kills a man by accident and without any malicious intent, as it often happens during hunting, where a human being dies instead of an animal; or during shows, when somebody throws a stone or some other hard object to show off, and it kills a man ricocheting; or as it oftentimes happens when felling down trees when an axe or other iron tip detaches from the handle and kills a man [...]"⁴⁹

In the abovementioned examples, even though the problem concerns responsibility for an unintentional act, it is hard to find any semantic parallel with the formula established within the framework of ancient Roman law. In this matter, canon law let itself be overtaken by lay compilations. The first legal act which contains an indirect reference to the concept of Saint Augustine and, as a consequence, to the Law of the Twelve Tables, is *lex Frisionum*. It was written down after a Frisian tribe was conquered by Charles the Great in the year 758.⁵⁰ A lot of attention is devoted in the law to the responsibility for killing and causing injury, while taking into account the status of both the perpetrator and the victim. One of its provisions states the following: "If

inciderit et mortuus fuerit, vivens frater innocens de sanguine germanii diiudicetur. Cf. Stephan Kuttner, *Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX: Systematisch auf Grund der handschriftlichen Quellen dargestellt* (Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935), 202, 206, 214.

⁴⁷ *Poenitentiale Valicellanum II, can. 8: Sextum cum quis forte ad bestiam aut avem vel aliquid simile lapidaverit vel sagitaverit, et exinde omnino improviso homo periclitaverit, factor eius I annum in pane et aqua peniteat eo, quod casu hoc accidit periculum.*

⁴⁸ *Poenitentiale Arundel, can. 10: operi insistens instrumento de manus eius evanescente occiderit.*

⁴⁹ *Poenitentiale Valicellanum III, De homicidio casu: Si quis casu et nulla animi affectione homicidium perpetraverit, sicut saepe accidit in venatione, ubi homo pro fera occiditur et in ludis, dum quis petram sive aliquod diacolium dirigit ad signum et inde resiliens hominem perimit; saepe etiam accidit in incendendis arboribus ut securis sive quod libet ferrum de manubrio fugiens hominem interficiat.*

⁵⁰ For further considerations, see: Nikolaas E. Algra, "The *Lex Frisionum*. The Genesis of a Legalized Life," in *The Law's Beginnings*, ed. Ferdinand J.M. Feldbrugge (Leiden-Boston: Brill 2003), 77–92.

somebody who is *holding a weapon in his hand* causes injury to the other by accident against his will, he is to pay a standard amount corresponding to the type of the injury.⁵¹ The phrase *telum manu tenens* constitutes a rather obvious reference to the ancient Roman formulas, which is indeed further underscored in the commentaries to the act.⁵² In spite of the fact that there is no mention of the weapon “slipping” from the hand, it is hard not to have such an impression since the provision under discussion, albeit not devoted to unintentional killing, still focuses on the issue of the perpetrator’s liability for a tort or delict committed without premeditation.⁵³

Augustine’s and, in fact, Roman concept was used in a more complete way in the law established in England by the son of William the Conqueror, Henry I, in the year 1051. One can find there a chapter entitled “Definition of homicide” in which we read: “Homicide is committed in different ways and there is a great variety with regard to both motives as well as perpetrators. Sometimes the killing is done because of greed or in an instantaneous conflict, sometimes under the influence of alcohol or at somebody’s order, but also in self-defence and while administering justice which is what the blessed Augustine remembers in the following words: ‘If *homicidium* denotes the killing of man, it may be sometimes committed without a sin. Indeed, a soldier killing his enemy and a judge or his subordinate killing a criminal and *he who, against his will and due to carelessness lets his weapon slip from his hand* – does not seem, in my opinion, to be committing a sin in killing a human being.’”⁵⁴ The legislator included a fragment of the treatise *On Free Will* into his regulation almost *verbatim*. While enumerating the perpetrators of killings which were committed unintentionally, he disregarded the judge’s assistant.

⁵¹ *Lex Frisionum* 20.69: *Si homo quislibet telum manu tenens, et ipsum casu quolibet inciderit super alium, extra voluntatem ejus, qui illud manu tenet, in simplo juxta qualitatem vulneris componatur.*

⁵² See, e.g.: *Lex Frisionum sive antiquae Frisiorum leges a reliquis veterum Germanorum legibus separatim editae et notis illustratae*, ed. Sibrandus Siccamia and Carl Wilhelm Gaertner (Lipsiae: Lipsiae: Impensis Haered. Lanckisianorum, 1730), 130–131. On the topic of the influences of the Church legislature on the *lex Frisionum*, see: Algra, “The *Lex Frisionum*,” 83.

⁵³ Wilhelm Eduard Wilda, *Geschichte des deutschen Strafrechts: das Strafrecht der Germanen* (Halle: Schwetschke, 1842), 547.

⁵⁴ *Homicidium fit multis modis, multaque distancia in eo est, in causa, et in personis. Aliquando etiam fit per cupiditatem, vel contencionem temporalium, fit etiam per ebrietatem, fit per jussionem alicujus, fit etiam pro defensione et justicia de quibus ita meminit beatus Augustinus: “si homicidium est hominem occidere, potest aliquando accidere sine peccato; nam miles hostem, et iudex nocentem, et cui forte invito vel imprudenti telum manu fugit, non mihi videtur peccare, cum hominem occident.”* Quoted after: Benjamin Thorpe, *Ancient Laws and Institutes of England*, Volume 1 (London: Printed Under the Direction of the Commissioners of the Public Records of the Kingdom, 1840), 577.

The *Decretum Gratiani*

Augustine's reflections from his treatise *On Free Will* were incorporated into his *Decretum* by Ivo of Chartres.⁵⁵ The real "career" of the phrase *telum manu fugit* began with the moment of writing the *Decretum Gratiani* around the year 1140.⁵⁶ Augustine's argument was included there in its entirety.⁵⁷ On its basis, medieval canon law succeeded in building a coherent doctrine on situations in which responsibility for the death of a person managed to be removed from the perpetrator and transferred to another object.⁵⁸

It is worth reminding here that the *Decretum* also adopted the Augustinian concept of sin: "sin means restraining oneself or achieving something, which is forbidden by justice."⁵⁹ Moreover, Augustine is the author of a definition of crime that was exceptionally popular in the Middle Ages: "crime is a mortal sin, deserving accusation and punishment by all means."⁶⁰ The relation between

⁵⁵ Szabolcs Anzelm Szuromi, "Some Witnesses on the Gradual Evolution of the Ivonian Textual Families," *Ius Canonicum* 50 (2010): 209: "St. Augustine's basic philosophical work *On Free Will* was written between 391 and 395, and it became one of the most important sources for many medieval canonical collections because its clear conception of morality, conscience, and law could substantiate the disciplinary argumentation of the Church. Among such collections, we can mention the Ivonian *Decretum*, which quotes long passages of this Augustinian work."

⁵⁶ On the subject of dating the collection, see: Gérard Fransen, "La date du Décret de Gratien," *Revue d'histoire ecclésiastique* 51 (1956): 521–531. See also: Anders Winroth, *The Making of Gratian's Decretum* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000). Some remarks on the subjective side of the crime in *Decretum Gratiani*: Waclaw Uruszczak, "Podmiotowa strona przestępstwa w Dekrecie Gracjana (1140). Przyczynek do genezy zasady: *nullum crimen sine culpa*," in *Opera historico-iuridica selecta. Prawo kanoniczne – nauka prawa – prawo wyznaniowe*, ed. Krzysztof Fokt, Kacper Górski, Anna Karabowicz, Grzegorz Kowalski, Katarzyna Krzysztofek, Izabela Lewandowska-Malec, Jakob Maziarz, Maciej Mikula, Władysław Pęksa, Jakub Pokoj, Marek Strzała, Piotr Suski, Jacek Wilk, and Zdzisław Zarzycki (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017), 471–480.

⁵⁷ *Decretum Gratianii* C.23. q.5. c. 41: *Si homicidium est hominem occidere, potest accidere aliquando sine peccato. Nam et miles hostem, et iudex vel minister eius nocentem, et cui forte invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cum hominum occidunt. Sed nec etiam homicidae isti appellari solent. Item in questionibus Levitici: Cum homo iuste occiditur, lex eum occidit, non tu.* For further notes on the components of the *Decretum* see: Jean Gaudemet, "Les sources du Décret de Gratien," *Revue de droit canonique* 48, no. 2 (1998): 247–261.

⁵⁸ Cf.: Sara Menzinger, "Finzioni dei canoni. Natura, realtà e finzione nella canonistica del XII secolo," *Reti medievali* 21, no. 1 (2020): 225–226.

⁵⁹ Augustinus Hipponensis: *Retractationes* 1.15: *Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat.*

⁶⁰ Augustinus Hipponensis: *Tractatus in Evangelium Ioannis* 41.9: *Crimen est autem peccatum grave, accusatione et damnatione dignissimum.*

sin and crime was a very close one. Each crime was a sin even though not every sin was qualified as crime.⁶¹ Treatises devoted to moral responsibility for sin were often copied and used in the line of jurisprudence of criminal courts. While incorporating the extract devoted to the “slipping” weapon into the *Decretum*, medieval canonists understood the term *peccatum* in a different way than the Father of the Church.

It is significant that the Gratian’s *Decretum* contains a faithfully cited fragment of the Augustinian treatise. It is well known that, following in the footsteps of the Justinian codifiers, also the creator(s) of the *Decretum* took the liberty to include more or less significant editorial corrections.⁶² From today’s perspective, leaving in the text a rather vague metaphor devoted to a “slipping” weapon might raise doubts. It seems it would have been much more rational to resort to the terminological apparatus offered by, for instance, penitential books, where the terms concerning the intended and unintended criminal actions are used in a much greater general sense. As Marian A. Myrcha observes: “Penitentials differentiate between intentional crimes (*voluntaria*) and unintentional ones (*non voluntaria*). To describe the former, the following terms are used: *de industria, sponte, animi affectione*; the latter are described with the following words: *non de industria, non sponte, nulla animi affectione, ignoranter, casu*.”⁶³

Scholars of the *Decretum* devoted a lot of space to the relations between free will, sin and responsibility. A weapon which “slips” from the hand was not a subject of any extensive studies, but since this motif made its way into the *Decretum*, it should have been responded to. Bernard of Pavia postulated in his *Summa* to thoroughly investigate whether the perpetrator committed the killing during the performance of his duties and whether he made sufficient effort to act with due diligence. If so, he should be found not guilty and should be freed. If the opposite was the case, he should be convicted. The author supported his argumentation with the following rhyme:

*Si licitus, cautus, non est culpabilis actus.
In reliquias culpam reor et pro crimine mulctam.*

Right after that, Bernard concisely referred to the appropriate section of the *Decretum Gratiani*: “Just as in the case of other circumstances, somebody who against his will and due to carelessness lets a weapon slip from his hand and

⁶¹ For an extensive study on the subject: Marian A. Myrcha, “Problem grzechu w karnym ustawodawstwie kanonicznym,” *Prawo Kanoniczne* 14, no. 3–4 (1971): 43–80.

⁶² See, e.g.: Peter Landau, “Gratian und Dionysius Exiguus. Ein Beitrag zur kanonischen Interpolationenkritik,” *Studia Gratiana* 27 (1996): 271–284.

⁶³ Myrcha, “Problem winy,” 87.

kill another man, should not be blamed for the act, as is stated under C.23 q.5 *Si homicidium*.⁶⁴

Considerations on the subject of responsibility for an unintentional crime took on particular significance after 1215 in which the provisions of the Lateran Council IV entered into force. One of the rules was a prohibition from participating in trials by ordeal (or blessing them), which was imposed on the clergy.⁶⁵ Thus, a situation was created in which it was not God – as until then – but the judge who took upon himself the full moral responsibility for the issued judgement. Augustine's theory, in accordance with which in certain circumstances a soldier, judge and his assistant, as well as someone who puts the other to death without premeditation, do not commit a sin (*peccatum*), found a broad application in the jurisprudence of the European tribunals. Although for the judges adjudicating in criminal cases it was essential to avoid sin and protect the salvation of the soul, the term *peccatum*, as pointed out above, was still associated with a crime in a criminal sense.⁶⁶ At the same time, the *Decretum* stated that it was not committed by the one who “who, against his will and due to carelessness lets his weapon slip from his hand,” and when a “man is killed in accordance with the law, it is the law that deprives him of life, not you.”⁶⁷

It may come as a surprise that the Augustinian excerpt was not literally incorporated into the work which exerted a massive impact on the shaping of the intellectual landscape of the medieval period, namely on Saint Thomas Aquinas's *Summa Theologiae*, even though the Doctor of the Church is wondering in his text whether “somebody who kills a man by accident brings upon himself liability for the crime of homicide” (*Utrum aliquis causaliter occidens hominem incurrat homicidii reatum*).⁶⁸ However, the “slipping” weapon appears in the commentaries to the *Summa Theologiae*. The author of one of them is Italian Dominican Antonin Pierozzi.⁶⁹

⁶⁴ Bernardus Papiensis, *Summa decretalium* 5.10.§5: *Item si sine ullo opere alicui invito et imprudenti telum manu fugit et alium peremit non est ei imputandum, ut C. XXIII qu.5 Si homicidium*. Quoted after: *Bernardi Papiensis Summa Decretalium ad librorum manuscriptorum fidem cum aliis eiusdem scriptoris anecdotis* (Ratisbonae: Apud G. Iosephum Manz, 1860), 222. A summary of Bernard's views on the issue of criminal liability for manslaughter: Krzysztof Burczak, *Quinque compilations antiquae przykladem systematyki oraz współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2020), 373–378.

⁶⁵ For an extensive study on the topic, see: Whitman, *The Origins*, 52–90.

⁶⁶ A similar phenomenon can be observed in the late-antique Roman legal texts, especially in the *Theodosian Code*. See: Emilio Albertario, *Delictum e crimen nel diritto romano classico e nella legislazione giustiniana* (Milano: Vita e pensiero, 1924), 9; Theodor Mommsen, *Römisches Strafrecht* (Berlin: Duncker & Humblot, 1899), 9, footnote 4.

⁶⁷ Whitman, *The Origins*, 112.

⁶⁸ *Summa Theologiae* 2a2ae. 64.8.

⁶⁹ *Antonini archiepiscopi Florentini ordinis praedicatorum Summa Theologica in quatuor partes distribute*. vol. 2 (Veronae: Apud Augustinum Carattonium, 1740), 861.

Neither did the antique formula find its place in the *Decretals* of Gregory IX, promulgated on 5 August 1234. As was the case with the above-mentioned *Summa*, a reference to it appears in the commentary which was drafted in the 17th century by Emanuel Gonzales Tellez. While discussing Chapter V of the *Decretals*, to Title XII *De homicidio (caput XI)*, the author makes a reference to the fragment of Gratian's *Decretum*, as well as to the Law of the Twelve Tables. This commentary was made with exceptional care, as it includes references to Cicero, Boethius and Cujas. The argument ends with the following conclusion: "Naturally, in the case of an unintentional homicide perpetrated without premeditation, such a heavy punishment as not allowing one to be ordained should not be imposed."⁷⁰

Conclusion

The considerations devoted to the weapon which "slipped" from the hand had a significant impact on the crystallization of the learning on the subject of guilt and criminal liability. Canon law played a crucial role here.⁷¹ As James Q. Whitman rightly points out: "canon law is the law of the Church, but it is not merely limited to the matters of the Church. It is a legal construct, which is intended to bring all areas of life under its jurisprudence."⁷² This apparently insignificant fragment of Saint Augustine's writings saved the old Roman concept from oblivion and endowed it with a new meaning. Theoreticians of law were left behind in this respect. Neither will we find in-depth considerations on the subject of the "slipping weapon" in the writings of glossators. This is understandable, since it was possible to reconstruct the specific provision of the Law of the Twelve Tables not on the grounds of *Corpus Iuris Civilis*, but on the basis of Cicero's and Servius's writings. Still, it came under scrutiny only in the times of the Renaissance. Such renowned Romanist scholars as, for instance Cujas,⁷³

⁷⁰ Emanuelis Gonzalez Tellez, *Commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum Decretalium Gregorii IX*. vol. 4 (Venetiis: Apud Haeredes Balleonios, 1766), 165: *Igitur ob homicidium causale, et involuntarium commissae non debet tam gravis poena, irregularitatis videlicet, imponi.*

⁷¹ Makarewicz, *Wstęp*, 120: "The fact that the *jus canonicum* was in force for a thousand years as a self-contained source of law remains uncomfortable for those who believe the state to be the only source of law."

⁷² Whitman, *The Origins*, 46.

⁷³ Jacques Cujacius, *Opera ad parisiensem Fabrotianam editionem*. vol. 1 (Prati: Giachetti, 1836), 850.

Godefroy⁷⁴ or Grotius⁷⁵ took a stance on the subject of this ancient regulation basing their opinions on the findings made by Augustine and the canonists.

Gratian's *Decretum* was included in the *Corpus Iuris Canonici*.⁷⁶ The provisions contained in this collection, including the regulation concerning unintentional homicide, once illustrated by Augustine with the antique phrase *telum manu fugit*, remained in force until the year 1918, when it was replaced with the first Code of Canon Law.⁷⁷

Bibliography

- Albertario, Emilio. *Delictum e crimen nel diritto romano classico e nella legislazione giustiniana*. Milano: Vita e pensiero, 1924.
- Algra, Nikolaas E. "The *Lex Frisionum*. The Genesis of a Legalized Life." In *The Law's Beginnings*, edited by Ferdinand J. M. Feldbrugge, 72–92. Leiden–Boston: Brill, 2003.
- Antonini archiepiscopi Florentini ordinis praedicatorum Summa Theologica in quatuor partes distribute*. Vol. 2. Veronae: Apud Augustinum Carattonium, 1740.
- Austin, Greta. *Shaping Church Law Around the Year 1000: The Decretum of Burchard of Worms*. Aldershot: Ashgate, 2009.
- Bernardi Papiensis Summa Decretalium ad librorum manuscriptorum fidem cum aliis eiusdem scriptoris anecdotis*. Ratisbonae: Apud G. Iosephum Manz, 1860.
- Brunnenmeister, Emil. *Das tötungsverbrechen im altrömischen Recht*. Berlin: Verlag von Duncker & Humblot, 1887.
- Bruns, Carl Georg. *Fontes Iuris Romani Antiqui*. Freiburg im Breisgau–Leipzig: In libraria I.C.B. Mohrii P. Siebeck, 1893.
- Bujuklić, Zika. "Leges regiae: pro et contra." *Revue internationale des droits de l'antiquité* 45 (1989): 89–142.

⁷⁴ Jacobi Gothofredus, *Opera juridico minora sive libelli, tractatus, orationes et opuscula rariora et praestantiora, quibus continentur selectae, non modo in jure, sed et omni antiquitate Romana et Graeca, jus antiquum inlustrante, materiae* (Lugduni Batavorum: Apud Ioh. Arnold. Langerak, 1733), 1020.

⁷⁵ Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis libri tres in quibus jus naturae gentium, item iuris publici praecipua explicantur*, vol. 1 (Amstelaedami 1735), 726.

⁷⁶ Peter Landau, "Gratian and Decretum Gratiani," in *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, ed. Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington (Washington: Catholic University of America Press, 2008), 23.

⁷⁷ It was promulgated under a bull decree by Pope Benedict XV *Providentissima Mater Ecclesia*, which entered into force on 19 May 1918.

- Burczak, Krzysztof. *Quinque compilations antiquae przykładem systematyki oraz współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2020.
- Cujacius, Jacques. *Opera ad parisiensem Fabrotianam editionem*, vol. 1. Prati: Giachetii, 1836.
- Feenstra, Robert. "The Historical Development of Delictual Liability for Killing and for the Infliction of Bodily Harm." *Acta Juridica* (1972): 227–237.
- Fransen, Gérard. "La date du Décret de Gratien." *Revue d'histoire ecclésiastique* 51 (1956): 521–531.
- Gaudemet, Jean. "Les sources du Décret de Gratien." *Revue de droit canonique* 48, no. 2 (1998): 247–261.
- Gonzalez Tellez, Emanuelis. *Commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum Decretalium Gregorii IX*, vol. 4. Venetiis: Apud Haeredes Balleonios, 1766.
- Gothofredus, Jacobus. *Opera juridico minora sive libelli, tractatus, orationes et opuscula rariora et praestantiora, quibus continentur selectae, non modo in jure, sed et omni antiquitate Romana et Graeca, jus antiquum inlustrante, materiae*. Lugduni Batavorum: Apud Ioh. Arnold. Langerak, 1733.
- Grotius, Hugo. *De jure belli ac pacis libri tres in quibus jus naturae gentium, item iuris publici praecipua explicantur*, vol. 1. Amstelaedami: Apud Janssonio. Waesbergios, 1735.
- Helmholz, Richard H. "The Bible in the Service of the Canon Law." *Chicago Kent Law Review* 70, no. 1557 (1995): 1557–1581.
- Höbenreich, Evelyn. "Überlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigter Tötungen von Sulla bis Hadrian." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 107, no. 1 (1990): 249–314.
- Hollingworth, Miles. *Saint Augustine of Hippo: An Intellectual Biography*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Hrdina, Ignác Antonín. "Římské právo a kanonické právo." *Studia theologica* 22, no. 1 (2020): 61–88.
- Jońca, Maciej. "Ateńskie procesy o zabójstwa w V i IV wieku p.n.e." In *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, edited by Antoni Dębiński and Monika Wójcik, 117–141. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004.
- Jońca, Maciej. *Parricidium w prawie rzymskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.
- Jońca, Maciej. *Prawo rzymskie. Marginalia*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015.
- Jońca, Maciej. "The Last Judgement as Ordalium. Hans Memling's Vision." *Studia Prawnicze KUL* 80, no. 4 (2019): 75–89.
- Jońca, Maciej. *Rzymskie prawo karne. Instytucje*. Lublin: Wydawnictwo Werset, 2021.
- Jońca, Maciej. s.v. *telum*. In *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, edited by Maciej Jońca, 269. Warszawa: C.H. Beck, 2022.
- Józwiak, Stanisław. *Państwo i Kościół w pismach świętego Augustyna*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2004.
- Kuttner, Stephan. *Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX: Systematisch auf Grund der handschriftlichen Quellen dargestellt*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935.
- Landau, Peter. "Gratian and Decretum Gratiani." In *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope*

- Gregory IX, edited by Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington, 22–45, Washington: Catholic University of America Press, 2008.
- Landau, Peter: “Gratian und Dionysius Exiguus. Ein Beitrag zur kanonischen Interpolationenkritik.” *Studia Gratiana* 27 (1996): 271–284.
- Macdowell, Douglas M. *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators*. Manchester: Manchester University Press, 1999.
- Makarewicz, Juliusz. *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1906.
- Makarewicz, Juliusz. *Wstęp do filozofii prawa karnego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009.
- Menzinger, Sara. “Finzioni dei canoni. Natura, realtà e finzione nella canonistica del XII secolo.” *Reti medievali* 21, no. 1 (2020): 203–241.
- Mommsen, Theodor. *Römisches Strafrecht*. Berlin: Duncker & Humblot 1899.
- Myrcha, Marian A. “Problem grzechu w karnym ustawodawstwie kanonicznym.” *Prawo Kanoniczne* 14, no. 3–4 (1971): 43–80.
- Myrcha, Marian A. “Problem winy w karnym ustawodawstwie kanonicznym.” *Prawo Kanoniczne* 14, no. 3–4 (1971): 69–148.
- Novus Thesaurus Iuris Civilis et Canonici: continens varia et rarissima optimorum interpretum, inprimis Hispanorum et Gallorum, opera taedita antehac, quam inedita, in quibus Ius Romanum emendatur, explicatur, illustratur atque ex humanioribus litteris, antiquitatibus, et veteris aevi monumentis illustrator. Ex collectione et museo Gerardi Meerman*, vol. 2, Hagae: Apud Petrum de Hondt, 1751.
- Nörr, Dieter. *Causa Mortis: auf den Spuren einer Redewendung*. München: C.H. Beck, 1986.
- Nowak, Paweł. “O istocie przestępstw nieumyślnych.” *Studia Prawnicze KUL* 58, no. 2 (2014): 89–113.
- Osenbrüggen, Eduard. *Das altrömische Parricidium*. Kiel, 1841.
- Papierkowski, Zdzisław. “Wina jako problem prawa karnego.” *Zeszyty Naukowe KUL* 5, no. 2 (1962): 3–16.
- Siccama, Sibbrand, and Carolus Guilielmus Gaertner, eds. *Lex Frisionum sive antiquae Frisorum leges a reliquis veterum Germanorum legibus separatim editae et notis illustratae*. Lipsiae: Impensis Haered. Lanckisianorum, 1730.
- Sorice, Rosalba. “Impune occidetur, licite occidetur? La non punibilità dell’omicidio nella dottrina medievale e moderna.” In *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur*, edited by Mathias Schmoeckel, Orazio Condorelli, and Franck Roumy, 99–106. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2009.
- Szabolcs, Anzelm Sz. “Some Witnesses on the Gradual Evolution of the Ivonian Textual Families.” *Ius Canonicum* 50 (2010): 201–219.
- Thorpe, Benjamin, ed. *Ancient Laws and Institutes of England. Vol 1: Containing the Secular Laws*. London: Printed under the Direction of the Commissioners of the Public Records of the Kingdom, 1840.
- Uruszczak, Waław. “Podmiotowa strona przestępstwa w Dekrecie Gracjana (1140). Przyczynek do genezy zasady: nullum crimen sine culpa.” In *Opera historico-iuridica selecta. Prawo kanoniczne – nauka prawa – prawo wyznaniowe*, edited by Krzysztof Fokt, Kacper Górski, Anna Karabowicz, Grzegorz Kowalski, Katarzyna Krzysztofek, Izabela Lewandowska-Malec, Jakob Maziarz, Maciej Mikula,

- Władysław Pęksa, Jakub Pokoj, Marek Strzała, Piotr Suski, Jacek Wilk, and Zdzisław Zarzycki, 471–480. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017.
- Wacke, Andreas. “Audiatur et altera pars. Zum rechtlichen Gehör im römischen Zivil- und Strafprozeß.” In *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*, edited by Wolfgang Waldstein, Martin Schermeier, and Végh Zoltán, 369–399. Stuttgart: Steiner Verlag, 1993.
- Whitman, James Q. *The Origins of Reasonable Doubt. Theological Roots of the Criminal Trial*. New Heaven: Yale Univeristy Press, 2008.
- Wilda, Wilhelm Eduard. *Geschichte des deutschen Strafrechts: das Strafrecht der Germanen*. Halle: Schwetschke, 1842.
- Winroth, Anders. *The Making of Gratian’s Decretum*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Maciej Jońca

***Telum manu fugiens* und unvorsätzlicher Mord im mittelalterlichen kanonischen Recht**

Schlüsselwörter: Schuld, *culpa*, *casus*, Römisches Recht, kanonisches Recht, *Decretum Gratiani*

Zusammenfassung: Den mittelalterlichen Juristen gelang es, die ersten Versuche zu unternehmen, die es dann ermöglichten die Schuldgrade wie folgt zu ordnen: *dolus – culpa – casus*. Das römische Recht behandelte Fälle von unbeabsichtigten Straftaten in einer beschreibenden Weise. Im Falle des Totschlags wurde eine Waffe beschrieben, die jemandem aus der Hand gerutscht war und den Tod verursacht hatte. Eine Regelung dieser Art war bereits im Zwölftafelgesetz enthalten. Der Topos von einer Waffe, die die einem Menschen von selbst aus der Hand gleitet, wurde auch von frühchristlichen Schriftstellern verwendet. Von dort fand er seinen Weg in die mittelalterlichen Kompilationen des kanonischen Rechts.

Maciej Jońca

***Telum manu fugiens* and Involuntary Homicide in Medieval Canon Law**

Keywords: guilt, *culpa*, *casus*, Roman law, canon law, *Decretum Gratiani*

Summary: Medieval jurists succeeded in making the first attempts, which then made it possible to rank the degrees of guilt as follows: *dolus – culpa – casus*. Roman law addressed cases of unintentional crimes in a descriptive manner. For the manslaughter situation, they used the description of a weapon that escaped someone’s hand on its own and caused a someone’s death. A regulation of this kind has already appeared in the Law of the XII Tables. The topos of a weapon that itself escapes from a man’s hand was also used by early Christian writers. From there it made its way into medieval compilations of canon law.

Maciej Jońca

***Telum manu fugiens* i zabójstwo bez premedytacji w średniowiecznym prawie kanonicznym**

Słowa kluczowe: wina, *culpa*, *casus*, prawo rzymskie, prawo kanoniczne, *Decretum Gratiani*

Streszczenie: Średniowiecznym jurystom udało się podjąć pierwsze próby, które następnie umożliwiły uporządkowanie stopni winy w następujący sposób: *dolus* – *culpa* – *casus*. Prawo rzymskie traktowało przypadki przestępstw nieumyślnych w sposób opisowy. W przypadku nieumyślnego zabójstwa opisywano broń, która wyslizgnęła się komuś z ręki i spowodowała śmierć. Przepis tego rodzaju znajdował się już w Ustawie XII Tablic. Topos broni samoistnie wyslizgującej się z ręki był również używany przez pisarzy wczesnochrześcijańskich. Stamtąd trafił do średniowiecznych kompilacji prawa kanonicznego.

MICHAŁ GLÜCK

 <https://orcid.org/0000-0001-9349-6348>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Anonimowe międzywojenne repetytorium do nauki prawa rzymskiego

Wstęp

Okres międzywojenny (1918—1939) stanowił etap intensywnego rozwoju polskich uniwersytetów¹. Był to ważny czas dla odradzającego się środowiska akademickiego niepodległej Polski, które koncentrowało się wówczas wokół ośrodków uniwersyteckich w Krakowie, Lublinie, we Lwowie, w Wilnie, Poznaniu oraz Warszawie². Wraz z odzyskaniem niepodległości przez Polskę funkcjonujące podczas zaborów ośrodki mogły rozpocząć działalność jako polskie uniwersytety. Pojawiały się w związku z tym problemy związane z dostępnością podręczników i innych materiałów służących do nauki. Początkowo studenci prawa nie w wszystkich uczelni mieli do dyspozycji podręcznik z prawa rzymskiego. Prowadzący zajęcia nie zdążyli wydać jeszcze firmowanych własnym nazwiskiem pomocy dydaktycznych, jak również często nie rekomendowali żadnego skryptu do nauki przedmiotu. Jednak w latach dwudziestych zaczęły powstawać już pierwsze polskie opracowania³. Ważną rolę odegrały przez to materiały uzupełniające, które stanowiły przez pewien czas duże wsparcie dla studentów przygotowujących się do egzaminu.

¹ B.A. Czech-Jezińska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918—1939)*. KUL, Lublin 2011, s. 14.

² B. Jaczewski: *Nauka. W: Polska odrodzona 1918—1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura*. Red. J. Tomicki. Wiedza Powszechna, Warszawa 1988, s. 507—554.

³ B.A. Czech-Jezińska: *Polscy romaniści w czasie II wojny światowej*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2018, 21, s. 386.

Szczególną uwagę przykuwają anonimowe repetytoria z prawa rzymskiego wydane w Warszawie w latach 1924 i 1925⁴. Opatrzono je inicjałami J.L., a tożsamość autora nigdy nie została ustalona. Były to nie tylko pierwsze repetytoria z prawa rzymskiego, które powstały w Warszawie, ale także przez pewien okres jedyne, ponieważ inne podobne opracowania opublikowano dopiero po 1930 r. Biorąc jednak pod uwagę niedobór podręczników, nasuwa się pytanie dotyczące znaczenia repetytoriów wydanych pod inicjałami J.L. jako instrumentarium służącego do nauki prawa rzymskiego. Jak się wydaje, jest to pytanie uzasadnione, ponieważ te materiały nie stanowiły dotychczas zainteresowania badaczy. W artykule została wykorzystana przede wszystkim metoda historyczno-prawna. Z kolei dla porównania ich budowy, kompozycji oraz zawartości merytorycznej w stosunku do pozostałych repetytoriów — metoda komparatystyczna.

Potrzeba wydania pomocy dydaktycznej

Aby prawidłowo ocenić rolę materiałów uzupełniających z prawa rzymskiego w procesie kształcenia, konieczne jest wcześniejsze zapoznanie się z sytuacją panującą w Warszawie w czasie, gdy anonimowe repetytoria zostały ogłoszone drukiem. Od chwili wznowienia działalności Uniwersytetu Warszawskiego podczas pierwszej wojny światowej prawo rzymskie było wykładane przez profesora Ignacego Koschembaha-Łyskowskiego, który w 1915 r. objął stanowisko kierownika Katedry Prawa Rzymskiego, a w roku akademickim 1923/1924 także funkcję rektora Uniwersytetu Warszawskiego⁵. Ignacy Koschembahr-Łyskowski jest obecnie uważany za „jednego z najwybitniejszych prawników II Rzeczypospolitej”⁶. Może zatem zdziwić fakt, że nie cieszył się on opinią dobrego wykładowcy, o czym świadczą wypowiedzi słuchaczy jego

⁴ J.L.: *Repetytorium z prawa rzymskiego. Część I. Dzieje*. Zakł. Druk. Grabowski i S-ka Sp. Kom., Warszawa 1924; J.L.: *Repetytorium z prawa rzymskiego. Część II. Systemat*. Zakł. Druk. Grabowski i S-ka Sp. Kom., Warszawa 1925; repetytoria obecnie znajdują się w zasobach Biblioteki Narodowej w Warszawie.

⁵ E.M. Vesper: *Ignacy Koschembahr-Łyskowski polski romanista przełomu XIX i XX wieku*. Białystok 2019 (nieopublikowana rozprawa doktorska), s. 27—28; M. Zabłocka, G. Bałtruszajtys, M. Pietrzak: *Nauki historycznoprawne w Uniwersytecie Warszawskim w okresie II Rzeczypospolitej*. W: *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*. Red. M. Pyter. Wydawnictwo Diecezjalne, Lublin 2008, s. 285. Więcej na temat życiorysu Ignacego Koschembaha-Łyskowskiego zob.: W. Wołodkiewicz: *Ignacy Koschembahr-Łyskowski — romanista, cywilista, kodyfikator*. „*Studia Iuridica*” 1995, T. 29, s. 51—58.

⁶ M. Zabłocka, G. Bałtruszajtys, M. Pietrzak: *Nauki historycznoprawne...*, s. 292.

wykładów⁷. Były one bowiem uważane za zawiłe oraz niejasne⁸. Jeden ze studentów, Zygmunt Kolankowski, wspominał wykład profesora jako „oparty chyba na jakichś dawnych niemieckich podręcznikach pandektów, ukazywał prawo rzymskie jako gąszcz pojęć i faktów, w postaci statycznej, pozbawionej wyraźnej dynamiki czy elementów rozwoju”⁹. Co więcej, profesor słynął z nerwowego usposobienia podczas zajęć oraz egzaminów¹⁰. Osoby uczęszczające na wykłady wspominały, że Ignacy Koschembahr-Łyskowski wykazywał lekceważący stosunek do studentów¹¹. Utrudniony kontakt z profesorem niewątpliwie skutkował dla słuchaczy trudnościami w przygotowaniu się do egzaminu z tak obszernego przedmiotu, jakim było prawo rzymskie¹². Jednak największą przeszkodę dla studentów stanowił brak podręcznika autorstwa ich wykładowcy czy chociaż autoryzowanego przez niego skryptu¹³. W rezultacie pozostawało im albo uczęszczać na trudno przyswajalne wykłady w przepełnionej sali wykładowej, albo też poszukiwać innych dróg umożliwiających przyswojenie materii wymaganej na egzaminie z prawa rzymskiego¹⁴.

Dlaczego repetytorium?

Na rozwój repetytoriów niewątpliwie duży wpływ miał niedobór podręczników z prawa rzymskiego w okresie międzywojennym. Następstwem tego było duże zainteresowanie materiałami pomocniczymi z prawa rzymskiego, a także podniesienie ich wartości jako środków służących do nauki przedmiotu. Bardzo popularnym rodzajem tych materiałów były skrypty, a dotkliwy problem braku podręczników niewątpliwie przyczynił się do ich upowszechnienia. Przez długi okres stanowiły one jedyne materiały do nauki prawa rzymskiego odpowiadające treści wykładów oraz starające się sprostać wymogom stawianym

⁷ P.M. Majewski: *Spoleczność akademicka 1915—1945. Specyfika studiów na Uniwersytecie Warszawskim*. W: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915—1945*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 219 i 292.

⁸ W. Szyszkowski: *Wspomnienia z lat 1924—1927*. „*Studia Iuridica*” 1990, T. 17, s. 21; Z. Kolankowski: *Wspomnienia z lat 1924—1927*. „*Studia Iuridica*” 1990, T. 17, s. 73.

⁹ Z. Kolankowski: *Wspomnienia z lat 1924—1927...*, s. 73.

¹⁰ Z. Brudnicki: *Wspomnienia z lat 1924—1927*. „*Studia Iuridica*” 1990, T. 17, s. 114.

¹¹ B. Sałaciński: *Uniwersytet — podziemie — wspomnienia prawnika i historyka 1928—1945*. „*Studia Iuridica*” 1993, T. 25, s. 82—83; A. Stelmach: *Wspomnienia z lat 1931—1935*. „*Studia Iuridica*” 1990, T. 17, s. 66.

¹² Z. Zdrójkowski: *Wspomnienia z lat 1935—1942*. „*Studia Iuridica*” 1990, T. 17, s. 137.

¹³ B.A. Czech-Jezińska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 118; E.M. Vesper: *Ignacy Koschembahr-Łyskowski...*, s. 33.

¹⁴ W. Szyszkowski: *Wspomnienia z lat 1924—1927...*, s. 21.

przez wykładowców. Niestety nie były wystarczającym instrumentem do nauki tego przedmiotu. Przez samych studentów były uważane za niedbałe oraz pełne powtórzeń, a materiał w nich zawarty przekazany był chaotycznie¹⁵. Często zawierały niedokończone i nieuporządkowane fragmenty wykładów¹⁶. Wacław Szyszkowski, student uczęszczający na wykłady I. Koschembaha-Łyskowskiego, wspominał skrypty jako: „[...] pisane po amatorsku przez starszych studentów skrypty, wydawane przez »Bratniak«, nie autoryzowane przez wykładowcę, nie były najlepszym źródłem poznawania prawa starożytnych”¹⁷.

Repetytoria z kolei podobnie jak skrypty stanowiły materiały pomocnicze, mające na celu ułatwienie studentom nauki prawa rzymskiego. Były jednak znacznie bardziej rozbudowane. Jako materiały dydaktyczne mogły zostać umiejscowione pomiędzy skryptami i podręcznikami. Celem repetytoriów nie było zastąpienie podręcznika, lecz stworzenie dla studentów pomocy naukowej służącej uporządkowaniu i powtórzeniu wiedzy nabytej wcześniej podczas wykładów czy też lektury innych podręczników¹⁸. Poza skryptami oraz wykładami stanowiły wartościowe materiały naukowe dla studentów.

Warszawskie międzywojenne repetytoria

Pierwsze repetytoria z prawa rzymskiego w Polsce międzywojennej powstały w latach 1921—1922 na Uniwersytecie we Lwowie¹⁹. Zdecydowanie inaczej kształtowała się sytuacja w Warszawie, gdzie intensywny rozwój repetytoriów nastąpił dopiero w latach trzydziestych²⁰. Za najpopularniejsze repetytorium z prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim uznawane było 388 *pytań egzaminacyjnych z prawa rzymskiego* Krzysztofa Górskiego, opublikowane przez Wydawnictwo „Pomocy Szkolnej”²¹. Repetytorium to cieszyło się dużą sympatią ze strony studentów ze względu na przejrzystość prezentowanej

¹⁵ M. Zabłocka, G. Bałtruszajtys, M. Pietrzak: *Nauki historycznoprawne...*, s. 288.

¹⁶ E.M. Vesper: *Ignacy Koschembahr-Łyskowski...*, s. 36.

¹⁷ W. Szyszkowski: *Wspomnienia z lat 1924—1927...*, s. 22.

¹⁸ B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 217.

¹⁹ K. Szczygielski: *Prawa antyczne w piśmiennictwie polskim w latach 1900—1945*. Temida 2, przy współpracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 144—145; B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 215. W latach 1921—1922 ukazał się cykl sześciu repetytoriów autorstwa doktorów B. Andrzejowskiego oraz M. Bodyńskiego.

²⁰ B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 218.

²¹ K. Górski: *388 pytań egzaminacyjnych z prawa rzymskiego*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1931.

materii, ale także bogatą treść²². 388 pytań... zostało przygotowane przez autora według systematyki odpowiadającej porządkowi wykładów I. Koschembahra-Łyskowskiego, co znacznie ułatwiało czytelnikowi stopniowe przyswojenie materiału. Repetytorium liczyło co prawda zaledwie 67 stron, jednak z uwagi na nieskomplikowany układ w formie ponumerowanych pytań zakładano, że nie powinno służyć studentowi jako podstawowa literatura do nauki materiału z prawa rzymskiego. Nie ulega wątpliwości, że bardzo dobrze spełniało swoją funkcję, którą było powtórzenie najważniejszych zagadnień przed egzaminem²³. W latach 1933—1934 ukazały się kolejne repetytoria przeznaczone dla warszawskich studentów uczących się prawa rzymskiego — tym razem autorstwa Józefa Filochowskiego²⁴. Podobnie jak udane opracowanie K. Górskiego zostały przygotowane zgodnie z systematyką zajęć. Różniły się jednak formą, gdyż autor zrezygnował z ujęcia materiału w formie pytań na rzecz formy opisowej. Opracowanie J. Filochowskiego w porównaniu z pozostałymi repetytoriami było całkiem obszerne, gdyż na dwa pierwsze tomy składało się w sumie aż 176 stron, co pozwoliło na wysoki jak na repetytoria poziom szczegółowości zawartego materiału.

Warto także wspomnieć o cyklu publikacji Feliksa Mrocza stanowiącym serię uniwersalnych repetytoriów przeznaczonych dla ogółu studentów polskich uniwersytetów²⁵. Założeniem autora było dostarczenie studentom pomocy naukowych, które zastąpiłyby chaotyczne i negatywnie oceniane skrypty²⁶. Repetytoria F. Mrocza były solidnie przygotowane, jednak ze względu na popularność

²² B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 218.

²³ Ibidem.

²⁴ J. Filochowski: *Repetytorjum prawa rzymskiego. Dzieje*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1933; Idem: *Repetytorjum prawa rzymskiego. Systemat*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1933; Idem: *Repetytorjum z prawa rzymskiego. Dzieje prawa rzymskiego. Część ogólna systematu. Część szczegółowa systematu. Tablice synoptyczne*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1934. Jak zauważa Krzysztof Szczygielski, nazwisko autora zostało błędnie podane na stronie tytułowej jako „Filichowski” zamiast „Filochowski”. Por. K. Szczygielski: *Prawa antyczne...*, s. 146.

²⁵ F. Mroczek: *Rzymskie prawo rodzinne w formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji prof. dra. Karola Czyhlarza. Do użytku słuchaczy Wydziału Prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich*. J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1921; Idem: *Rzymskie prawo procesowe w formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji Prof. dra Karola Czyhlarza i Pandektów rzymskiego prawa prywatnego ś.p. Fryderyka Zolla. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich*. J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1921; Idem: *Rzymskie prawo o stosunkach prawnych obowiązkowych. Zobowiązania w formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji Prof. dra. Karola Czyhlarza i Pandektów rzymskiego prawa prywatnego ś.p. Fryderyka Zolla. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich*. J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1922.

²⁶ B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 220.

wydawanych lokalnie skryptów można założyć, że nie dotarły do większości studentów i nie stanowiły materiałów powszechnie znanych²⁷.

Anonimowe repetytoria autorstwa J.L.

W 1924 r. ukazała się pierwsza część repetytorium anonimowego autora oznaczonego inicjałami J.L. — *Repetytorium z prawa rzymskiego. Część I. Dzieje*. Następnie, w 1925 r. wydano drugą część tegoż repetytorium — *Repetytorium z prawa rzymskiego. Część II. Systemat*. Anonimowe publikacje J.L. stanowiły pierwsze repetytoria z prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim, ponieważ inne podobne opracowania powstały dopiero w latach trzydziestych. Już po samych tytułach obu części wydawnictwa można wywnioskować, że zostały one przeznaczone dla studentów prawa rzymskiego Ignacego Koschembahra-Łyskowskiego, gdyż przygotowano je zgodnie ze specyficznym podziałem materiału przyjętym przez profesora.

Pierwsza część repetytoriów liczy 46 stron i obejmuje przede wszystkim zagadnienia dotyczące dziejów prawa rzymskiego. Opracowanie rozpoczyna się od przedstawienia podstawowych kwestii związanych z prawem rzymskim, takich jak pojęcie prawa czy jego podziały. Znajduje się tam również materia dotycząca procesu rzymskiego. Poszczególne stadia tegoż procesu zostają omówione kolejno, a autor repetytorium przy okazji charakteryzuje i wyjaśnia podstawowe instytucje procesu rzymskiego, takie jak: *actiones*, *exceptiones*, *pluris petitio* czy *condemnatio*. Podczas przedstawiania przebiegu procesu autor zwraca uwagę także na skutki prawne podejmowanych przez strony działań pozwalających na kontynuację procesu oraz powodujących jego upadek — omówienie sytuacji powodujących konsumpcję skargi. Pierwszą część repetytorium kończy rozdział dotyczący kodyfikacji justyniańskiej, w którym zostają chronologicznie zaprezentowane poszczególne etapy przebiegu kodyfikacji.

Druga część repetytoriów stanowi zdecydowanie szersze opracowanie, liczące bowiem 82 strony. Jest to kompleksowe omówienie oparte nie na systematyce znanej z *Instytucji* Gaiusa, lecz pandektowej. Opracowanie rozpoczyna się od części ogólnej systematu (część I — s. 1—27), zawierającej omówienie zagadnień dotyczących przede wszystkim czynności prawnych oraz ich wad. Następnie autor przechodzi do części szczegółowej, która została podzielona na cztery części: prawo osobowe i rodzinne (część II — s. 27—35), prawo rzeczowe (część III — s. 35—49), prawo spadkowe (część IV — s. 49—63) oraz zobowiązania (część V — s. 64—83). W części związanej z prawem osobowym

²⁷ Ibidem.

przedstawiono zagadnienia dotyczące części obywatelskiej, statusu wolnościowego oraz możliwości popadnięcia w niewolę lub wyzwolenia. Wyjaśniono także kwestie statusu familijnego, władzy familijnej czy małżeństwa. Przy okazji omówienia prawa rzeczowego w części III autor objaśnia pojęcie *res* w prawie rzymskim oraz rozróżnia posiadanie i własność. Następnie przedstawione zostają poszczególne środki ochrony posesoryjnej i petytoryjnej oraz wyjaśnione instytucje ograniczonych praw rzeczowych w prawie rzymskim. Opracowanie prawa spadkowego w części IV rozpoczyna wyjaśnienie podstawowych pojęć, takich jak: testament, dziedziczenie czy dziedzic. Następnie zostają omówione poszczególne etapy dziedziczenia ustawowego oraz testamentowego — wraz z dokładnym omówieniem testamentu oraz formalno-prawnych kwestii towarzyszących jego powstaniu. Drugi tom repetytorium kończy część V, w której scharakteryzowano zobowiązania. Poza przedstawieniem istoty węzła obligacyjnego w prawie rzymskim autor dokonuje rozróżnienia poszczególnych rodzajów zobowiązań wraz ze wskazaniem źródła ich powstania.

Repetytorium zostało wydrukowane przez Zakłady Drukarskie B. Grabowski i S-ka Spółka Komandytowa²⁸. Na samym końcu drugiej części znajduje się spis treści obu tomów cyklu — *Dziejów* oraz *Systematu*, pod czym znajduje się dopisek informujący, że oba egzemplarze są dostępne do nabycia w Sekcji Wydawniczej Towarzystwa „Bratnia Pomoc”. Wspomniana strona jest ostatnią stroną repetytorium i swym wyglądem przypomina stronę tytułową. Nie została objęta numeracją, która kończy się na stronie 83, zakończonej słowami: „koniec całego systematu”. Co ciekawsze, pierwsza część repetytorium nie zawiera żadnej wzmianki o związaniu z „Bratnią Pomocą”. Mogłoby to sugerować, że tom pierwszy został wydany przez anonimowego autora samodzielnie, a po jego pozytywnym przyjęciu dopiero drugą część opublikowano we współpracy z Sekcją Wydawniczą „Bratniej Pomocy”.

Tożsamość autora repetytoriów nigdy nie została ujawniona. Ustalenia twórcy nie ułatwia brak jakiegokolwiek przedmowy czy fragmentu od autora. Jednak na podstawie treści repetytoriów można stwierdzić, że zastosowane w obu częściach język oraz styl są identyczne. Pozwala to na wyciągnięcie wniosku, że najprawdopodobniej całość stanowi dzieło tego samego autora bądź ich zespołu.

Obie części zostały napisane w sposób przystępny dla czytelnika. Autor posłużył się prostym, zrozumiałym językiem, co zdecydowanie ułatwia lekturę. Kompozycja opracowania jest uporządkowana, a tekst składa się głównie z krótkich zdań. Ponadto nowe akapity pojawiają się bardzo często, tak samo jak nagłówki, które pozwalają na łatwe oddzielenie aktualnie omawianych przez autora kwestii od poprzednich. Taki układ nie tylko pomagał niedoświadczonemu czytelnikowi w przyswojeniu wiedzy, ale także utrudniał przypadkowe

²⁸ Nazwa wspomnianego zakładu drukarskiego znajduje się na stronach tytułowych obu części repetytorium.

zgubienie wątku. Autor często wplata w zdania terminy w języku łacińskim. Czyni to jednak w sposób zrozumiały dla odbiorcy, ponieważ ich znaczenie jasno wynika z dalszej treści. W innych przypadkach z kolei autor zamieszcza terminy łacińskie w nawiasach.

Lektura repetytoriów pozwala dostrzec intencję autora, który chciał w sposób możliwie jak najbardziej klarowny przedstawić początkującym studentom instytucje prawa rzymskiego. Wplecione gdzieś w tekst zdania pomocnicze wyjaśniają niektóre bardziej skomplikowane zagadnienia. Pozwala to na przypuszczenie, że twórcy repetytorium zdecydowanie bardziej zależało na łatwym i zrozumiałym zaprezentowaniu treści niż na perfekcyjnej i nienaganej kompozycji.

Repetytoria J.L. — amatorskie czy jednak nowatorskie?

Analiza obu części repetytorium J.L. pozwala stwierdzić, że na tle pozostałych repetytoriów oraz skryptów z prawa rzymskiego prezentowały one całkiem wysoki poziom merytoryczny, jak i kompozycyjny. Warto zauważyć, że były to pierwsze repetytoria z prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim oraz jedne z pierwszych w międzywojennej Polsce. Do 1931 r. anonimowe repetytoria, opatrzone inicjałami J.L., stanowiły najbardziej rozbudowane materiały dydaktyczne powstałe na podstawie wykładów profesora Koschembahra-Łyskowskiego oraz odegrały bardzo ważną rolę w procesie nauczania warszawskich studentów. Niewątpliwie przy ich ocenie należy uwzględnić fakt, że autor nie mógł się wzorować na innych repetytoriach, które zaczęły powstawać na Uniwersytecie Warszawskim dopiero w latach trzydziestych.

W porównaniu z wcześniej wydanymi skryptami na podstawie wykładów I. Koschembahra-Łyskowskiego repetytoria J.L. reprezentują wyraźnie wyższy poziom merytoryczny. Sam tekst jest zdecydowanie mniej chaotyczny i bardziej uporządkowany. Autor często posługuje się zwrotami w języku łacińskim, dokonuje tego jednak w sposób zrozumiały i przystępny dla czytelnika. Można przez to podejrzewać, że była to osoba posiadająca już jakieś doświadczenie naukowo-dydaktyczne, należąca być może do kadry naukowej bądź też będąca studentem wyższego roku.

Mimo że repetytoria zostały przygotowane dla studentów w sposób jak najprzystępniejszy, zdecydowaną wadą obu części opracowania J.L. jest brak spisu treści. Opracowania nie posiadają także bibliografii ani żadnych odniesień do źródeł. Nie dziwi to jednak, ponieważ brak spisu treści i odniesień do

źródeł to cechy charakterystyczne dla skryptów oraz większości repetytoriów. Należy zaznaczyć, że na tym tle szczególnie pozytywnie wyróżniały się repetytoria J. Filochowskiego oraz F. Mrocza, które posiadały już spisy treści. Takie udogodnienie zostało bardzo pozytywnie odebrane i znacznie ułatwiło studentom korzystanie z opracowań²⁹. Co więcej, seria J. Filochowskiego, mimo braku bibliografii, posiada przypisy dotyczące źródeł rzymskich. Należy jednak pamiętać, że były to opracowania wydane kilka lat później niż repetytoria autorstwa J.L. Te ostatnie być może stanowiły wzorzec dla powstałych w latach trzydziestych materiałów pomocniczych.

Zakończenie

Okres międzywojenny stanowił intensywny czas dla polskich uniwersytetów. Stawiano przede wszystkim na pozyskanie wykwalifikowanej kadry oraz na ujednoczenie systemu funkcjonowania szkół wyższych³⁰. Konsekwencją gwałtownego rozwoju były braki finansowe, odbijające się m.in. na słabym zaopatrzeniu bibliotek, z którym nie tylko zmagał się osobiście sam Ignacy Koschembahr-Łyskowski, pełniąc funkcję rektora³¹, ale także wszystkie pozostałe polskie uniwersytety³². Następstwem trudnego dostępu do podręczników był wzrost roli oraz popularności skryptów i repetytoriów. O ile skrypty słusznie uważano za niewłaściwe materiały do nauki ze względu na ubogą i wybrakowaną treść, o tyle repetytoria stanowiły realną pomoc dydaktyczną dla studentów. Wiele z nich zostało ocenionych pozytywnie, lecz zawsze jako literatura niewystarczająca dla odpowiedniego przyswojenia materii z zakresu prawa rzymskiego.

Do dziś nie ulega wątpliwości, że repetytoria J.L. nie mogły stanowić substytutu podręcznika, a jedynie literaturę uzupełniającą. Jednak pomimo wielu braków powinny zostać pozytywnie zapamiętane, nie tylko ze względu na ich merytoryczną treść, ale przede wszystkim z uwagi na ich znaczenie w tamtym okresie. Niewątpliwym pozostaje fakt, że repetytoria te nie powinny być rekomendowane przez wykładowców jako literatura podstawowa. Zajmowały one jedynie miejsce pośrednie na tle skryptów i podręczników oraz służyły przypomnieniu materiału przed egzaminem. Jednak z powodu wieloletniego braku podręcznika

²⁹ B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 220.

³⁰ Ibidem, s. 223.

³¹ I. Koschembahr-Łyskowski: *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1923—1924*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1925, s. 11—12; E.M. Vesper: *Ignacy Koschembahr-Łyskowski...*, s. 30.

³² B.A. Czech-Jeziarska: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce...*, s. 223.

repetytoria J.L. stanowiły jedną z najlepszych dostępnych w tamtym czasie pomocy naukowych z zakresu prawa rzymskiego.

Bibliografia

- Brudnicki Z.: *Wspomnienia z lat 1924—1927*. „Studia Iuridica” 1990, T. 17, s. 113—118.
- Czech-Jezińska B.A.: *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918—1939)*. KUL, Lublin 2011.
- Czech-Jezińska B.A.: *Polscy romaniści w czasie II wojny światowej*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2018, 21, s. 383—401.
- Filochowski J.: *Repetytorjum prawa rzymskiego. Dzieje*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1933.
- Filochowski J.: *Repetytorjum prawa rzymskiego. Systemat*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1933.
- Filochowski J.: *Repetytorjum z prawa rzymskiego. Dzieje prawa rzymskiego. Część ogólna systematu. Część szczegółowa systematu. Tablice synoptyczne*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1934.
- Górski K.: *388 pytań egzaminacyjnych z prawa rzymskiego*. „Pomoc Szkolna” H. Wajnera, Warszawa 1931.
- Jaczewski B.: *Nauka*. W: *Polska odrodzona 1918—1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura*. Red. J. Tomicki. Wiedza Powszechna, Warszawa 1988, s. 507—554.
- J.L.: *Repetitorium z prawa rzymskiego. Część I. Dzieje*. Zakł. Druk. Grabowski i S-ka Sp. Kom., Warszawa 1924.
- J.L.: *Repetitorium z prawa rzymskiego. Część II. Systemat*. Zakł. Druk. Grabowski i S-ka Sp. Kom., Warszawa 1925.
- Kolankowski Z.: *Wspomnienia z lat 1924—1927*. „Studia Iuridica” 1990, T. 17, s. 69—88.
- Koschembahr-Łyskowski I.: *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1923—1924*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1925.
- Majewski P.M.: *Społeczność akademicka 1915—1945. Specyfika studiów na Uniwersytecie Warszawskim*. W: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915—1945*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 51—324.
- Mroczek F.: *Rzymskie prawo rodzinne we formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji prof. dra. Karola Czyhlarza. Do użytku słuchaczy Wydziału Prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich*. J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1921.
- Mroczek F.: *Rzymskie prawo o stosunkach prawnych obowiązkowych. Zobowiązania we formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji Prof. dra. Karola Czyhlarza i Pandektów rzymskiego prawa prywatnego ś.p. Fryderyka Zolla. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich*. J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1922.

- Mroczek F.: *Rzymskie prawo procesowe we formie systematycznych pytań i odpowiedzi. Podług podręcznika instytucji Prof. dra Karola Czyhlarza i Pandektów rzymskiego prawa prywatnego ś.p. Fryderyka Zolla. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich.* J. Czernecki, Warszawa—Kraków 1921.
- Sałaciński B.: *Uniwersytet — podziemie — wspomnienia prawnika i historyka 1928—1945.* „Studia Iuridica” 1993, T. 25, s. 79—102.
- Stelmach A.: *Wspomnienia z lat 1931—1935.* „Studia Iuridica” 1990, T. 17, s. 63—68.
- Szczygielski K.: *Prawa antyczne w piśmiennictwie polskim w latach 1900—1945.* Tom 2, przy współpracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020.
- Szyszkowski W.: *Wspomnienia z lat 1924—1927.* „Studia Iuridica” 1990, T. 17, s. 15—42.
- Vesper E.M.: *Ignacy Koschembahr-Lyskowski polski romanista przełomu XIX i XX wieku.* Białystok 2019 (nieopublikowana rozprawa doktorska).
- Wołodkiewicz W.: *Ignacy Koschembahr-Lyskowski — romanista, cywilista, kodyfikator.* „Studia Iuridica” 1995, T. 29, s. 51—58.
- Zabłocka M., Bałtruszajtys G., Pietrzak M.: *Nauki historycznoprawne w Uniwersytecie Warszawskim w okresie II Rzeczypospolitej. W: Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej.* Red. M. Pyter. Wydawnictwo Diecezjalne, Lublin 2008, s. 279—300.
- Zdrójkowski Z.: *Wspomnienia z lat 1935—1942.* „Studia Iuridica” 1990, T. 17, s. 135—146.

Michał Glück

Ein anonymes Repetitorium für das römische Recht aus der Zwischenkriegszeit

Schlüsselwörter: Römisches Recht, Universität Warschau, Repetitorien, Lehrbücher für das römische Recht

Zusammenfassung: In der Zwischenkriegszeit (1918—1939) ließ sich eine intensive Entwicklung der polnischen Universitäten beobachten, die mit der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Polens ihre Blütezeit erlebten. Leider verfügten die Jurastudenten der Universität Warschau zunächst über kein geeignetes Lehrbuch für das römische Recht. Deshalb spielten die in den 1920er Jahren erschienenen Skripten und Repetitorien eine wichtige Rolle im Unterricht. Besondere Aufmerksamkeit gilt einem anonymen Repetitorium für das römische Recht, das 1924 und 1925 in Warschau herausgegeben wurde und ausschließlich mit den Initialen J.L. unterzeichnet ist. Die Identität des Autors konnte nie festgestellt werden und einige Zeit lang war das anonyme Repetitorium die einzige Lernhilfe für die Warschauer Jurastudenten. Zweifellos konnten Repetitorien zweckmäßige Lehrbücher nicht ersetzen. Im Hinblick darauf, dass man jahrelang ohne entsprechendes Lehrwerk auskommen musste, stellt sich allerdings die Frage nach der tatsächlichen Rolle der Repetitorien als Lehrmaterialien in der Zwischenkriegszeit.

An Anonymous Interwar Revision Textbook of Roman Law

Keywords: Roman Law, University of Warsaw, revision textbook, Roman law textbooks

Summary: The interwar period (1918—1939) was an intensive stage in the development of Polish universities. The resumption of the operation of Polish universities began with Poland's regaining of political independence. Unfortunately, law students at the University of Warsaw initially had no proper Roman law textbook. For this reason, the lecture scripts (Pl. *skrypt*) and revision textbooks (Pl. *repetitorium*) that were being created as early as the 1920s played an important role in the process of teaching Roman law. Particularly noteworthy is an anonymous Roman law revision textbook published in Warsaw in 1924 and 1925, signed only with the initials J.L. The identity of its author has never been established, and for some time this was the only textbook available for law students in Warsaw. Admittedly, revision textbooks were a poor substitute for proper textbooks; however, due to prolonged lack of a Roman law textbook, the question arises as to their actual role in the interwar period.

KAROL SIEMASZKO

 <https://orcid.org/0000-0002-9241-7094>

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Badania nad przestępczością w Polsce w XX w. z perspektywy kryminologii historycznej

Badając przestępczość w XX w. w Polsce, badacz musi się zmierzyć ze swoistym zerwaniem ciągłości. Druga wojna światowa, związane z nią zmiany granic państwowych i późniejsze rządy komunistyczne doprowadziły do głębokich i nieodwracalnych przeobrażeń polskiego społeczeństwa. W ich konsekwencji w drugiej połowie XX w. społeczeństwo to stało się wybitnie homogeniczne, a mniejszości narodowe stanowiły tylko niewielki odsetek obywateli zamieszkujących w granicach państwa. Przeobrażeniu uległa także struktura klasowa polskiego społeczeństwa. Reforma rolna przeprowadzona tuż po zakończeniu wojny doprowadziła do całkowitej likwidacji odgrywającej wcześniej bardzo istotną rolę klasy ziemiańskiej. Wszystkie te okoliczności należy wziąć pod uwagę, prowadząc badania nad przestępczością w Polsce w XX w., miały one bowiem niebagatelny wpływ na jej obraz.

Istotnym zagadnieniem w kontekście badań nad przestępczością historyczną pozostaje wyjaśnienie kwestii zakresów pojęć „historia przestępczości” i „kryminologia historyczna”. Niektórzy polscy badacze wskazują, że są to pojęcia synonimiczne¹. Wydaje się, że jest to jednak pogląd nie do końca trafny. W nauce europejskiej dość wyraźnie rozróżnia się te dwie dziedziny, wskazując, że mają one pewne punkty wspólne, jednakże nie można traktować przywołanych

¹ *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI–XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Warszawa 2017, s. 7.

pojęć jako synonimów. Zagadnienie to było już także podejmowane w polskiej literaturze².

Kryminologia historyczna jest nurtem badawczym obecnym w nauce od kilkudziesięciu lat. Badania mieszczące się w tym nurcie podejmowane są w wielu państwach Europy. Już w 1951 r. ukazała się w Niemczech książka Gustava Radbrucha i Heinricha Gwinnera *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*³. Odwołując się do nauki niemieckiej, warto przywołać także pracę Dirka Blasiusa, Moniki Pelz i Sebastiana Scheerera *Historische Kriminologie*⁴, wydaną w ramach serii *Kriminalsoziologische Bibliografie*. Dyskusja nad kryminologią historyczną i jej założeniami żywa jest również na gruncie brytyjskim⁵.

Termin „kryminologia historyczna” sugeruje, że omawiany nurt badawczy odwołuje się w swoich założeniach do kryminologii i historii oraz czerpie z dorobku tych dwóch dziedzin. Jednocześnie wskazuje się, że powiązania kryminologii historycznej są ściślejsze z kryminologią niż z historią⁶. Niemniej we współczesnej literaturze można znaleźć także dość kategoryczne stwierdzenie, że kryminologia historyczna nie jest subdyscypliną kryminologii taką, jak choćby penologia⁷. Uważa się, że nie można jej pojmować też jako szkoły czy nurtu w kryminologii opartej na właściwych tylko sobie założeniach teoretycznych czy metodologicznych⁸.

Brytyjscy badacze starają się zogniskować pojęcie kryminologii historycznej wokół pojęcia „czas historyczny”, podkreślając, że terminem „kryminologia historyczna” można objąć właśnie badania prowadzone na podstawie wspomnianej koncepcji „czasu historycznego”⁹. Wydaje się, że przyjęcie tego punktu widzenia prowadzi do definiowania kryminologii historycznej nie przez pryzmat jej założeń metodologicznych, siatki pojęciowej, ale przez pryzmat badań prowadzonych przez poszczególnych badaczy, które koncentrują się wokół „czasu historycznego”.

Inni badacze postrzegają natomiast kryminologię historyczną przez pryzmat historii, wskazując, że realizuje ona swój główny cel, jakim jest odniesienie

² K. Siemaszko: *Kryminologia historyczna jako kierunek badań nad przestępczością kryminalną*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, T. 72, z. 1, s. 247—248.

³ G. Radbruch, H. Gwinner: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. K.F. Koehler Verlag, Stuttgart 1951.

⁴ D. Blasius, M. Pelz, S. Scheerer: *Historische Kriminologie*. Ludwig Boltzmann Institut für Kriminalsoziologie, Wien 1979 (*Kriminalsoziologische Bibliografie*, Jg. 6, Heft 25).

⁵ D. Churchill: *Towards Historical Criminology*. „Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies” 2017, Vol. 21, no. 2, s. 379—386.

⁶ Ibidem, s. 379—380.

⁷ D. Churchill, H. Yeomans, I. Channing: *Historical Criminology*. Routledge, London—New York 2022, s. 150.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

wyników badań nad przestępczością historyczną do współczesnych zjawisk, poprzez przede wszystkim przeniesienie pojęć i metod badawczych z historii na obszar studiów nad przestępczością i wymiarem sprawiedliwości¹⁰.

Trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu kryminologii historycznej — zwłaszcza brak jednolitej siatki pojęciowej, brak wypracowanej, wspólnej dla całego kierunku metodologii badawczej — pozwalają na określenie tej dziedziny raczej mianem swoistej strategii prowadzenia badań nad przestępczością historyczną niż mianem właściwego nurtu czy kierunku badawczego cechującego się powszechnie uznanymi paradygmatami¹¹.

Badania nad przestępczością historyczną, orzecznictwem sądowym i wymiarem sprawiedliwości odmienne niż kryminologia historyczna będą wykazywały zdaniem zwolenników poglądu o odrębności kryminologii historycznej ściślejsze powiązania z historią i metodologią badawczą przyjmowaną właśnie w tej nauce¹². Kryminologia historyczna będzie starała się szukać punktów styecznych z badaniami nad współczesną przestępczością, natomiast badania nad przestępczością historyczną będą dotyczyły tylko i wyłącznie przestępczości minionej, przeszłej. Niemniej we współczesnej nauce podkreśla się także interdyscyplinarny charakter badań nad przestępczością i wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych, szczególnie silne powiązania między naukami społecznymi i historią przestępczości¹³. Wydaje się zatem, że kryminologia historyczna i historia przestępczości stanowią zbliżony obszar dociekań naukowych, choć nie można uznać, że są to dziedziny w pełni tożsame.

W ostatnim trzydziestoleciu w Polsce pojawia się coraz więcej badań odnoszących się do przestępczości historycznej i historii wymiaru sprawiedliwości w XX w. Przy tym w pierwszych kilkunastu latach po przełomie politycznym 1989 r. polscy badacze zajmowali się zwłaszcza zagadnieniami przestępczości politycznej w Polsce Ludowej, sądownictwem wojskowym okresu stalinizmu. Poza głównym nurtem zainteresowania pozostawała natomiast przestępczość kryminalna. Takie rozłożenie akcentów wiązało się przede wszystkim z koniecznością wyjaśnienia i zbadania zbrodni sądowych pierwszych lat powojennych. Stąd pojawiały się liczne publikacje poświęcone stalinowskim zbrodniom sądowym, sądom wojskowym, ich działalności orzeczniczej i obsadzie personalnej.

Wśród tego rodzaju prac należy m.in. wskazać publikację Marii Turlejskiej *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*¹⁴

¹⁰ P. Knepper: *Historical Criminology*. In: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Eds. G. Bruinsma, D. Weisburd. Springer, New York 2014, s. 25.

¹¹ K. Siemaszko: *Kryminologia historyczna jako kierunek...*, s. 249—250.

¹² D. Churchill: *Towards...*, s. 381.

¹³ P. Knepper, A. Johansen: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford University Press, New York 2016, s. 1—2.

¹⁴ M. Turlejska: *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*. Aneks, Londyn 1989.

oraz Jerzego Poksińskiego „*My sędziowie, nie od Boga*” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty¹⁵. Bibliografię opublikowanych w latach dziewięćdziesiątych XX w. prac naukowych i publicystycznych odnoszących się do problematyki prawa karnego, sądownictwa oraz sytuacji politycznej w Polsce Ludowej w latach 1945—1956 zebrał i usystematyzował Andrzej Rzepliński¹⁶. Wydaje się zatem bezcelowe szczegółowe ich omawianie. W pierwszej dekadzie XXI w. wiele opracowań poświęcono poszczególnym wojskowym sądom rejonowym. Wśród tych prac należy wskazać m.in. monografię autorstwa Filipa Musiała dotyczącą działalności krakowskiego WSR¹⁷, a także książkę Rafała Leśkiewicza, który badał działalność WSR w Poznaniu — *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*¹⁸. Bohdan Łukaszewicz natomiast zajmował się działalnością olsztyńskiego WSR w tomie pt. *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*¹⁹. Organizację, personalia oraz orzecznictwo WSR w Gdańsku przedstawił z kolei Dariusz Burczyk w rozprawie *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*²⁰. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie omówiła natomiast Ewa Leniart w książce *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*²¹.

Wśród ostatnio wydanych prac dotyczących orzecznictwa wojskowych sądów rejonowych należy wskazać opracowanie Krzysztofa Bokwy, Pawła Magier, Radosława Pałosa i Jakuba Pokoja *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*²². Autorzy nie tylko prezentują orzeczenia tytułowych wojskowych sądów rejonowych, ale także przedstawiają analizę tego orzecznictwa.

Z zainteresowaniem badaczy spotyka się również zagadnienie przestępczości politycznej w świetle orzecznictwa sądów powszechnych. Warto w tym kontekście wymienić choćby książkę Zdzisława Biegańskiego *Sądownictwo i skazani*

¹⁵ J. Poksiński: „*My sędziowie, nie od Boga*” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty. Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1996.

¹⁶ Państwo bezprawia — Polska Ludowa 1944—1956. Bibliografia prac naukowych i publicystycznych za lata 1989—1996. Red. A. Rzepliński. „*Studia Iuridica*” 1998, T. 35, s. 219—289.

¹⁷ F. Musiał: *Polityka czy sprawiedliwość. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946—1955)*. Societas Vistulana, Kraków 2005.

¹⁸ R. Leśkiewicz: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Warszawa—Poznań 2009.

¹⁹ B. Łukaszewicz: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2000.

²⁰ D. Burczyk: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Gdańsk 2012.

²¹ E. Leniart: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*. Wydawnictwo IPN, Rzeszów 2016.

²² K. Bokwa, P. Magiera, R. Pałosz, J. Pokoj: *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.

na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956²³. Do tego rodzaju prac należy zaliczyć również monografię Krzysztofa Sidorkiewicza pt. *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*²⁴. Autor ten jeden z rozdziałów swojej książki poświęcił działalności orzeczniczej kujawskich sądów okręgowych. Przepisów politycznych przewidywanych przez dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa²⁵, czyli tzw. mały kodeks karny, dotyczy z kolei monografia Karola Siemaszki pt. *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*²⁶.

Warto w tym miejscu zastanowić się, czy badania nad historią przestępczości politycznej mogą mieścić się w zakresie kryminologii historycznej. Wydaje się, że nie ma po temu większych przeszkód, tym bardziej że przestępczość polityczna bywa także przedmiotem zainteresowania kryminologii, przede wszystkim teorii socjologicznych²⁷. We współczesnej nauce podkreśla się wszak, że najbardziej udaną próbę zdefiniowania przestępcy politycznego podjął Robert Merton, opisując cechy charakterystyczne dla nonkonformistów²⁸.

Podobnie jak w wypadku badań nad przestępczością kryminalną również w przypadku przestępczości politycznej można argumentować, że istotne w tego rodzaju badaniach jest odniesienie się do „czasu historycznego”, przy czym analogicznie do badań nad historią przestępczości kryminalnej w wypadku badań nad historyczną przestępczością polityczną trudno uchwycić wyraźną granicę między historią przestępczości politycznej a kryminologią historyczną. Podobnie zatem wskazać trzeba, że również kryminologia historyczna będzie jedynie swego rodzaju strategią badawczą.

Jak wspomniano, w pierwszych dekadach po przełomie politycznym 1989 r. przestępczość kryminalna w Polsce w XX w. pozostawała poza głównym obszarem zainteresowania badaczy. Wiązało się to, jak zasygnalizowano, z koniecznością dogłębnego badania kwestii łączących się ze stalinowskim sądownictwem,

²³ Z. Biegański: *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003.

²⁴ K. Sidorkiewicz: *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Mado, Toruń 2005.

²⁵ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. z 1946 r., nr 30, poz. 192).

²⁶ K. Siemaszko: *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Wydawnictwo IPN, Warszawa 2015.

²⁷ L. Falandysz, K. Poklewska-Koziół: *Przestępczość polityczna — zarys problematyki*. „Archiwum Kryminologii” 1989, T. 16, s. 195—197.

²⁸ Ibidem, s. 195.

ale wpływ na ten stan rzeczy miała także stosunkowo bliska jeszcze wówczas perspektywa czasowa. Stan ten ulega jednak zmianie i w ostatnim czasie pojawia się coraz więcej prac dotyczących przestępczości kryminalnej w okresie II Rzeczypospolitej, podczas drugiej wojny światowej i w pierwszych latach Polski Ludowej. Zagadnienie przestępczości seksualnej w II Rzeczypospolitej podjął Mateusz Rodak w artykule *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*²⁹. Problem przestępczości seksualnej w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX stulecia omówił Bartłomiej Międzybrodzki w tekście *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*³⁰. Kwestię przestępczości kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu przedstawiła Milena Zajkowska w artykule *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*³¹. Tematykę przestępczości kobiet podejmowała także Emilia Płońska, bazując na przykładzie wybranych spraw sądowych, w tekście *Głośne procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*³². Przestępczość Żydów w okresie drugiej wojny światowej w świetle orzecznictwa polskiego Sądu Okręgowego w Krakowie była natomiast przedmiotem opracowania Alicji Jarkowskiej *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*³³. Kwestie związane z czynami przestępczymi w okresie wojennym i powojennym bywają poruszane także w ramach prac odnoszących się do szerszego zakresu tematycznego. W tym kontekście warto przywołać choćby monografię Marcina Zaręby *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*³⁴.

Warto też dodać, że w ostatnich latach powstają również prace dyplomowe poruszające różne aspekty przestępczości historycznej³⁵. Może to świadczyć o wzroście zainteresowania tym obszarem badawczym, szczególnie wśród seminarzystów i doktorantów. Bez wątplenia tendencja ta stanowi dobrą prognozę

²⁹ M. Rodak: *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, T. 18, s. 131—148.

³⁰ B. Międzybrodzki: *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*. „Sensus Historiae” 2013, Vol. 10, s. 39—62.

³¹ M. Zajkowska: *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2020, T. 19, z. 2, s. 217—240.

³² E. Płońska: *Głośne procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, T. 17, z. 2, s. 141—163.

³³ A. Jarkowska: *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*. “Holocaust Studies” 2022, Vol. 28, Issue 2, s. 163—190.

³⁴ M. Zaremba: *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*. Znak, Kraków 2012.

³⁵ Por. praca magisterska S. Kućki napisana pod kierunkiem A. Patka: S. Kućka: *Przestępczość Żydów w województwie krakowskim w latach 1918—1939 w świetle wybranych tytułów współczesnej prasy*. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269141> [dostęp: 29.01.2022].

co do przyszłego rozwoju zarówno badań nad przestępczością historyczną, jak i badań kryminologiczno-historycznych w Polsce.

Odnosząc się do kwestii badań kryminologiczno-historycznych i badań związanych tylko do przestępczości historycznej, nie można pominąć problemu źródeł. W warunkach polskich jest on bez wątpienia istotny. Pamiętać bowiem należy, że w wyniku działań wojennych część akt sądowych, prokuratorskich, które stanowią podstawowe źródło dla tego rodzaju badań, została bezpowrotnie utracona. Ponadto wpływ na ilość zachowanych źródeł miało także realizowanie postanowień przepisów rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej³⁶.

Przepis § 3 przywołanego rozporządzenia zaliczał do akt kategorii A, a więc o charakterze trwałym, po jednej typowej sprawie karnej z każdego pięcioletnia, z każdego artykułu kodeksu karnego i ustaw szczególnych. Pozostałe akta w sprawach karnych zaliczono do kategorii B. Według § 10 rozporządzenia w sprawach o zbrodnie całe akta należało przechowywać przez 30 lat. W sprawach o występki należało natomiast przez 20 lat przechowywać akty oskarżenia, protokoły rozpraw, prawomocne orzeczenia kończące postępowanie i dokumenty stwierdzające wykonanie lub darowanie kary. Akta spraw, w których postępowanie umorzono z powodu amnestii, przechowywano przez 10 lat, a akta wszystkich pozostałych spraw — przez 5 lat. Wykonywanie przepisów wspomnianego rozporządzenia istotnie wpłynęło na ilość zachowanego materiału archiwalnego z pierwszych lat po zakończeniu drugiej wojny światowej. Z tego względu często dość trudne jest określenie liczby spraw wpływających do poszczególnych sądów okręgowych w latach 1945—1950.

Utrudnieniem w dostępie do źródeł archiwalnych dotyczących przestępczości w drugiej połowie XX w. jest również przepis art. 16 b ust. 2 pkt 4 ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym, wedle którego dokumentacja spraw sądowych i postępowań dochodzeniowych podlega udostępnieniu dopiero po 70 latach od uprawomocnienia się orzeczenia lub zakończenia postępowania³⁷. Przepis ten znacząco ogranicza dostęp do archiwaliów, przede wszystkim akt sądowych w sprawach o przestępstwa kryminalne, które przechowywane są w zasobach Archiwów Państwowych. Obecnie możliwy jest bowiem dostęp do akt spraw karnych zakończonych prawomocnie nie później niż w 1952 r., a więc niedostępne pozostają akta wielu spraw rozpoznawanych przez sądy w okresie stalinowskim. Pamiętać przy tym należy, że prawo karne w Polsce Ludowej odgrywało także rolę istotnego instrumentu politycznego i regulatora stosunków gospodarczych. Zatem część spraw o takie choćby

³⁶ Dz.U. R.P. z 1937 r., nr 42, poz. 335.

³⁷ Dz.U. z 2020 r., poz. 164.

przestępstwa urzędnicze, jak czyn z art. 286 k.k. z 1932 r., miała odcień polityczny³⁸. Na marginesie dodać należy, że takim ograniczeniom nie podlegają akta sądowe i prokuratorskie znajdujące się w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej. Tego rodzaju niejednolite rozwiązanie prawne, uzależniające dostęp do akt sądowych w istocie od miejsca ich przechowywania, jest niezrozumiałe i znacząco ogranicza możliwości prowadzenia badań kryminologiczno-historycznych w odniesieniu do przestępczości w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Odnosząc się do liczby zachowanych akt sądowych z pierwszych 5 lat po zakończeniu drugiej wojny światowej, należy wskazać, że wyjątkowy na tle pozostałych zespołów archiwalnych wydaje się Zespół Sądu Okręgowego w Krakowie. W Archiwum Narodowym w Krakowie zachowała się większość akt spraw karnych z tego okresu, a także repertoria sądowe³⁹. Odmiennie wygląda ta kwestia w wypadku zespołów archiwalnych innych polskich sądów okręgowych z lat 1945—1950. W Zespole Sądu Okręgowego w Poznaniu, obejmującym wspomniany okres, znajduje się tylko 17 jednostek zawierających akta spraw o przestępstwa przewidziane w przepisach kodeksu karnego z 1932 r.⁴⁰ W zespołach archiwalnych sądów okręgowych w Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim oraz w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli zachowało się jedynie kilkadziesiąt jednostek archiwalnych obejmujących akta spraw o przestępstwa kryminalne rozpoznanych w latach 1945—1950⁴¹.

Zachowane akta sądowe wydają się podstawowymi źródłami dla prowadzenia badań nad przestępczością w Polsce w XX w. Niemniej z uwagi na stosunkowo niewielką liczbę zachowanych akt nie będą one odzwierciedlały całokształtu przestępczości. Uzupełnieniem dla badań akt są statystyki kryminalne, jednak pamiętać należy, że również one, szczególnie w pierwszym okresie po zakończeniu wojny, cechowały się daleko idącą niedokładnością⁴². Wydaje się, że niewielkie znaczenie dla badań kryminologiczno-historycznych będą miały publikowane wspomnienia, pamiętniki odnoszące się do okresu II Rzeczypospolitej oraz czasu wojny i lat powojennych. W tego typu publikacjach, szczególnie dotyczących pierwszych lat po drugiej wojnie światowej, nierzadko znajdują się informacje odnoszące się do przestępczości, przede wszystkim

³⁸ A. Stawarska-Rippel: *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944—1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 70—71.

³⁹ K. Siemaszko: *Akta polskich sądów okręgowych jako źródła do badań nad przestępczością powojenną (1945—1950) na wybranych przykładach*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, T. 13, z. 1, s. 54.

⁴⁰ Por. Inwentarz zespołu, Sąd Okręgowy w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. akt 53/1765/0.

⁴¹ K. Siemaszko: *Akta polskich sądów okręgowych...*, s. 54.

⁴² P. Majer: *Przestępczość w Polsce w latach 1944—1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, T. 71, z. 2, s. 62—63.

przeciwko mieniu⁴³. Niemniej mogą one stanowić jedynie drobne uzupełnienie badań. Podobnie niewielkie znaczenie dla badań nad przestępczością historyczną w XX w. w Polsce, przede wszystkim z uwagi na upływ czasu, będą miały relacje żyjących jeszcze świadków. Zatem wydaje się, że w badaniach kryminologiczno-historycznych zarówno źródła historii mówionej, jak i badania sondażowe nie będą odgrywały wielkiej roli.

Prowadzenie badań kryminologiczno-historycznych nad dwudziestowieczną przestępczością w Polsce jest zadaniem dość wymagającym. Występujące prawne ograniczenia w dostępie do źródeł są bez wątpienia jednym z istotnych czynników wpływających na realne możliwości badawcze. Wydaje się jednak, że prowadzenie badań szczególnie nad powojenną przestępczością kryminalną jest istotnym zadaniem badawczym, które może przyczynić się także do głębszego wyjaśnienia i poznania mechanizmów funkcjonowania państwa komunistycznego, w tym wykorzystywania przepisów prawa karnego w walce politycznej. Jednocześnie wiarygodne badania nad przestępczością powojenną pozwalają na rzeczową ocenę postaw i zachowań kadr sędziowskich wobec wymagań stawianych przez nową, komunistyczną władzę. W tym kontekście oceniać trzeba choćby wysoki współczynnik uniewinnień w sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa, przewidywane przez tzw. mały kodeks karny, a należące do właściwości sądów powszechnych⁴⁴. Bez wątpienia zatem popularyzacja badań kryminologiczno-historycznych czy też badań nad przestępczością historyczną, także wśród doktorantów i seminarzystów, może przyczynić się do rozwoju tego interesującego obszaru badań na pograniczu historii prawa, kryminologii oraz socjologii i tym samym do poszerzenia zakresu dostępnej wiedzy na temat historii polskiego społeczeństwa w XX w.

Bibliografia

Archiwalia

Inwentarz zespołu, Sąd Okręgowy w Poznaniu, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. akt 53/1765/0.

⁴³ Por. np. *Osadnicy. Nowe życie Kresowiaków na Ziemiach Zachodnich. Nadzieje i niemoc wobec władzy ludowej*. Oprac. A. Knyt. Karta — PWN, Warszawa 2016, s. 20—21.

⁴⁴ W Sądzie Okręgowym w Krakowie współczynnik uniewinnień w sprawach o przestępstwa przewidywane przez tzw. mały kodeks karny wahał się od 16% w 1947 r. do 48% w 1948 r., por. K. Siemaszko: *W trudnym okresie odbudowy...*, s. 324.

Akty prawne

- Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. z 1946 r., nr 30, poz. 192).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej (Dz.U. R.P. z 1937 r., nr 42, poz. 335).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym (Dz.U. z 2020 r., poz. 164).

Opracowania

- Biegański Z.: *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003.
- Blasius D., Pelz M., Scheerer S.: *Historische Kriminologie*. Ludwig Boltzmann Institut für Kriminalsoziologie, Wien 1979 (Kriminalsoziologische Bibliografie, Jg. 6, Heft 25).
- Bokwa K., Magiera P., Pałosz R., Pokoj J.: *Praktyka orzecznicza wojskowych sądów rejonowych w Katowicach i w Krakowie w sprawach politycznych w okresie stalinowskim*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020.
- Burczyk D.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Gdańsk 2012.
- Churchill D.: *Towards Historical Criminology*. “Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies” 2017, Vol. 21, no. 2, s. 379—386.
- Churchill D., Yeomans H., Channing I.: *Historical Criminology*. Routledge, London—New York 2022.
- Falandysz L., Poklewski-Koziół K.: *Przestępczość polityczna — zarys problematyki*. „Archiwum Kryminologii” 1989, T. 16, s. 189—210.
- Jarkowska A.: *Criminal Cases Involving Jews Heard in Krakow District Court in the Period 1939—1944. A Contribution to Further Research*. “Holocaust Studies” 2022, Vol. 28, Issue 2, s. 163—190.
- Knepper P.: *Historical Criminology*. In: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Eds. G. Bruinsma, D. Weisburd. Springer, New York 2014.
- Knepper P., Johansen A.: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford University Press, New York 2016.
- Leniart E.: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/1955)*. Wydawnictwo IPN, Rzeszów 2016.
- Leśkiewicz R.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946—1955)*. Wydawnictwo IPN, Warszawa—Poznań 2009.
- Łukaszewicz B.: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2000.
- Majer P.: *Przestępczość w Polsce w latach 1944—1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, T. 71, z. 2, s. 59—87.

- Międzybrodzki B.: *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*. „Sensus Historiae” 2013, Vol. 10, s. 39—62.
- Musiał F.: *Polityka czy sprawiedliwość. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946—1955)*. Societas Vistulana, Kraków 2005.
- Osadnicy. Nowe życie Kresowianów na Ziemiach Zachodnich. Nadzieje i niemoc wobec władzy ludowej*. Oprac. A. Knyt. Karta — PWN, Warszawa 2016.
- Państwo bezprawia — Polska Ludowa 1944—1956. Bibliografia prac naukowych i publicystycznych za lata 1989—1996*. Red. A. Rzepliński. „Studia Iuridica” 1998, T. 35, s. 219—289.
- Płońska E.: *Głośnie procesy kobiet w II Rzeczypospolitej — perspektywa kryminologiczna*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, T. 17, z. 2, s. 141—163.
- Poksiński J.: *„My sędziowie, nie od Boga” — z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944—1956: materiały i dokumenty*. Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1996.
- Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI—XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Warszawa 2017.
- Radbruch G., Gwinner H.: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. K.F. Koehler Verlag, Stuttgart 1951.
- Rodak M.: *Przestępstwo zgwałcenia i jego sprawcy w II Rzeczypospolitej. Próba wstępnej charakterystyki*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, T. 18, s. 131—148.
- Sidorkiewicz K.: *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945—1956*. Mado, Toruń 2005.
- Siemaszko K.: *Akta polskich sądów okręgowych jako źródła do badań nad przestępczością powojenną (1945—1950) na wybranych przykładach*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, T. 13, z. 1, s. 51—60.
- Siemaszko K.: *Kryminologia historyczna jako kierunek badań nad przestępczością kryminalną*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, T. 72, z. 1, s. 241—251.
- Siemaszko K.: *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Wydawnictwo IPN, Warszawa 2015.
- Stawarska-Rippel A.: *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944—1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- Turlejska M.: *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944—1945*. Aneks, Londyn 1989.
- Zajkowska M.: *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2020, T. 19, z. 2, s. 217—240.
- Zaremba M.: *Wielka trwoga. Polska 1944—1947*. Znak, Kraków 2012.

Repozytoria cyfrowe

- Kućka S.: *Przestępczość Żydów w województwie krakowskim w latach 1918—1939 w świetle wybranych tytułów współczesnej prasy*. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/269141> [dostęp: 29.01.2022].

Karol Siemaszko

Kriminalität in Polen des 20. Jahrhunderts aus der Sicht der historischen Kriminologie

Schlüsselwörter: Kriminalität, historische Kriminologie, Geschichte der Kriminalität

Zusammenfassung: Die Kriminalität in Polen des 20. Jahrhunderts stellt ein äußerst interessantes Thema dar. Der Zweite Weltkrieg und die Zeit des Kommunismus führten zu einer tiefgreifenden Transformation der polnischen Gesellschaft, was sich auch auf die Kriminalität im weiteren Sinne (kriminelle und politische Straftaten) auswirkte. Bei der Erforschung der Kriminalitätsgeschichte des 20. Jahrhunderts wird auf viele wichtige Probleme im Zusammenhang mit rechtlichen Beschränkungen gestoßen, wie etwa im Hinblick auf Zugang zu den Quellen bzw. deren Erhaltungszustand. Dennoch scheint es, dass die historische Kriminalitätsforschung dazu beitragen kann, das Wissen über die polnische Gesellschaft des 20. Jahrhunderts zu vertiefen.

Karol Siemaszko

Criminality in Poland in the 20th Century from the Perspective of Historical Criminology The State of Research

Keywords: criminality, historical criminology, history of crime

Summary: Criminality in 20th-century Poland is an extremely interesting issue. World War II and the period of communism led to a profound transformation of Polish society, which also influenced broadly understood criminality (including political crimes). While studying twentieth-century history of criminality, researchers encounter numerous and considerable challenges; chief among them are: legal limitations in the access to sources and poorly preserved sources. Despite these and other obstacle, historical research, including historical criminology, may contribute to the deepening of the knowledge about Polish society in the 20th century.

*ARTYKUŁY
RECENZYJNE
I RECENZJE*

Maciej Jońca, „Personae – res – actiones. Rozmowy o prawie rzymskim i historii prawa”, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 347 s.

W listopadzie 2021 r. nakładem Wydawnictwa KUL ukazała się książka Macieja Jońcy pod tytułem *Personae – res – actiones. Rozmowy o prawie rzymskim i historii prawa*. Publikacja, składająca się z rozmów z pasjonatami prawa rzymskiego oraz historii prawa, jest nową i według mnie bardzo potrzebną pozycją na polskim rynku wydawniczym. Oprócz treści merytorycznych w *Personae – res – actiones...* poruszono kwestie miejsca prawa rzymskiego i historii prawa w nauczaniu akademickim, zajęto się sposobami nauczania, metodami badawczymi, a także poświęcono wiele uwagi roli nauczyciela.

W publikacji wspomniano również ważne postaci dla romanistyki, takie jak: Leon Piniński, Henryk Kupiszewski czy Rafał Taubenschlag. Zaprezentowane rozmowy zawierają bogate treści dla sympatyków antyku i dla tych, którzy chcą studiować historię prawa starożytnego Rzymu. Dyskusje na łamach *Personae – res – actiones...* pozostają podstawową wskazówką dla osób chcących obrać ścieżkę naukowo-dydaktyczną.

Tytuł dzieła można odczytać jako nawiązanie do systematyki prawa prywatnego w *Instytucjach* rzymskiego prawnika Gaiusa. „System przyjęty przez Gaiusa w jego *Instytucjach* jest pierwszym znanym systemem opartym na zasadach rzeczowo-logicznych”¹. Albowiem: „Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones”². Podział prawa na *personae* –

¹ W. Osuchowski: *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. PWN, Warszawa 1986, s. 72.

² G.1, 8.

res – actiones, dokonany przez Gaiusa w *Instytucjach*³, współgra z treścią publikacji. Mamy *personae* – osoby zaangażowane w rozmowy, jak i osoby, o których mowa, mamy *res* – jako nie tylko wytwór intelektu, ale także istotę nauki historii prawa, i wreszcie *actiones* – które niekoniecznie odnosi się tutaj do powództw czy skarg, a bardziej do samej działalności naukowej.

W rozprawie wielokrotnie podkreślana jest wartość dyscypliny historyczno-prawnej dla nauki prawa. W rozmowie z autorem publikacji Antoni Dębiński zauważa, że zakres nauczania prawa rzymskiego na uniwersytetach w ostatnich dziesięcioleciach został znacznie uszczuplony (s. 75). Współcześnie zwraca się uwagę na praktyczną stronę studiowania. Jednakże, jak twierdził Witold Wołodkiewicz, „prawoznawca nie powinien ograniczać się jedynie do studiowania ustaw swojego kraju, powinien znać szersze ich tło”⁴. Trudno nie zgodzić się z twierdzeniem szkockiego romanisty Paula du Plessis, że system prawny da się zrozumieć jedynie wtedy, gdy zrozumie się jego fundamenty. Prawo rzymskie bez wątplenia stanowi jeden z fundamentów kultury i cywilizacji europejskiej⁵. Paul du Plessis konstatuje również, że prawo rzymskie uczy prawniczego myślenia, a statystyki odnoszące się do absolwentów Edinburgh Law School pokazują, że „studenci, którzy zgłębiali prawo rzymskie na pierwszym roku, radzą sobie dużo lepiej z prawem rzeczowym, spadkowym, czy nawet handlowym w dalszych latach” (s. 104). W rozmowie z niemieckim historykiem prawa Hansem Hattenhauerem M. Jońca dostrzega, że niektórzy twierdzą, iż powinno się porzucić niepotrzebny i ciężki historyczny balast na rzecz poszerzającej horyzonty komparatystyki prawniczej. Podobne głosy pojawiały się już w epoce oświecenia. Diderot w listach do Katarzyny II krytykował stan nauczania prawa na Uniwersytecie Paryskim, twierdząc, że studenci zajmują się prawem rzymskim, „które nie ma żadnego związku z naszym prawem”⁶. Jednakże wszystkie porządki prawne zostały uformowane przez historię, a „kto nie zna własnej przeszłości, nie wie również nic o tym, co go czeka” (rozmowa z H. Hattenhauerem – s. 150). W jednej z rozmów w recenzowanym tomie

³ Choć systematyka *personae – res – actiones* kojarzona jest najbardziej z Gaiusem, nie jest ona osiągnięciem samego jurysty. Prawdopodobnie korzystał on z dorobku poprzednich prawników rzymskich, którzy z kolei czerpali z nauki greckiej. Zob. K. Kolańczyk: *Prawo rzymskie*. Wyd. V. Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 28; J. Kodreński: *Z badań nad wpływem filozofii greckiej na prawo rzymskie u schyłku republiki i wczesnego cesarstwa*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1973, seria I: *Nauki społeczno-humanistyczne*, nr 99, s. 17–30.

⁴ W. Wołodkiewicz: *8. Nauczanie prawa – między wymaganiami teorii i praktyki*. W: Idem: *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 74. <https://sip-1lex-1pl-15d274soa52db.han.bg.us.edu.pl/#/monograph/369203486/10?tocHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 11.05.2022] (dostęp w programie LEX).

⁵ M. Kuryłowicz: *Prawo rzymskie jako fundament europejskiej kultury prawnej*. „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2001, nr 1, s. 10.

⁶ D. Diderot: *Oeuvres*. Éd. J. Assézat, M. Tourneux. T. 3. Paris 1875, s. 437, cyt. za: W. Wołodkiewicz: *8. Nauczanie prawa...*, s. 75.

Sylwester Kuchnio przyznaje, że dopiero po upływie czasu, tkwiąc już mocno w praktyce prawa, docenił wartość przedmiotów historycznych nauczanych na pierwszym roku studiów uniwersyteckich (s. 192). Niestety na historykach prawa nieustannie spoczywa ciężar udowodnienia faktu, że ta dyscyplina prawa jest naprawdę ważna (rozmowa z H. Hattenhauerem – s. 149).

Publikacja Macieja Jońcy dostarcza również informacji na temat sposobów nauczania prawa rzymskiego na uniwersytetach. Z rozmowy z brytyjskim filologiem klasycznym Andrew Linottem czytelnik dowiadyuje się, że studiowanie prawa rzymskiego w Anglii jest rzadkością, a to ze względu na brak kontynentalnej tradycji prawnej, której, co ciekawe, elementy można jednak odnaleźć w Szkocji (s. 226). Z kolei Józef Meleze-Modrzejewski w rozmowie z autorem tomu porusza temat sytuacji prawa rzymskiego we Francji, którą określa jako gorszą niż w Polsce – „We Francji nie można być profesorem tylko prawa rzymskiego. Oczywiście niektórzy się w nim specjalizują, ale rzadko” (s. 287). Amerykański system nauki prawa krytykuje natomiast szkocki romanista i historyk prawa Alan Watson. Twierdzi on, że nie ma w nim nic dobrego, gdyż uwagę zwraca się jedynie na praktykę, a brak jest teorii. A. Watson uznaje, że dzieje się to jak w szkole biznesowej! (s. 306). Badania nad prawem rzymskim we Włoszech i w Niemczech porównuje z kolei włoska romanistka Lorena Atzeri: „Wtedy prawo rzymskie wciąż cieszyło się sporym prestiżem na uniwersytetach włoskich, a w Niemczech pełniło rolę popychadła [...] miało charakter »jedynie« wprowadzający do »prawdziwego« prawa, jakim jest prawo cywilne” (s. 21). W rozmowie z P. du Plessisem poruszono temat nauki prawa rzymskiego w Szkocji. Podczas gdy w Polsce, podobnie jak w Niemczech, prawo rzymskie często traktowane jest jako pewien rodzaj punktu wyjścia i wstęp do prawa cywilnego, w Szkocji, ze względu na brak kodyfikacji, aby ustalić, co prawo chce nam przekazać, nierzadko należy sięgnąć do historii. Z tego powodu prawo rzymskie może być pomocne nie tylko dla szkockiego prawnika, pokazuje ono bowiem źródło określonych zasad i reguł prawnych. Należy przyznać rację P. du Plessisowi, który w rozmowie z M. Jońcą wyraża opinię, że prawa rzymskiego powinno się nauczać w taki sposób, aby było trafne dla miejscowych studentów, uwzględniając przy tym specyfikę lokalnego systemu prawnego (s. 105).

Dialogi opublikowane w dziele *Personae – res – actiones...* niejednokrotnie pokazują, jak istotna jest rola przewodnika i autorytetu na ścieżce naukowej. W rozmowie z M. Jońcą niemiecka romanistka i profesor prawa rzymskiego, prawa prywatnego oraz komparatystyki prawniczej na Uniwersytecie w Zurychu Ulrike Babusiaux przyznaje, że po pierwszym semestrze studiów prawnych była przekonana, iż ten kierunek był nietrafionym wyborem. Ten pogląd zmienił się jednak, gdy na wydziale pojawił się szwajcarski romanista i filolog klasyczny Alfons Bürge. Jak twierdzi Babusiaux – wtedy „sprawy same się ułożyły” (s. 45) i z jego pomocą opracowała pierwszy temat: *Id quod*

*actum est*⁷. Z kolei brytyjski historyk starożytności Simon Corcoran na pytanie, jak doszło do tego, że jako filolog klasyczny i historyk zajmuje się prawem rzymskim, odpowiada: „Jako sprawcę należy wskazać jednego człowieka, a jest nim Fergus Millar” (s. 49). Niezwykle dostrzegalna jest rola autorytetu w wypowiedzi Daria Mantovaniego. Włoski romanista, zapytany o jego początki przygody z prawem rzymskim, mówi, że doniosłą rolę odegrał czynnik osobowy – profesor Ferdinando Bona. Jak wspomina D. Mantovani, „kiedy pierwszy raz usłyszałem wykład w wykonaniu profesora [...] uznałem, że jest to materia nader interesująca. Przede wszystkim jednak zapragnąłem stać się kimś takim jak on. Pomyślałem: oto osoba spełniona, integralna, pełna!” (s. 253).

Nieco odmienne podejście od D. Mantovaniego ma brytyjski filolog klasyczny Peter Garnsey, który, jak twierdzi, spotkał na swojej drodze wielu niezwykłych ludzi, choć – co ciekawe – nigdy nie chciał stać się taki sam jak oni (s. 121). Wśród znawców, na których natknął się P. Garnsey, znaleźli się m.in.: Moses Finley, Geoffrey Ernest de Ste. Croix, Fergus Millar czy Ronald Syme.

Książka Macieja Jońcy jest bogata we wspomnienia osób wiele znaczących dla romanistyki i historii prawa. Profesora Wacława Osuchowskiego jako swojego mistrza wspomina Janusz Sondel (s. 296). Juliusz Domański z kolei przytacza kilka opowieści, m.in. wspomina profesora R. Taubenschlaga jako wybitną postać, uczonego wielkiego, światowego formatu i... „przedmiot wielu anegdot” (s. 90). Rozmowa z filolożką klasyczną Anną Komornicką poświęcona jest natomiast postaci L. Pinińskiego, jak również R. Taubenschlaga czy H. Kupiszewskiego.

Czytelnik *Personae – res – actiones...* dzięki doświadczeniu Macieja Jońcy oraz jego rozmówców może poznać pracę naukową „od kulis” i zostaje wtajemniczony w ten nadzwyczaj interesujący świat. Zagłębiając się w lekturę, odnajdzie wiele użytecznych i potrzebnych wskazówek, dotyczących tego, jak powinno się prowadzić badania naukowe. Na kartach *Personae – res – actiones...* cennej rady udziela D. Mantovani, który sugeruje, aby na temat badawczy spojrzeć wszechstronnie, przyjmując tyle punktów widzenia, ile tylko możliwe, i postarać się zintegrować ze sobą poszczególne ujęcia (s. 249). Z rozmowy z A. Dębińskim czytelnik dowiaduje się m.in., że badania nad prawem rzymskim mogą być prowadzone w różnych miejscach świata, ale także, dzięki możliwościom świata wirtualnego, „badania na wysokim poziomie można prowadzić, nie ruszając się z kraju” (s. 75). Badacz ten zwraca ponadto uwagę na fakt, że wszelkie kwalifikacje naukowe, te formalne i te nieformalne, są korzystne, ponieważ pomagają szerzej, obiektywniej, a co więcej, bardziej interesująco spojrzeć na temat badawczy (s. 67–68). Istotna sugestia Marka Kuryłowicza ukazuje się już w tytule rozmowy – *Prawo rzymskie trzeba zobaczyć!* (s. 217).

⁷ Zob. U. Babusiaux: *Id quod actum est. Zur Ermittlung des Parteivillens im klassischen römischen Zivilprozess*. C.H. Beck, München 2006.

Romanista podkreśla, że czytanie pobudza wyobraźnię i warto jej oczyma zobaczyć prawo rzymskie, zobrazować je.

Nie sposób wymienić wszystkich aspektów publikacji Macieja Jońcy świadczących o jej wysokiej jakości i kunszcie. Autor zaprasza przecież do rozmowy znawców z tak wielu obszarów naukowych: romanistów, historyków starożytności, filologów klasycznych, filozofów, historyków prawa, papirologów. Zapewnia to wszechstronne spojrzenie na poruszaną w książce tematykę szeroko pojętej historii prawa. Z pewnością jest to dzieło warte uwagi, które pokazuje, jak inspirująca i wartościowa jest rozmowa z drugim człowiekiem. Maciej Jońca wraz ze swoimi rozmówcami dokonuje „drobnych odkryć, wielkiej wagi” (s. 49–63)!

Aleksandra Nowak

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-6071-0863>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Joanna Lubecka, „Niemiecki zbrodniarz przed polskim sądem. Krakowskie procesy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym”, Kraków, Instytut Pamięci Narodowej, Ośrodek Myśli Politycznej, 2021, 392 s.

W 2021 r. ukazała się nakładem wydawnictwa Instytutu Pamięci Narodowej oraz Ośrodka Myśli Politycznej monografia pióra Joanny Lubeckiej poświęcona krakowskim procesom przed Najwyższym Trybunałem Narodowym (NTN). Autorka jest badaczką o uznanym dorobku, od lat zajmuje się historią III Rzeszy, kwestią rozliczeń zbrodni niemieckich oraz pamięci i polityki historycznej. Recenzentami książki byli specjaliści z tego zakresu, historycy: prof. Piotr Madajczyk oraz dr Marcin Przegiętka. Monografia J. Lubeckiej powinna wzbudzić zainteresowanie nie tylko historyków i prawników zajmujących się okresem drugiej wojny światowej oraz jej skutkami, ale także badaczy stosunków polsko-niemieckich. Po jej lekturze mogę z pełnym przekonaniem zarekomendować ją innym czytelnikom. Jest to praca wysoce wartościowa. Próbkę wyników badań autorki nad tą tematyką czytelnicy otrzymali w 2020 r., gdy ukazał się jej artykuł poświęcony procesowi Josepha Bühlera¹.

Doświadczenie drugiej wojny światowej stanowiło przełom w podejściu społeczeństw i państw do kwestii popełnionych zbrodni. Jak dowodzą w swojej monumentalnej publikacji Paweł Machcewicz i Andrzej Paczkowski, do

¹ J. Lubecka: *Joseph Bühler – urzędnik uwikłany czy świadomy uczestnik zbrodni? Rozważania w świetle procesu Josepha Bühlera (17 czerwca–10 lipca 1948 r.)*. „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2 (36), s. 342–365.

tego momentu dziejów regułą było uchwalanie amnestii, gwarancji zapomnienia dotyczącej wszystkich czynów popełnionych w czasie trwania konfliktu. Pod wpływem tragedii lat 1939–1945 upamiętnienie zbrodni i ich ofiar, a także związane z tym dążenie do wymierzenia sprawiedliwości ich sprawcom, stało się elementem głównego nurtu światowej polityki i życia społecznego. W efekcie w wielu państwach podjęto działania zmierzające do pociągnięcia do odpowiedzialności zbrodniarzy, a tendencje te nie dotyczyły tylko sprawców z okresu drugiej wojny światowej, ale również np. przywódców greckiej junty wojskowej po jej upadku w 1974 r. czy sprawców ludobójstwa w Rwandzie. Działania te, skonkretyzowane w formie postępowań karnych prowadzonych przed sądami i trybunałami krajowymi oraz międzynarodowymi, dały impuls do powstania nowej dyscypliny naukowej analizującej „sprawiedliwość okresu przejściowego” („*transitional justice*”)². Recenzowana publikacja niewątpliwie mieści się w tej dyscyplinie i wpisuje się w trend światowych badań.

Monografia składa się ze wstępu, z trzech rozdziałów, jednostki redakcyjnej *Zamiast zakończenia*, wykazu skrótów, załączników (z tabelarycznym przedstawieniem najważniejszych danych dotyczących procesów przed NTN oraz występujących adwokatów), bibliografii oraz indeksu nazwisk. Jej zasadnicza część opiera się na badaniach archiwalnych akt postępowań karnych prowadzonych przed NTN, które są przechowywane w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Sięgnięto do akt wszystkich procesów poza gdańskim procesem Alberta Forstera. Ze względu na zakres pracy najbardziej użyteczne były naturalnie akta procesów Amona Götha, załogi KL Auschwitz oraz Josepha Bühlera, które odbywały się w Krakowie. Autorka wykorzystała również akta procesu Rudolfa Hößa, Ludwiga Fischera oraz Arthura Greisera. Z archiwów polskich sięgnięto też do zasobu archiwalnego Oddziału IPN w Krakowie, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego. Autorka przeanalizowała również pojedyncze archiwalia z Archiwum Federalnego w Berlinie oraz Głównego Archiwum Państwowego Hesji w Wiesbaden, a także szereg źródeł internetowych. Pozostałymi źródłami były naturalnie akty normatywne oraz publikacje.

Wstęp tradycyjnie, zgodnie z wymogami warsztatu naukowego, pełni funkcję wprowadzająco-programową. Zwrócono tutaj słusznie uwagę, że dla władz komunistycznych w Polsce sprawne przeprowadzenie rozliczeń zbrodni okupanta niemieckiego (z oczywistych powodów nie było mowy o zbrodniach sowieckich) było elementem legitymizującym do wewnątrz. Proces ten przebiegał w pierwszych latach powojennych, a zatem nowa władza musiała oprzeć się na starych kadrach, tj. sędziach i prokuratorach kształconych w Polsce przedwojennej.

² P. Machcewicz, A. Paczkowski: *Wina, kara, polityka. Rozliczenia ze zbrodniami II wojny światowej*. Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2021, s. 11–12.

Odniosło to o tyle pozytywny skutek, że największe procesy zbrodniarzy niemieckich były prowadzone starannie, pozbawione naruszeń prawa materialnego oraz procesowego i, co doniosłe zwłaszcza z perspektywy następnych dekad, bez natarczywych wątków ideologiczno-propagandowych. Jednocześnie, jak słusznie napisała autorka, trzeba mieć świadomość, że prawnicy NTN stanęli przed zadaniem iście pionierskim, polskie sądownictwo nie miało bowiem doświadczeń z osądzaniem zbrodni masowych.

Pragnę podkreślić za Joanną Lubecką, że efektem procesów przed NTN było przedstawienie niemieckiej okupacji Polski jako przygotowanego i konsekwentnie realizowanego planu eksterminacji narodu polskiego, a nie wielokrotnych, ale pojedynczych zbrodni. Z orzecznictwa NTN wyłaniał się więc obraz zbrodniczego systemu, spójnego, koherentnego i konsekwentnie realizowanego planu, którego celem było wyniszczenie narodu polskiego w aspekcie biologicznym, społecznym, kulturowym i państwowym. Można ubolewać, że obraz ten, z różnych powodów, przede wszystkim politycznych, nie przebił się na trwałe do historiografii zachodniej. Badacze zachodni słusznie twierdzą, że zamiar wyniszczenia dotyczył Żydów i był realizowany na skalę przemysłową, który to proces znany pod nazwą Holocaustu. Te same przesłanki można jednak zidentyfikować w przypadku okupacji niemieckiej w Polsce³.

Autorka różni się od badaczy zachodnich w ocenie standardu i wiarygodności procesu przed NTN. Postrzegają oni NTN jako narzędzie władzy komunistycznej, co z definicji podważa jego wiarygodność. Dodatkowo podstawą wyrokowania Trybunału była sierpniówka, która służyła również do skazywania wrogów politycznych nowego ustroju. Mam jednak wrażenie, iż na tej ocenie zaważyło to, że procesy przed NTN nie zostały opisane tak dokładnie jak procesy brytyjskie, amerykańskie czy proces norymberski. Dlatego już w tym miejscu chciałbym zgłosić pomysł, aby przynajmniej część z ustaleń zawartych w książce Joanna Lubecka zaprezentowała badaczom anglojęzycznym. Wydaje mi się, że dobrym miejscem do tego byłoby czasopismo „The International Journal of Transitional Justice”.

Autorka we wstępie przedstawiła postulaty badawcze, które zasługują na poparcie. Napisała o potrzebie badań dotyczących prawników NTN oraz ich kontaktów z przedstawicielami Ministerstwa Sprawiedliwości i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego podczas procesów, a także o losie oskarżonych zbrodniarzy od momentu ekstradycji do Polski, poprzez śledztwo i stosowane w jego toku metody śledcze oraz pobyt w więzieniu, aż do momentu wykonania kary. Badam przypadki pociągnięcia do odpowiedzialności karnej niemieckich

³ M. Mazurkiewicz: *Ludobójstwo Niemiec na narodzie polskim (1939–1945). Studium historycznoprawne*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2021; Idem: *Genocide studies a zagłada Polaków. Refleksje o kierunku i istocie historycznoprawnych badań nad zbrodniami przeciwko narodowi polskiemu (1939–1945)*. „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2 (36), s. 366–381.

prawników (sędziów, prokuratorów) za ich działalność na ziemiach polskich w czasie drugiej wojny światowej i ostatni postulat wydaje mi się trudny do spełnienia ze względu na stopień zachowania źródeł. Zapoznałem się z aktami polskich postępowań karnych prowadzonych przeciwko Albertowi Michelowi, sędziemu Sondergericht Krakau⁴, oraz Josefowi Abbottowi, prokuratorowi przy Sondergericht Danzig, i w obu przypadkach w postulowanym obszarze akta nie zawierały wielu przydatnych informacji. Być może w przypadku innych przestępców ekstradowanych do Polski po wojnie kwestia ta wygląda lepiej.

We wstępie Joanna Lubecka postawiła pytania badawcze dotyczące tego, czy procesy przed NTN uosabiały typową sprawiedliwość zwycięzców, czy w ówczesnej Polsce mogły odbywać się względnie niezależne od nacisków nowej władzy procesy oraz czy prawnicy zaangażowani w nie spełniali warunek niezawisłości i czy nie ulegali presji oczekiwań społecznych. Nie była natomiast jej celem szczegółowa analiza prawna w związku z procesami przed NTN, co nie oznacza, że rozważań z tego zakresu w opracowaniu brakuje. Pierwszy rozdział w całości został poświęcony podstawom prawnym karania zbrodniarzy wojennych. Wyróżniono tutaj część dotyczącą prawa międzynarodowego, prawa polskiego, ekstradycji zbrodniarzy wojennych do Polski, dylematów prawnych względem karania niemieckich zbrodniarzy i ich percepcji w Polsce oraz społecznej percepcji winy Niemców – czyli odpowiedzi na pytanie o to, czy Niemcy to „Naród-Zbrodniarz”, czy wina była indywidualna. Mimo oczywistych odczuć społeczeństwa doświadczonego tragedią niemieckiej okupacji polscy prawnicy nie dali się ponieść emocjom i stanowczo stanęli na gruncie indywidualizacji winy. Wynikało to wyraźnie zarówno z wyroków, jak i przemówień wygłoszonych w toku procesów przed NTN, których wyjątki obficie przytoczyła autorka w książce. Odnośnie do polskiego ustawodawstwa trzeba zwrócić uwagę na pionierskie prace prowadzone w Rządzie RP na Uchodźstwie, owocem których był dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne, będący pierwszym aktem prawa krajowego regulującym kwestię karania zbrodniarzy wojennych, opracowanym i ogłoszonym podczas drugiej wojny światowej przez rząd jednego z państw alianckich⁵. Co nie dziwi, władze komunistyczne uznały go za nieważny. Dziwić może jedynie to, że tego aktu normatywnego próżno szukać wśród podstaw prawnych śledztw prowadzonych po transformacji ustrojowej 1989/1990 przez

⁴ K. Graczyk: *Skazany nazistowski sędzia. Sprawa Alberta Michela przed Sądem Okręgowym w Krakowie (1948–1949)*. W: *Nazwać zbrodnie po imieniu. Ustalenia Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w sprawie zbrodni z okresu II wojny światowej*. Red. S. Karowicz-Bienias, R. Leśkiewicz, A. Pozorski. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2021, s. 182–220.

⁵ D. Uczkiewicz: *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 marca 1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne*. „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2019, T. 41, nr 2, s. 79–123.

Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w sprawach niemieckich zbrodni. W sprawach tych podstawę materialnoprawną stanowi tylko sierpniówka.

W rozdziale pierwszym autorka zwróciła uwagę na proces ewolucji nazewnictwa napaści Niemiec na Polskę 1 września 1939 r. w orzecznictwie NTN. W procesie A. Greisera agresja niemiecka została określona jako „najazd przestępny” na obszar państwa sąsiedniego i złamanie zawartego z tym państwem układu o nieagresji. Profesorowie Ludwik Ehrlich i Antoni Peretiatkowicz, pełniący funkcję biegłych w zakresie prawa międzynarodowego, wywiedli, że atak na Polskę nie wyczerpywał znamion wojny w sensie prawnym, gdyż Rzesza Niemiecka wcześniej wyrzekła się wojny, a zatem nie mogła powoływać się na to, że wbrew swemu zobowiązaniu wojnę rozpoczyna. Dalej wyprowadzono z tego wniosek, że skoro wojna była nielegalna, to Rzesza Niemiecka nie mogła korzystać z uprawnień, jakie przyznawały stronom walczącym konwencje haskie. A więc rządy niemieckie na ziemiach polskich nie były okupacją (w rozumieniu konwencji), lecz „bezprawnym zawładnięciem cudzym obszarem drogą gwałtu i przymusu” (s. 67)⁶. Skutkowało to z kolei tym, że ludności polskiej przysługiwało prawo do zbiorowej obrony koniecznej, a zatem ściganie ruchu oporu i stosowanie represji karnej były czynami bezprawnymi. Przy lekturze tego wywodu nasuwa mi się związek i podobieństwo z tezami opinii profesora Władysława Woltera, którą ten złożył w toku postępowania karnego przeciwko wspomnianemu Albertowi Michelowi⁷. Choć jej zasadniczym przedmiotem była działalność sądów niemieckich na ziemiach polskich w okresie „najazdu hitlerowskiego”, to wywód swój W. Wolter rozpoczął od stwierdzenia bezprawności ataku niemieckiego na Polskę. Z tego wniosku wyprowadził kolejne – o nielegalności niemieckiej okupacji, o bezprawności wszelkiej działalności władz okupacyjnych, a zatem także działalności sądowej. Posłużył się również ciekawymi metaforami – określił bezprawnego okupanta jako sprawcę dopuszczającego się w skali makro czynu polegającego na przywłaszczeniu sobie uprawnień urzędnika, opisanego w art. 136 kodeksu karnego z 1932 r., oraz przyznał ludności polskiej prawo do ruchu oporu, tak samo jak ma prawo do oporu właściciel mieszkania wobec opryszka, który do niego wtargnął.

Konstrukcja „najazd przestępny” w ostatnim z procesów przed NTN – Josepha Bühlera – została zastąpiona terminami „wojna napastnicza” oraz „zbrodnia przeciwko pokojowi”, co wskazuje na przenikanie zasad norymberskich na grunt polski. Jak podaje Joanna Lubecka, nie wszyscy prawnicy zgadzali się z koncepcją o tym, że atak niemiecki na Polskę nie wypełniał znamion wypowiedzenia wojny, a zatem napastnikowi nie przysługiwały prawa przynależne

⁶ *Opinia biegłego prof. L. Ehrlicha w sprawie Greisera*. „Państwo i Prawo” 1946, nr 7, s. 81.

⁷ K. Graczyk: *Opinia profesora Władysława Woltera w sprawie działalności sądów niemieckich na obszarach polskich w okresie najazdu hitlerowskiego*. „Kraakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2021, T. 14, z. 2, s. 221–257.

okupantowi i co za tym idzie, ludność na terenie okupowanym nie była związana obowiązkami i prawami ludności okupowanej. W książce zasygnalizowano jako reprezentantów odmiennego poglądu Józefa Giebułtowicza oraz Leszka Kubickiego, którzy wskazywali, iż stanowisko to może prowadzić do konstatacji, że międzynarodowe prawo wojenne zachowuje moc prawną jedynie w wojnie legalnej, co z kolei mogłoby skutkować absurdalnymi konsekwencjami w wielu dziedzinach. Wydaje się, że podobnego zdania był Alfons Klafkowski, który zróżnicował dzieje okupacji niemieckiej, wskazując, że od 1 września 1939 r. do 15 sierpnia 1940 r. przeważały elementy typu *occupatio bellica*, a więc okupacji zgodnej z art. 43 konwencji haskiej, od 15 sierpnia 1940 r. do piątej rocznicy istnienia GG funkcjonowała teza o *debellatio* (zawojowaniu) Polski, natomiast od 26 października 1944 r. do końca okupacji występowała jawna chęć nawrotu do *occupatio bellica*. Dodatkowo A. Klafkowski, rozważając pytanie – czy można mówić o niemieckiej *occupatio bellica* w Polsce, skoro okupant tak często łamał wiążące go postanowienia prawa międzynarodowego – odpowiedział, że postanowienia prawa międzynarodowego nie mogą tracić swej wartości i mocy obowiązującej wskutek tego, że są gwałcone⁸.

Rozdział drugi książki poświęcono krakowskim procesom przed NTN. Zawarto tutaj ogólną charakterystykę procesów, omówiono organizację procesów NTN w Krakowie, sylwetki osób oskarżonych, strony procesowe (oskarżenie i obrona) oraz wyroki. Jest to najobszerniejsza i najbardziej wartościowa część pracy. Wydaje się, że procesy krakowskie są dość reprezentatywne, skoro na w sumie siedem procesów przed NTN trzy odbyły się w Krakowie: komendanta KL Plaszow A. Götha, załogi KL Auschwitz oraz J. Bühlera. Dają one obraz okupacji niemieckiej, ponieważ dotyczą zarówno zbrodniarzy bezpośrednich, jakimi byli strażnicy obozowi oraz ich komendant, jak i zbrodniarza „zza biurka” – szefa rządu GG. Pewien niedosyt może budzić brak szerszego szkicu instytucjonalnego (ustrojowego) NTN. Autorka opisała, poza kwestiami zasadniczymi, szereg zagadnień nieoczywistych, a ciekawych, jak kwestie techniczne i logistyczne związane z przygotowywaniem oraz odbywaniem procesów (np. tłumaczenie symultaniczne, obecność zagranicznych dziennikarzy i korespondentów). W omawianym rozdziale zawarto wiele biogramów osób oskarżonych, co jest nieco schematyczne, ale ze względu na liczbę podsądnych w procesie załogi KL Auschwitz nie dało się tego inaczej rozwiązać. Zapoznanie się z tymi życiorysami skłania czytelnika do porównań oraz zastanowienia się nad ludzkimi wyborami i ich motywami. Pasjonująca jest lektura sylwetek sędziów, prokuratorów i obrońców występujących w procesie. Ze spokojem i z satysfakcją można odnotować, że obie strony procesowe zachowywały się adekwatnie do miejsca i sprawy, obrona zaś nie miała jedynie charakteru

⁸ A. Klafkowski: *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*. Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1946, s. 48–49, 52, 76.

formalnego, o czym przekonują nas przytoczone fragmenty mów obrończych oraz okoliczności łagodzące, na które powoływano się przed sądem. Obrońcy dobrze wypełniali swoje powołanie, choć wielu z nich bezskutecznie prosiło o zwolnienie z funkcji, motywując to np. śmiercią najbliższej rodziny z rąk Niemców. Zachowywali się w pełni profesjonalnie. Dość wskazać, że opinie takie formułowali sami oskarżeni, zarówno podczas procesu, jak i wiele lat po nim (s. 239–240).

Znawcom procesu rozliczeń z okresem III Rzeszy w Niemczech znane są wyniki procesów denazyfikacyjnych, do czego Joanna Lubecka również nawija. W ich toku miał miejsce proceder polegający na wzajemnym wystawianiu sobie tzw. *Persilscheine*, czyli dokumentów wybielających nazistów (tak jak znana marka proszku do prania). Wystawcami były zazwyczaj osoby wywodzące się z tego samego środowiska, co oskarżony – współpracownicy, rzadziej przyjaciele lub bliscy. Badania *Persilscheine* wykazały, że urzędnikom państwowym udawało się zgromadzić znaczną liczbę takich zaświadczeń, przeciętnie 7,25 na jedną osobę, natomiast w odniesieniu do robotników współczynnik ten wyniósł 2,5⁹. Ze świadectwami tego rodzaju spotkałem się w obu postępowaniach przeciwko niemieckim prawnikom (Michelowi i Abbottowi), dlatego stanowiło dla mnie pewne zaskoczenie, że w przypadku żadnego z oskarżonych przed NTN nie było mowy o tego rodzaju pozytywnych świadectwach (abstrahuję tutaj od mających odmienny charakter zeznań byłych więźniów KL Auschwitz dotyczących pojedynczych pozytywnych zachowań oskarżonych).

Rozdział trzeci dotyczy pobytu oskarżonych w więzieniu, warunków więziennych i egzekucji. Mam wrażenie, że problematyka ta była dotychczas pomijana w pracach poświęconych odpowiedzialności niemieckich zbrodniarzy. Tym ciekawsza jest lektura rozważań komparatystycznych, gdzie autorka omawianej rozprawy sięga po przykłady z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec, w których dochodziło do naruszeń prawa międzynarodowego, samosądów i aktów zemsty, np. na członkach załogi wyzwalanych obozów koncentracyjnych. Tym bardziej wypada podkreślić, że podsądni NTN w polskich więzieniach byli traktowani zupełnie poprawnie. Zachowany materiał źródłowy nie dokumentuje przypadków znęcania się nad nimi. Choć trzeba też mieć świadomość, że oskarżeni przed NTN w porównaniu z innymi Niemcami osadzonymi wówczas w polskich więzieniach byli więźniami elitarnymi. Godne uwagi są wnioski przygotowujących akty oskarżenia prokuratorów, którzy zgłaszali władzom więziennym życzenia zadbania o higienę, dobrą kondycję fizyczną i psychiczną oskarżonych, np. poprzez wydanie rodzinnych fotografii, książek lub zezwolenie na spacer. Motywem tej troski była prezencja oskarżonych na procesie, czemu miała przeciw przyglądać się publiczność, w tym zagraniczni dziennikarze.

⁹ A. Wahl: *Druga historia nazizmu w federalnych Niemczech po 1945 roku*. Dialog, Warszawa 2009, s. 49–50.

Zwieńczenie wywodu Joanny Lubeckiej stanowi liczące prawie dwadzieścia stron *Zamiast zakończenia*. Nie jest ono prostym podsumowaniem ustaleń i rozważań z poprzednich rozdziałów książki. To raczej konceptualizacja procesów przed NTN w literaturze naukowej, polityce historycznej i debacie na temat zbrodni drugiej wojny światowej. Fragmenty te dowodzą fachowości i dogłębnej znajomości tematu przez autorkę. Zgadzam się z jej opinią, że procesy przed NTN mogą odegrać pozytywną rolę w badaniach nad zbrodniami wojennymi. Użyteczna, zwłaszcza w debacie międzynarodowej, wydaje się zaprezentowana w książce, a wynikająca z orzecznictwa NTN, konstrukcja prawna wykorzystana do opisanego mechanizmu zbrodni niemieckich na narodzie polskim. Wynika z niej, że istniał z góry powzięty zamiar jego zniszczenia. Że wyniszczanie narodu polskiego miało charakter systemowy i planowy. Jak słusznie wskazuje autorka, badania takie wpisują się w *genocide studies*, w których dominuje trend studiów nad Holocaustem. Z punktu widzenia polskich badań, ale także polskiej polityki historycznej i wizerunku państwa polskiego, należy uznać za zasadne, a nawet konieczne, aby polscy badacze prezentowali powyższy mechanizm zbrodni niemieckich na narodzie polskim w dyskursie międzynarodowym, przede wszystkim anglo- i niemieckojęzycznym.

Godny uwagi jest opis ewolucji terminologicznej (s. 347 i nast.), która nastąpiła zarówno w Polsce, jak i w Europie Zachodniej w opisie zbrodni dokonanych przez okupanta niemieckiego. Historycznie pierwszym terminem był najprostszy – zbrodnie niemieckie. W 1949 r. pojawił się problem z nazewnictwem w wyniku powstania dwóch państw niemieckich, spośród których ze względów politycznych po wschodniej stronie żelaznej kurtyny jedno (Niemiecka Republika Demokratyczna) było tymi „dobrymi” Niemcami, natomiast po stronie zachodniej drugie (Republika Federalna Niemiec) – „złymi”, gdzie schronili się zbrodniarze wojenni. W efekcie zbrodnie niemieckie zostały przemianowane na zbrodnie hitlerowskie. Znalazło to odzwierciedlenie w zmianie nazwy Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich na Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich. Obecnie obowiązuje w tym obszarze swoisty galimatias – w literaturze naukowej i prasie funkcjonują obok siebie: zbrodnie niemieckie, zbrodnie nazistowskie, zbrodnie hitlerowskie. Można wskazać, że nawet oficjalny akt urzędowy państwa polskiego, jakim jest ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, posługuje się terminem „zbrodnie nazistowskie”. Pojęcie to funkcjonuje także w Niemczech i w pozostałych państwach zachodnich. „Odnarodowienie” zbrodniarzy wyrażające się w stosowaniu terminu odwołującego się do ideologii nazistowskiej jest punktem na drodze do podzielenia się odpowiedzialnością za zbrodnie okupacyjne z innymi nacjami. Jest to zjawisko tym bardziej niekorzystne, że w jakiejś części – co wskazuje autorka – wspiera się na zasadniczo niskim poziomie wiedzy dotyczącej drugiej wojny światowej, zwłaszcza w społeczeństwach Zachodu, które nie dysponują

osobistym doświadczeniem niemieckiej okupacji. W tendencje te wpisują się pojawiające się co jakiś czas publikacje dotyczące „polskich obozów śmierci”. Wymagają one interwencji strony polskiej oraz działań edukacyjnych.

Odnosnie do recenzowanej monografii dostrzegłem kilka usterek, które przeoczono w toku prac redakcyjnych. Na stronie 38 mowa jest o procesie A. Greisera przed Najwyższym Trybunałem Wojskowym w Poznaniu, podczas gdy w istocie był to również NTN. Mylne wydaje mi się przyporządkowanie sędziego Józefa Zembatego do Sądu Specjalnego w Katowicach – najprawdopodobniej chodziło o Specjalny Sąd Karny w Katowicach. Przy tej okazji godzi się zwrócić uwagę, że przymiotnik „narodowy” w nazwie NTN ostał się, podczas gdy tworzone na podstawie dekretu z września 1944 r. specjalne sądy karne również miały nazywać się „narodowymi sądami karnymi”¹⁰, z czego ostatecznie zrezygnowano.

Mam pewne zastrzeżenia co do spolszczania niemieckiego nazewnictwa organów sądowych, które w polskiej literaturze mają swoje odpowiedniki. Na stronie 192 jest mowa o tym, że Joseph Bühler był głównym prokuratorem w Sądzie Okręgowym w Monachium. Chodzi oczywiście o Landgericht München, czyli sąd krajowy, a nie okręgowy. Być może wpływ tutaj miało polskojęzyczne źródło, ale powyższa terminologia jest stosowana od dawna w pracach polskich badaczy (Alfred Konieczny, Franciszek Ryszka) i chyba jest to rozwiązanie optymalne, ponieważ nie przenosi sztucznie polskiej siatki pojęciowej na instytucje niemieckie. Podobna uwaga dotyczy zamieszczonych na stronie 340 sądów okręgowych i apelacyjnych. Niewłaściwie wydaje mi się też tłumaczenie Bundesgerichtshof jako Federalny Trybunał Sprawiedliwości zamiast stosowanego w pracach naukowych tłumaczenia Federalny Sąd Najwyższy¹¹.

Książka Joanny Lubeckiej nie jest analizą prawną procesów przed NTN, lecz raczej ich opisem. Nie ma w niej tych elementów, które znalazłyby się w typowej monografii prawniczej. Zamiast tego czytelnik otrzymuje wartościową opowieść o okolicznościach przeprowadzenia procesów przed NTN, o samym ich przebiegu i najważniejszych momentach, wreszcie o warunkach osadzenia niemieckich zbrodniarzy w polskich więzieniach i wykonaniu orzeczonych względem nich kar. Wszystko to zostało oparte na obszernej kwerendzie źródłowej, przede wszystkim na archiwaliach wytworzonych w bezpośrednim związku z procesami przed NTN. Dodatkowo w szerokim zakresie autorka przybliżyła czytelnikowi aspekt personalny łączący się z procesami przed NTN, omawiając życiorysy oskarżonych, sędziów, prokuratorów i adwokatów. Rozważania badaczki pozwalają na ocenę, że procesy przed NTN

¹⁰ A. Lityński: *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Temida 2, Białystok 1999, s. 67.

¹¹ Np. K. Skubiszewski: *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*. Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1975, s. 212; S. Steinborn: *Prawomocność części orzeczenia w procesie karnym*. Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 16.

odbywały się w sytuacji względnej niezależności od nacisków nowej władzy, która z jednej strony zdana była na „stare” kadry prawnicze, z drugiej zaś była zainteresowana sprawnymi procesami i ich niepodważalnym, respektowanym na zewnątrz wynikiem. Dlatego nie sposób nawet porównywać procesów przed NTN z procesami zbrodniarzy niemieckich prowadzonymi przez Sowieców (np. proces załogi Sachsenhausen w Berlinie w 1947 r.) lub pod ich auspicjami w pierwszych latach NRD (np. tzw. ryczałtowe procesy w Waldheim)¹². Można stwierdzić, że prawnicy zaangażowani w procesy przed NTN spełniali warunek niezawisłości i nie ulegali presji oczekiwań społecznych. Zbadanie tych kwestii stanowi niewątpliwą zasługę Joanny Lubeckiej.

Konrad Graczyk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0991-2036>

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

¹² W. Kulesza: *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 52.

**„Dziekani Wydziału Prawa,
Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Jana Pawła II”, red. A. Dębiński, I. Leraczyk,
J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski,
Lublin, Wydawnictwo KUL, 2021, 334 s.**

Pierwszy zbiór biogramów pocztu dziekanów wydziałów jurystycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ukazał się w 2008 r.¹ W pracy opisano losy i dokonania trzydziestu jeden uczonych, którzy na przestrzeni dziesięcioleci pełnili funkcję dziekańską w uczelnianych jednostkach noszących nazwy: Wydział Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych, Wydział Prawa Kanonicznego, Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Wydział Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych, Wydział Prawa Kanonicznego i Świeckiego oraz Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji. Ogłoszenie po raz pierwszy tej kompilacji, tak potrzebnej i tak znakomite dającej świadectwo o historii tychże wydziałów, zbiegło się z dziewięćdziesiątą rocznicą powstania KUL-u. Redaktorzy niniejszego wydania swą motywację wyjaśniają następująco: „[...] upływ kilkunastu lat oraz prowadzone badania naukowe skłaniają do przypomnienia i poszerzenia prezentacji sylwetek dziekanów” (s. 5).

W istocie, materiału do weryfikacji, korekt i uzupełnień nie brakuje, jako że lata zaowocowały powstaniem świeżych opracowań związanych z historią KUL-u i jego pracowników. Niektóre, jak kompilacja *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*², w dużej mierze powielają treści obecne w tomie

¹ Zob. *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*. Red. A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, W.S. Staszewski, M. Wójcik. Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, ss. 240.

² *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Red. A. Dębiński, W. Staszewski, M. Wójcik. Wyd. I. Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, ss. 336; wyd. II. Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, ss. 564.

Dziekani... Inne, zwłaszcza dzieło *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*³ oraz *Encyklopedia 100-lecia KUL*⁴, napisane z okazji setnej rocznicy powstania KUL-u, pozwalały mieć nadzieję na odnalezienie nowych wątków i wzbogacenie o nie przygotowanych w książce *Dziekani...* biogramów. Niezależnie od powyższego ukazały się również monografie i artykuły odnoszące się do poszczególnych sylwetek, co znacząco poszerzyło dotychczasową wiedzę na ich temat.

Lektura recenzowanej pracy pozwala studentom i absolwentom KUL-u poczuć dumę ze swych naukowych korzeni. Uczucie to ośwładnęło także mną, choć nie obyło się bez uwag i przemyśleń. Pragnę się nimi niniejszym podzielić, przy czym intencją moją jest nadanie im waloru praktycznego, a nie polemicznego. Wszak skoro ukazało się wydanie drugie tomu *Dziekani...*, to zapewne doczekamy się i trzeciego, a potem kolejnych. Jestem przekonany, że dzieło można ulepszyć, nie rozdymając jednak jego objętości do karykaturalnych rozmiarów. W proces jego optymalizacji włączam się wprawdzie nieproszony, ale pełen dobrych intencji. Dorzucam od siebie kamyczek, z którym redaktorzy postąpią wedle uznania.

Na początek sugestie związane z wykorzystaniem źródeł archiwalnych. Kluczem, który pozwolił zebrać w recenzowanym zbiorze biogramy trzydziestu jeden wybitnych jednostek, jest fakt pełnienia przez nie funkcji dziekańskiej. Dobrze byłoby, gdyby w przyszłości wszyscy autorzy biogramów, a nie tylko niektórzy (por. biogramy: Ignacego Czumy, Henryka Dembińskiego, Antoniego Derynga, Piotra Hemperka, Piotra Kałwy, Jana Nowickiego, Jana Rotha, Józefa Rybczyka), zechcieli skorzystać z przechowywanych w Archiwum Uniwersyteckim KUL spisów wykładów i wykazu instytucji uniwersyteckich, ksiąg protokołów rad wydziałów oraz sprawozdań z działalności Wydziału. Materiał pochodzący z teczek pracowniczych stanowić winien punkt wyjścia do dalszych poszukiwań, a nekrologi najlepiej konfrontować na samym końcu, kiedy większość pracy jest już gotowa.

Oparcie się głównie lub wyłącznie na źródłach „rodzimych” (tzn. pochodzących z Archiwum Uniwersyteckiego KUL) sprawia, że autorom „uciekają” epizody ważne nie tylko dla opisywanych postaci, ale i dla historii Wydziału. W przypadku Antoniego Derynga niemal zupełnie pominięto jego przeciekawe losy powojenne. Wydaje się, że upływ czasu nareszcie pozwala sformułować pytania związane z naturą pobytu profesora we frankistowskiej Hiszpanii. Nieco po macoszemu potraktowano także powojenne losy Stefana Glasera. Biogram Leona Halbana z kolei zawsze pozostanie niepełny bez kwerendy w Instytucie Pamięci Narodowej. Profesor Leszek Ćwikła nie ukrywa wprawdzie, że

³ *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*. T. 1. Red. G. Bujak. Wydawnictwo KUL – Instytut Pamięci Narodowej, Lublin–Warszawa 2019, ss. 238; T. 2. Red. A. Mirek. Wydawnictwo KUL – Instytut Pamięci Narodowej, Lublin–Warszawa 2019, ss. 560; T. 3. Red. J. Rabiński. Wydawnictwo KUL – Instytut Pamięci Narodowej, Lublin–Warszawa 2019, ss. 224.

⁴ *Encyklopedia 100-lecia KUL*. T. 1–2. Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

„w Archiwum Uniwersyteckim KUL znajduje się kopia dokumentu z 31 stycznia 1950 r., z którego wynika, iż Profesor podjął współpracę z organami bezpieczeństwa PRL” (s. 94), ale to wierzchołek góry lodowej. Życiorys Halbana nie jest jedynym, w którym należałoby uwzględnić fakt współpracy uczonego z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa. Jeżeli poczet dziekanów Wydziału ma być publikacją naukową, a nie katalogiem firmowym, dobrze byłoby nie wypierać tego, że uczeni podlegają również ocenie moralnej.

Pobieżny rzut oka pozwala stwierdzić, że w wielu wypadkach archiwalia nie zostały wyzyskane w sposób pełny. Trudno oczekiwać od autorów biografii podejmowania kwerend zagranicznych tylko po to, by dobrze wykonać pracę o charakterze w istocie dodatkowym. Wszak wszyscy są specjalistami we własnych dziedzinach, prowadzą swoje badania i są oceniani na podstawie tych samych kryteriów. Niemniej, skorzystanie ze zbiorów krajowych nie wydaje się w obecnych czasach przedsięwzięciem wymagającym nadludzkiego wysiłku. Liczne archiwa realizują zlecenia korespondencyjne. Pozyskanie od nich skanów to kwestia poddania się nieskomplikowanej procedurze. Gra wydaje się warta świeczki, jako że opisywane postacie nie były tylko i wyłącznie dziekanami. Wielu księży profesorów zatrudnionych na Wydziale piastowało jednocześnie różne funkcje w strukturach kościelnych. Skorzystanie z archiwów diecezjalnych oraz archidiecezjalnych (por. biografie Józefa Florczaka, Piotra Kałwy, Andrzeja Michelettiego, Aleksandra Wóycickiego) mogłoby przynieść wiele nowych i ciekawych informacji (bardzo mógłby na tym zyskać chociażby i tak już bardzo dobry biogram Józefa Rybczyka). Co się tyczy dziekanów będących osobami świeckimi, to dla wielu z nich KUL z różnych powodów nie był jedynym miejscem pracy. W wypadku Leona Halbana, Witolda Krzyżanowskiego, Aleksandra Kunickiego, Antoniego Peretiakowicza czy Czesława Strzeszewskiego należało dotrzeć do archiwów innych uniwersytetów. Interesujące informacje na temat osób sprawujących urzędy publiczne (np. Bronisław Bouffał, Edward Dubanowicz) z pewnością zachowały się w Archiwum Akt Nowych. Część archiwaliów emigracyjnych może tymczasem uzupełnić naszą wiedzę na temat chociażby Bronisława Bouffała, Antoniego Derynga oraz Stefana Glasera.

Losy poszczególnych dziekanów wydziałów jurystycznych KUL przeplatają się ze sobą. Ludzi tych łączyły nie tylko wspólne miejsce pracy i pełniona okresowo funkcja, ale także relacje towarzyskie, a niekiedy również rodzinne. Nie jest więc zaskakujące, że ich aktywności związane z pracą na rzecz wydziałów i uczelni wykazują pewne ewidentne analogie i zbieżności. Poza ruchem korporacyjnym wielu angażowało się też w działalność Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, inni mieli związki z Duszpasterstwem Akademickim. Odrębnymi wątkami są ich zaangażowanie w działalność Towarzystwa Naukowego KUL oraz formy uznania okazywane im przez Stolicę Apostolską. KUL miał to szczęście, że dokumentacja związana z tymi zjawiskami przetrwała.

Na koniec kilka sugestii odnośnie do poszerzenia bibliografii. W ostatnich latach nastąpił renesans zainteresowania międzywojennym ruchem korporacyjnym. W latach 1921–1939 wielu dziekanów wydziałów jurydycznych KUL (np. Bronisław Bouffał, Ignacy Czuma, Henryk Dembiński, Henryk Insadowski, Piotr Kałwa, Zdzisław Papierkowski) posiadało tytuły honorowych filistrów uniwersyteckich korporacji akademickich. Niektórzy pełnili funkcje ich kuratorów. Badając ten aspekt ich działalności organizacyjnej, warto odesłać czytelnika do opracowań: Bartosza Czajki, Michała Dworskiego i Mateusza Wesołowskiego *O wielkość i potęgę Rzeczypospolitej...*⁵ oraz Bartosza Czajki *Działalność korporacji akademickich na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1922–1939*⁶. Innym wspólnym mianownikiem łączącym niektórych KUL-owskich dziekanów było ich zaangażowanie w tworzenie po 1944 r. lokalnych struktur Stronnictwa Pracy⁷. Ciepły i otwarty klimat panujący na Wydziale w pierwszych latach jego istnienia barwnie opisuje Konrad Bielski w publikacji *Most nad czasem*⁸. Na temat uwikłań niektórych ludzi ważnych dla historii Wydziału we współpracy z komunistycznym aparatem represji pisze Maciej Sobieraj w tomie *Między oporem a lojalnością...*⁹. Przy następujących biogramach w oczy rzuca się brak opracowań nowszych i najnowszych. Na temat Stefana Gläsera pisali Karolina Wierczyńska i Grzegorz Wierczyński w tekście *Stefan Glaser: Polish Lawyer, Diplomat and Scholar*¹⁰, o Henryku Insadowskim z kolei Marzena Dyjakowska: *Ks. Henryk Insadowski – profesor prawa rzymskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*¹¹, a na temat Stanisława Płodzienia Andrzej Kiciński w artykule *Ks. prof. dr Stanisław Płodzień (1913–1962). Prorektor KUL i wybitny prawnik z Łysobyków*¹².

⁵ B. Czajka, M. Dworski, M. Wesołowski: *O wielkość i potęgę Rzeczypospolitej. Polska Akademicka Korporacja Astrea 1923–1939*. Werset, Lublin 2018.

⁶ B. Czajka: *Działalność korporacji akademickich na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1922–1939*. Werset, Lublin 2019.

⁷ Por. J. Wrona: *Lokalne władze partyjno-państwowe wobec Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1944–1956*. „Roczniki Humanistyczne” 2018, T. 66, z. 2, s. 67.

⁸ K. Bielski: *Most nad czasem*. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1963.

⁹ M. Sobieraj: *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Lublin 2015.

¹⁰ K. Wierczyńska, G. Wierczyński: *Stefan Glaser: Polish Lawyer, Diplomat and Scholar*. In: *The Dawn of a Discipline. International Criminal Justice and Its Early Exponents*. Eds. I. Tallgren, F. Mégret. Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 306–334.

¹¹ M. Dyjakowska: *Ks. Henryk Insadowski – profesor prawa rzymskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. W: *Ad laudem magistris nostri. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*. Red. E. Gajda. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2018, s. 24–48.

¹² A. Kiciński: *Ks. prof. dr Stanisław Płodzień (1913–1962). Prorektor KUL i wybitny prawnik z Łysobyków*. „Teologiczne Studia Siedleckie” 2020, T. 17, s. 173–194.

Kompilacja *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji...* została znakomicie wydana przez Wydawnictwo KUL. Wysmakowana okładka, dobrej jakości papier oraz przyjazna oku czcionka to jej bezapelacyjne atuty. Podczas prac nad kolejną edycją (bo takowa będzie, nie mam wątpliwości) redaktorzy mogliby zastanowić się nad poszerzeniem całości o mały ilustracyjny *appendix*, w którym znalazłyby się fotografie wybiórczo dokumentujące życie obu wydziałów jurystycznych. Przy okazji można by tam umieścić skany wybranych dokumentów związanych z ich funkcjonowaniem.

Uwagi powyższe i nieśmiałe sugestie nie przekreślają ogromnego uznania, jakie żywię dla redaktorów zbioru oraz autorów większości zgromadzonych w nim haseł. Nad ich przygotowaniem pracowało niezależnie od siebie kilkunastu uczonych, z których każdy dysponuje odrębnym stylem i temperamentem badawczym. Poszczególne życiorysy udało się jednak przygotować w sposób staranny i przejrzysty. Język całości jest przystępny. Nużących komunałów w rodzaju: „Słowacki wielkim poetą był”, zauważa się mało. Kolejne biogramy przedstawiono zaś według z góry przyjętego schematu, co sprawia, że czytelnik przyzwyczaja się podczas lektury do pewnego rytmu. To spore ułatwienie.

Autorzy życiorysów postawieni zostali przed koniecznością dokonania trudnych wyborów. Wszak na temat takich postaci, jak: Ignacy Czuma, Stefan Glaser, Piotr Kałwa, Roman Longchamps de Bérier, Zdzisław Papierkowski, Antoni Szymański czy Józef Rybczyk, powstały monografie oraz serie artykułów. Dokonania oraz poglądy tych ludzi są tak wielowątkowe i ciekawe, że niemal niemożliwością wydawało się zmieścić je na kilku stronach. Innego rodzaju problem pojawił się w związku z uczonymi, którzy z KUL-em byli związani krótko. Pożądany efekt osiągnięto, w umiejętny sposób lokując te postacie na tle epoki, w której przyszło im żyć i pracować (por. np. biogram Edwarda Dubanowicza), bądź przez rozwinięcie jakiegoś jednego, ale ważnego wątku łączącego się z ich akademicką działalnością na KUL-u (por. np. biogramy Antoniego Peretiakowicza czy Bronisława Żongołłowicza).

Reasumując: biografowie nie zawiedli. Wielu z nich nie tylko odtworzyło życiorysy opisywanych postaci oraz zestawilo ich publikacje, ale również podjęło trud merytorycznej konfrontacji z głoszonymi przez nich poglądami. Ich ustalenia sygnalizują ciekawe problemy badawcze i znakomicie nadają się do tego, by rozwinać je w odrębnych naukowych studiach.

Maciej Jońca

 <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

Uniwersytet Szczeciński

SPRAWOZDANIA

Seminarium naukowe połączonych Katedr (Kazimierz Dolny, 4 września 2021 r.)

Dnia 4 września 2021 r. w Kazimierzu Dolnym odbyło się seminarium naukowe, w którym udział wzięło liczne grono miłośników starożytności. Wydarzenie udało się zorganizować dzięki współpracy Katedry Prawa Rzymskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedry Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego oraz Katedry Historii Starożytnej i Średniowiecznej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Pamięć o sytuacji związanej z zagrożeniami pandemicznymi i wynikającymi z niej obostrzeniami sprawiła, że mimo radości, jaką wygenerowała możliwość bezpośredniego spotkania, dołożono wszelkich starań, by zachować zasady reżimu sanitarnego. Nawiązując do tradycji organizowanych wielokrotnie w przeszłości „Seminariów Kazimierskich z prawa rzymskiego”, jako miejsce sympozjum wybrano Kazimierz nad Wisłą. Wydarzenie nie byłoby możliwe, gdyby nie życzliwość jednej z najbardziej rozpoznawalnych mieszkank miasteczka, czyli dr Romany Rupiewicz. Oddała ona do dyspozycji gości przestronne pomieszczenia „Villi Roma”.

Spotkanie rozpoczęło wczesnym popołudniem. Niezależnie od gospodyni zebranych przywitał kierownik Katedry Prawa Rzymskiego KUL dr hab. Maciej Jońca, który przedstawił program seminarium, a także wyraził satysfakcję, że po tak długim czasie obcowania zdalnego udało się zgromadzić w jednym miejscu aż tylu wartościowych uczonych zainteresowanych różnymi aspektami badań nad światem antycznym.

Jako pierwszemu oddano głos dr. Bartoszowi Zalewskiemu z Katedry Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego UMCS, który niedawno znakomicie obronił rozprawę doktorską zatytułowaną „*Humanitas* w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego”. Temat jego wystąpienia ściśle wiązał się z tą problematyką. Tytuł wygłoszonego referatu brzmiał: „*Humanitas* w *Divinae Institutiones* Laktancjusza”. Prelegent omówił różne znaczenia terminu *humanitas*, a w dalszej kolejności przedstawił, w jaki sposób był on rozumiany przez Laktancjusza. Uczestnicy mogli podążać za jego wywodem dzięki porządnie opracowanym tekstom źródłowym, które wręczono im przed wykładem. Znalazły się tam nie

tylko fragmenty *Divinae Institutiones* wraz z autorskim przekładem badacza, lecz również wyimki z pism Seneki, Aulusa Gelliusza, Tacyta, św. Hieronima oraz z justyniańskich Digestów. Doktor Zalewski w konkluzji podkreślił, że jakkolwiek Laktancjusz deklарował, iż jego nauka na temat „Bożych Urządzeń” miała być oderwana od konstrukcji retorycznych i prawnych wykształconych przez pogański antyk, to jednak budując „nowe” koncepcje, obficie czerpał z tej spuścizny.

W dyskusji, którą podjęto następnie, udział wzięli: prof. dr hab. Marek Kuryłowicz, prof. dr hab. Krzysztof Amielańczyk (Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego UMCS), dr hab. Dariusz Słapek (Katedra Historii Starożytnej i Średniowiecznej UMCS), dr hab. Maciej Jońca (Katedra Prawa Rzymskiego KUL), dr Bożena Czech-Jeziarska (Katedra Prawa Rzymskiego KUL), dr Izabela Leraczyk (Katedra Prawa Rzymskiego KUL), dr Romana Rupiewicz (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), mjr dr Wińczysław Jastrzębski (Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji), dr Jarosław Janowski (Katedra Sztuki Mediów Cyfrowych UMCS) oraz mgr Zbigniew Wysocki. Ożywioną debatę zamknęła znacząca wymiana zdań pomiędzy prelegentem i dr. hab. Dariuszem Słapką. „Jak pan myśli – spytał profesor – Laktancjusz byłby za tym, by otworzyć granicę i wpuścić uchodźców?”. Po chwili milczenia dr Zalewski oświadczył: „Tak. Kazałby otworzyć granice, a potem zaczęłyby ich nawracać”.

W kolejnej części spotkania oddano głos doktorantom. Ich zadanie polegało na przybliżeniu zebranym tematyki prowadzonych badań, a także na oszacowaniu zakresu i stopnia ich zaawansowania. Jako pierwsza wystąpiła mgr Irmina Weronika Stodulska, której zainteresowania naukowe skupiają się wokół penalizacji magii w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich. Przedstawiony plan jej badań obejmuje: wyjaśnienie podstawowych kwestii terminologicznych, syntezę opinii na temat magii w pismach autorów chrześcijańskich, opis poszczególnych rodzajów praktyk magicznych, analizę dotyczących ich konstytucji cesarskich oraz omówienie sankcji karnych przewidzianych za praktykowanie magii. Doktorantka pokrótce zaprezentowała zakres przeprowadzonych prac.

Magister Michał Lewandowski z kolei zajmuje się fenomenem Polskiego Wydziału Prawa, który w latach 1944–1947 działał na uniwersytecie oksfordzkim. Doktorant analizuje początki jego powstania z uwzględnieniem kontekstu historycznego i sytuacji politycznej. W swoich badaniach odnosi się także do warunków kształcenia polskich prawników w Oksfordzie. Cennym źródłem do poznania tego aspektu działalności polskiej placówki edukacyjnej w Wielkiej Brytanii okazało się nawiązanie kontaktu z Renatą Romer. Jest ona jedyną żyjącą absolwentką Wydziału, a przy tym prawdziwą kopalnią informacji na temat różnych aspektów życia i działalności polskiej diaspory na obczyźnie po 1939 r. Osobny wywód poświęcono postaciom Francisa de Zuluty oraz Stanisława Kryńskiego, którzy na Polskim Wydziale Prawa wykładali prawo rzymskie.

Ostatnim doktorantem, który przedstawił dotychczasowe rezultaty swoich poszukiwań naukowych, był mgr Grzegorz Żmij. Prelegent jest absolwentem prawa i prawa kanonicznego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL oraz praktykującym radcą prawnym. Obecnie znajduje się on na etapie poszukiwania tematu, który mógłby opracować, przy czym nie ukrywa, że najchętniej poświęciłby się analizie zagadnienia nieodległego od jego aktywności zawodowych. Zebrani poddali dyskusji pomysł zbadania zasad odpowiedzialności sprzedającego za wady rzeczy w ujęciu historycznym. Należy wierzyć, że życzliwe rady, których nie poskąpiono doktorantowi, z pewnością wyostrzą jego perspektywę badawczą oraz ułatwią mu dokonanie właściwego wyboru w niedalekiej przyszłości.

Słowo podsumowania wygłosił dr hab. Maciej Jońca, który podziękował wszystkim uczestnikom seminarium za owocne obrady i aktywny udział w dyskusjach. Wyraził również nadzieję na ponowne spotkanie się w tym samym lub poszerzonym gronie na kolejnych równie inspirujących spotkaniach. Za ważny uznał fakt, że epidemia nie zdołała zdeprimować środowiska lubelskich starożytników. Izolacja sprawiła wprawdzie, że na chwilę „się przyczaili”, ale kiedy tylko pojawiła się możliwość powrotu do dawnych aktywności, wszyscy niezawodnie wykorzystali tę szansę. Profesor Jońca podkreślił, że spotkanie na żywo po wielu miesiącach egzystencji w reżimie sanitarnym to prawdziwe święto dla lubelskiej nauki.

Z punktu widzenia młodych uczonych wielką wartością seminarium w Kazimierzu Dolnym była jego interdyscyplinarność. Nad prezentowanymi problemami pochyłili się nie tylko romanisci, lecz również dogmatycy prawa karnego, historycy starożytności oraz historycy sztuki. Nie ulega wątpliwości, że razem i w tak zróżnicowanym gronie udało się zobaczyć więcej.

Irmina Weronika Stodulska

 <https://orcid.org/0009-0009-2214-3559>
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Na okładce: odznaka adwokacka (orzel państwowy w wieńcu z liści dębowych i laurowych),
Polska ok. 1924 r., mosiądz — emalia, wym. 60×54 mm, jednostronna —
ze zbiorów **Muzeum Okręgowego w Zamościu** (MZ/31/M). Fot. **Henryk Szkutnik**

Redaktorzy

Tomasz Kalaga (tekst angielski)

Agnieszka Plutecka (teksty polskie)

Przygotowanie okładki do druku

Paulina Dubiel

Łamanie

Ireneusz Olsza

ISSN 2353-9879

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie

autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0

Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Czasopismo wcześniej ukazywało się również w formie drukowanej z ISSN 1898-6986

Wersją referencyjną czasopisma jest wersja elektroniczna, ukazująca się na platformie
www.journals.us.edu.pl

Publikacja jest dostępna także w wersji internetowej

Central and Eastern European Online Library

www.ceeol.com

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities

<http://cejsh.icm.edu.pl>

Czasopismo dystrybuowane bezpłatnie

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

<http://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 6,4. Ark. wyd. 7,0.

Egzemplarz bezpłatny

ISSN 2353-9879

Więcej o książce

